

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Свідоцтво
про державну
реєстрацію
серія КВ
№ 23982-138223
від 14 червня 2019 р.

**ВИЩА
ОСВІТА
УКРАЇНИ**

Засновано
в 2001 році

Передплатний індекс
23823

**ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЧАСОПИС
2 (81)' 2021**

DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81)

Засновники

ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Редакційна колегія журналу «Вища освіта України»

Головний редактор

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Редакційна колегія

Віль БАКІРОВ

доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, ректор Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

Наталія БАХМАТ

доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методики початкового навчання, заступник декана педагогічного факультету з наукової роботи та інформатизації освітнього процесу Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Галина БЕРЕГОВА

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри професійної освіти Херсонського державного аграрного університету

Мартіна БЛАСКОВА

доктор філософії, професор кафедри теорії управління факультету управлінських наук та інформатики Жилінського університету, Словачка Республіка

Леонід ГУБЕРСЬКИЙ

доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Наталія ДЕМ'ЯНЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Любов ДРОТЯНКО

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного авіаційного університету

Володимир ЄВТУХ

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, декан факультету соціально-економічної освіти та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Ірина ЄРШОВА-БАБЕНКО

доктор філософських наук, професор, професор кафедри мистецтвознавства та загально-гуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса)

Наталія КОЧУБЕЙ

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (заступник головного редактора)

Сергій КУРБАТОВ

доктор філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Владислава ЛЮБАРЕЦЬ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Наталія МОЗГОВА

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Мар'я НЕСТЕРОВА

доктор філософських наук, професор, академічний куратор модуля Жана Моне «Соціальна згуртованість в освіті та врядуванні: європейські студії» Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Володимир СЕРГІЄНКО

доктор педагогічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту неперервної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Віолета СКІРТАЧ

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін Донбаського державного педагогічного університету

Григорій ТОРБІН

доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Андрій ШЕВЦОВ

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Олена ЯЦЕНКО

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри методології науки та міжнародної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Адреса редакції:

01601, м. Київ вул. Пирогова, 9,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
тел.: +38-044-239-30-17

Матеріали для публікації можна надсилати електронною поштою: wou@ukr.net
сайт журналу: www.wou.npu.edu.ua

Схвалено рішенням вченої ради НПУ ім. М. П. Драгоманова,
протокол № 11 від 27.05.2021.

ЗМІСТ

СТОРІНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Віктор АНДРУЩЕНКО Епістократія освіти.....	5
---	---

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД

Віль БАКІРОВ Класика, що випереджає час	13
--	----

АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Катерина АСТАХОВА Ключові ризики сучасної освіти: пошуки адекватних відповідей.....	19
--	----

Галина КОЗЛАКОВА Часопис «Вища освіта України» як основа формування науково-педагогічних шкіл.....	28
---	----

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПОШУК ПРІОРИТЕТІВ

Oleg PIESHEV, Olena TROIZKA Conceptual sphere of education and its linguistic-analytical dimension (Концептуальна сфера освіти та її лінгвістично-аналітичний вимір)	36
--	----

НОВІТНЯ НАУКА ТА СУЧАСНА ОСВІТА

Наталія КОЧУБЕЙ, Тамара КІРИК Освіта сучасної України в контексті сталого розвитку та ноотехнологій.....	44
---	----

ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРОЄКТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Сергій ТЕРЕПИЩІЙ, Анастасія КОСТЕНКО, Оксана БОМОМАЗ Наукові підходи до медіаграмотності освітян	53
---	----

ЧАС РЕФОРМ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Maria SHEREMET, Daria SUPRUN Academic mobility as internationalization guaranty of the field of special education (Академічна мобільність – запорука інтернаціоналізації сфери спеціальної освіти)	60
--	----

Петро СІКОРСЬКИЙ, Ігор КОЛОДІЙ Закономірності освітнього процесу та їх урахування під час моделювання навчальних технологій	66
---	----

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

Тетяна САЄНКО, Ольга ОСИПЕНКО Поглиблення екологічної компетентності в структурі професійної підготовки майбутніх архітекторів у закладах вищої освіти.....	77
---	----

ІНФОРМАЦІЯ. РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ

Світлана КРИЛОВА

Інноваційна методологія набуття суб'єктності Україною

Рецензія на монографію С. І. Пирожкова, Н. В. Хамітова

«Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій

до нового світогляду і буття людини». – К.: Наукова думка, 2020. – 255 с. 84

Мар'я НЕСТЕРОВА

Ціннісно орієнтована освіта для сталого розвитку: досвід ЄС для України..... 88

Abstracting Review of Journal Articles..... 90

Contents 94

До уваги авторів..... 95

**Журнал «Вища освіта України»
згідно з постановою Президії ВАК України
від 10 травня 2017 р. № 693 внесено до Переліку видань,
де можуть друкуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата
філософських наук**

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Президент асоціації ректорів педагогічних університетів Європи, головний редактор часопису (м. Київ)

Ключові слова: людина, освіта, керівні кадри, культура, виховання.

Аналізується статус і роль керівника закладу освіти та галузі загалом в Україні періоду її незалежного розвитку; суперечності становлення та розвитку нової кадрової генерації в освіті; автор наголошує на необхідності оновлення управлінського корпусу освіти відповідно до викликів часу та чинного законодавства. Серед характеристик, якими має володіти керівник закладу освіти, виокремлюються глибокі знання і компетентність, професіоналізм і патріотизм, європейська аксіологія

УДК 37.014-057.177(477)
DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).01

**ЕПІСТОКРАТІЯ
ОСВІТИ**

© Андрущенко В., 2021

і толерантність, висока відповідальність і особиста гідність, відчуття нового і вміння йти на розумний ризик, сміливість у прийнятті рішень та ряд інших чеснот. Керівник у системі освіти повинен органічно поєднувати традиційне з відчуттям нового, національне із загальнолюдським. Наголошується, що керівниками не народжуються, ними стають у процесі конструктивної практичної діяльності. Автор стверджує, що керівників треба навчати, готувати, виховувати. Ця функція покладається на університети в тісній взаємодії з НАПН України та обласними Інститутами підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти. Підготовка керівних кадрів має носити системний, цілеспрямований характер. Формувати, виховувати, зрощувати треба не ту чи іншу якість керівника, а особистість як органічну цілісність із повним набором усіх необхідних чеснот організатора, управлінця, менеджера.

Розробленість проблеми: підготовка керівника освітньої галузі (від директора дитячого садочка до очільника галузі) аналізується в роботах таких вітчизняних вчених, як В. Громовий, Л. Даниленко, І. Зязюн, С. Калашнікова, В. Кремень, Г. Козлакова, О. Ляшенко, В. Луговий, В. Мадзігон, В. Маслов, В. Олійник, Т. Поспелова, П. Саух, С. Сисоєва, В. Татенко, П. Хобзей та ін. Серед зарубіжних авторів, які вивчали цю проблему, назвемо таких вчених, як Н. Беннетт, М. Барбер, Т. Буш, Ф. Вудз, Д. Гопкінз, П. Гронн, Д. Дьюк, К. Лейтвуд, К. Робінсон, Дж. Спілейн та ін.

Постановка проблеми. Поняття «епістократія» в буквальному розумінні означає не що інше, як «надання більше влади кращим», «залучення до влади кращих». Від Платона й до наших днів воно застосовується переважно в політиці: політику мають звершувати кращі, компетентні, досвідчені, порядні особистості. Принципи та моделі епістократії майстерно описані Платоном у «Державі» та Джоном Стюартом Міллем у книзі «Роздуми про представницьке врядування». У сучасній філософії досить поширеною й обгрунтованою є думка про те, що «кращі» мають домінувати (і керувати) не тільки в політиці, але й у всіх сферах суспільного життя, зокрема і (а може й насамперед!) в системі освіти. І це зрозуміло. Все розпочинається зі школи і вчителя. І від того, з якою освітою людина піде в життя, які якості вона сформує в собі, перебуваючи в стінах школи чи університету, багато в чому залежить її статус і вплив на розвиток, управління та організацію будь-якої великої і малої справи. Тому цілком закономірним є положення про те, що освітню справу мають звершувати «кращі» – найбільш освічені, компетентні особистості, обрані чи призначені винятково з урахуванням суспільно позитивних особистісних якостей, навичок і вмінь.

Особливе значення цей принцип має для України. Тривале існування в межах тоталітарної системи не сприяло «приведенню до управлінської академічної справи» кращих. Панівна компартійна систе-

ма залучала до влади винятково ідеологічно відданих однопартійців. Керівники, у кишені яких не було партійного квитка, зустрічались вкрай рідко. Звісно, система підбору та розстановки кадрів у колишньому СРСР не могла обійтись без справжніх керівників-професіоналів, відданих справі народу і держави, однак серед «призначенців» було багато лукавих пристосуванців, які одягали «партійну сорочку» з єдиною метою – «прорватись до влади». Це вело до тотальної ідеологізації освіти, яка, своєю чергою, спотворювала її суть і загальнокультурне призначення. Відродження «епістократичної практики», майстерно реалізованої в успішних країнах Європи, стало завданням, без вирішення якого про розвиток (модернізацію) системи освіти не може бути й мови.

Виклад основного матеріалу. Україна є великою педагогічною (ширше – гуманітарною) державою. Як історично, так і в сучасному соціокультурному вимірі. Як відомо з джерел, українська людина завжди шанувала й шанує нині людину, а тому найбільшу увагу приділяє становленню власної дитини, яку хоче бачити кмітливою, забезпеченою, успішною, щасливою. Цілком закономірним є те, що в основу цього процесу вона кладе освіту, вкладає в неї свої статки, мобілізує ресурси, вимогливо слідкує за організацією навчання та виховання, яке здійснюється на державному рівні або ж на приватній основі. Особливу увагу українці приділяють визначенню легітимності особистості керівників освітнього процесу – директору школи чи ректорові вишу, класному керівникові чи вихователю, наставнику молоді, а головне – вчителю, який повсякденно входить у навчальний клас, а відтак є основним джерелом, від якого не тільки діти, учні, юнаки, молодь і студенти, але й багато в чому батьки черпають і засвоюють необхідні знання, компетенції, цінності. І хоча деякі батьки (здебільшого, це – люди, які становлять маргінальні прошарки суспільства) виявляють байдужість до життєвої долі власної дитини, більшість українських родин безапеля-

ційно заявляють про намір «привести свою дитину до хорошої школи і хорошого вчителя». Статус школи, її керівника та вчителя в розумінні батьків є найбільш вагомою гарантією ефективності навчання. Проте життя нерідко «підкидає» неочікувані результати – успішні особистості досить часто є випускниками шкіл сумнівної репутації, і навпаки – маргінальні особистості навчалися свого часу у визначних авторитетних школах, загальна громадська думка залишається незмінною: хороша школа, гарний вчитель, потужний керівник є основою основ підготовки дитини до життя засобами освіти. Значення самостійності і наполегливості школяра в навчанні за такої умови в уяві батьків якось непомітно відсо-вувється на другий, а може й на третій план.

Висока повага до школи, очікування віддачі від неї щодо формування майбутнього шляху власної дитини є характерною рисою української людини, однією зі складових її світогляду, аксіології, ментальності. Зазначена суспільна експектація пронизує всю українську освіту практично по всьому простору її історичного розвитку. Навіть у період перебування українського народу в частковому чи повному підпорядкуванні чужій державності, українці прагнули забезпечити власним дітям традиційно визначену, історично сформовану українську освіту. Вони намагались уникнути тих руйнівних ідеологічних впливів, які несли з собою ті чи інші поневолювачі, завойовники (боротьба з уніанством, русифікацією, онімеченням і т. п.). Водночас вони вдумливо вдивлялись у досягнення інших народів і культур і завжди намагались взяти від них усе гідне і необхідне для розвитку власних дітей, культури, суспільства загалом. Яскравий приклад тому – прийняття християнства, яке від часу його введення слугувало основою української освіти. Домінуюче в ті часи язичництво (система дохристиянських уявлень про світ та людину, заснованих на міфології та магії й пов'язаних з ними вірувань і культів давніх слов'ян) не легко і не водночас прийняло нову релігію. Історії української культури відомі числен-

ні суперечності й зіткнення, що супроводжували цей процес. І це зрозуміло. «Ніщо велике не утверджується без пристрасті», – писав Гегель. Однак історичним фактом є й те, що зрештою українці поєднали у своїй духовності традиційні і новітні (для того часу) вірування й утвердились як народ духовний і моральний, який шанує власну історію і культуру й розвиває їх, іде в ногу з цивілізаційним поступом людства. Унікальне плетиво язичницької та християнської релігій, пише, зокрема, Й. Кривельов, було «не тільки зовнішнім, у сенсі паралельного існування обох начал, але й внутрішнім, у сенсі їх переплетіння та взаємного проникнення... Досить швидко, проте, розпочався процес взаємного проникнення, якому в рішучому значенні сприяла спорідненість обох релігій» [8, с. 345]. Подібний процес історично відбувався і значною мірою здійснюється сьогодні в освіті: вітчизняні освітні надбання переплітаються із зарубіжними, збагачують та доповнюють одне одного. Не принижуючи значення зарубіжного педагогічного досвіду, зазначу, що базовою платформою взаємодії освітніх систем Європи і світу для України, як і для будь-якої іншої країни, була і залишається національна складова освітнього процесу.

Освіта завжди була центром духовного розвою українського суспільства. Організована за настановами таких велетів українського духу, як Ярослав Мудрий, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Михайло Драгоманов, Леся Українка, Іван Франко, Григорій Ващенко, Софія Русова, Микола Пирогов, Костянтин Ушинський, Антон Макаренко, Василь Сухомлинський та ін., вона завжди піднімала людину над обставинами, спонукала до творчості й боротьби за свободу. Узагальнену спадщину зазначених мислителів, збагачену надбаннями цивілізаційних народів і культур, я розглядаю як своєрідну «педагогічну матрицю» [1], на основі якої має здійснюватись нинішня освіта і виховання вільної української людини в українській державі. Чи є потреба наголошувати, що саме **ця вимога має розглядатись як визначальна при виборі та**

призначенні провідників закладів освіти, керманців відповідної галузі, відомств, організацій, які формують і реалізують загальну державну освітню політику?

Тим часом, сучасну освітню сферу в буквальному розумінні заповнила когорта управлінців, які, претендуючи на істину в останній інстанції, прямим чи дотичним чином впливають на прийняття рішення без достатньої підготовки та досвіду. Здебільшого ця когорта складається з волонтерів та громадських активістів, які стимулюються переважно зарубіжними радниками та їх фінансовими структурами. Але ж відомо, «хто гроші платить, той і музику замовляє»! І хоча більшість із «музикантів» (замовлення і замовників, активістів і волонтерів) щиро бажають докласти свої знання і досвід для реформування української освіти, спотвореної свого часу тоталітарною радянською практикою, їх діяльність не можна розглядати однозначно. Одні з них приймають керівну посаду з метою надання допомоги у звільненні української освіти від ідеологічної облуди тоталітарного минулого; інші – переймаються оцінкою нинішнього стану системи української освіти в контексті її інтеграції з освітою успішних країн світу; треті – визначенням перспективи її розвитку принаймні на найближчі 20–30 років, унормування її модернізації за європейськими стандартами. Ці напрями участі вітчизняних та зарубіжних активістів формують так звану «титильну сторінку» справи. Вона цікава і корисна й, поза всяк сумнівом, має уважно вивчатись фундаторами та провідниками вітчизняної державної освітньої політики.

Проте існує й інша – «тіньова» – сторона справи. Вона обумовлена жорсткою конкуренцією, яка ведеться в системі освіти практично від часу науково-технічної революції, а може й раніше. Наші зарубіжні партнери одночасно є конкурентами не тільки у сфері економіки чи торгівлі, але й у культурі та освіті. Переймаючись насамперед власними інтересами, вони намагаються виявити найбільш здібних, талановитих і перспективних учнів та студентів,

яких бажано було б запросити до навчання, а згодом – для роботи у своїх країнах. Не менш важливим для них є впровадження в систему української освіти зарубіжного педагогічного досвіду, який би витіснив із системи освіти фундаментальні вітчизняні педагогічні надбання, розрихлив національну матрицю освіти й тим самим спрямував її розвиток у глухий кут національної невизначеності. Особливим завданням більшості зарубіжних «благодійників» є здійснення своєрідної розвідки в системі інтелектуального потенціалу України, так званого «науково-академічного шпигунства», достатньо розгорнутої практики держав Західного світу. Як засвідчують аналітики, у системі освіти та науки зустрічаються непоодинокі випадки несанкціонованого збору науково-технічної та технологічної інформації, зокрема, в галузі бойового ракетного та літакобудування, біохімічних технологій, ядерної енергетики тощо з метою передачі до іноземної організації інформації, яка становить державну таємницю України [3; 4; 5; 7]. Доля української держави, її інтелектуальний і кадровий потенціал, стан і перспективи розвитку української освіти турбує їх коли б чи не в останню чергу. До речі, серед зарубіжних «порадників» також є «фахівці», які намагаються заробити кошти на впровадженні власне сформованих, але недостатньо обґрунтованих теоретично, а тим паче перевірених практикою академічних моделей та технологій.

Згадую перші роки незалежного розвитку України. Нова українська освіта, що створювалась, потребувала відмежування від освіти колишнього СРСР, упровадження нових ідей та нових підходів. Кількість пропозицій, що надходили від вітчизняних та зарубіжних радників, у буквальному розумінні – зашкалювала. Визначити їх вартість, спрямованість, а тим більше «відділити кукіль від пшениці» вдавалося не завжди і не скрізь. У боротьбі з надмірною ідеологізацією освіти колишнього СРСР дехто пропонував загалом відмовитись від марксизму; інші радили замінити наскрізь ідеологізований курс наукового комунізму «науко-

вим націоналізмом»; треті – відновити статус релігії як головного складника виховання особистості, її моралі та культури...

Наведу тільки один приклад: десь приблизно в середині дев'яностих так звані «реформатори» намагались упровадити, як на перший погляд, цікавий і, можливо, перспективний проєкт під загальною назвою «Школа завтрашнього дня». Батьком нової технологічної схеми вважають американського професора Дональда Р. Ховарда. У 1960-ті роки він взявся за розробку принципово нової педагогічної системи, в якій кожен учень міг би рухатись у власному темпі і при цьому переходити на наступний щабель навчання, тільки засвоївши повний обсяг запропонованого йому для вивчення навчального матеріалу [6]. Проєкт передбачав відмову від класно-урочної системи навчання, відміну підручників та домашніх завдань, абсолютно вільне навчання за вибором учнів і багато інших інновацій. Дещо конструктивне в цьому проєкті, звичайно ж, є. В контексті вивільнення від старої авторитарної системи освіти, він, безсумнівно, заслужовував на увагу. Однак, вникнувши в деталі, неважко помітити каверзу: за умови вирішення того чи іншого навчального завдання учень мав підняти прапорець США, якщо ж він наштовхувався на труднощі, чи невдачу – мав підняти прапорець незалежної України. Можливо, хтось не побачить в цій технології нічого негативного чи провокативного. І все ж, при більш уважному прочитанні, не можна не відчувати, що в загальний дух запропонованої технології було майстерно вмонтовано приниження українського і звеличення західного стилю мислення і дії! Виходило так, що «характер переможця» формується американським способом життя, тоді як «характер невдахи» – українським. Про велич, глибину, історичність, героїку українського народу в боротьбі за незалежність, на основі чого відбувається становлення вільного, самостійного, гідного громадянина України, в цій технології не було й мови. «Нам такий хокей не потрібен», – сказав би популярний у минулому спортивний коментатор Микола

Озеров, – засуджуючи підступні випадки канадських хокеїстів проти наших збірників. А от чи потрібна Україні така (чи подібного типу) освіта, кожен вдумливий читач має відповісти самостійно.

Міжнародну конкуренцію, у тому числі й у системі освіти, ніхто не відміняв. То ж цілком припустимим є твердження, що владній спільноті Заходу від України потрібна, насамперед, її родюча земля, чисельні ресурси, а головне – дешева робоча сила, і аж ніяк не інтелектуально розвинений, креативний потужний народ, який відроджується й утверджується як повновладний суб'єкт світового цивілізаційного процесу. Освіта і наука, культура і просвітництво в цьому процесі відіграють далеко не останню роль.

Освіта – це відкритий діалог батьків, учителів, школярів, громадськості. Суб'єкти освітньо-виховного процесу – керівники і пересічні учасники – мають вести постійний і обов'язково відкритий (публічний) конструктивний дискурс, у якому кожна пропозиція має отримати належну оцінку-відповідь з боку вітчизняних фундаторів і провідників державної освітньої політики. А це означає, що **до керівництва процесом мають прийти фахівці, сформовані на національних педагогічних, наукових і загальнокультурних засадах, професіонали і патріоти, люди ініціативного мислення і дії, здатні до вдумливо конструктивного відродження вітчизняного і критично творчого сприйняття і впровадження зарубіжного досвіду**. З другого боку, я аж ніяк не виключаю участі зарубіжних наукових та педагогічних кадрів у розробці та реалізації політики української національної освітньої справи. Це стосується й тих талановитих представників української молоді, які здобули освіту в провідних освітянських центрах Європи і світу. Їх знання та досвід, щире бажання конструктивної діяльності на благо народу і держави є невичерпним джерелом інноваційних проєктів, які, як повітря, потрібні українському суспільству.

Керівниками (організаторами, управлінцями, менеджерами) не народжуються, ними стають у процесі навчання та практичної діяльності. А отже, їх треба готувати як у професійному, так і духовно-громадянському, загальнокультурному вимірах, навчати, виховувати. Які ж якості керівника потрібно дбайливо виховувати, зрощувати в першу, другу і третю чергу? Питання має провокаційний характер: зрощувати, виховувати, формувати потрібно всі необхідні якості системним, цілеспрямованим, тобто взаємно пов'язаним чином. Думка про те, що спочатку сформуємо, скажімо, професійні знання, далі – компетентність, сумлінність, зрештою, методичну чи правову культуру, є хибною. **Формувати треба особистість майбутнього керівника як органічну цілісність з повним набором усіх необхідних якостей і чеснот організатора, управлінця, менеджера.** За правило, найчастіше виокремлюють такі обов'язкові для управлінця якості: компетентність (кожен керівник має знати, як виконувати свою роботу на високому професійному рівні); висока відповідальність, особиста гідність; відчуття нового та вміння йти на розумний ризик, творчо розв'язувати проблеми, сміливість у прийнятті рішень

Предметом першочергової уваги мають стати й такі якості, як комунікабельність, практичний розум, спостережливість, працездатність, ініціативність, наполегливість, самовладання, організованість, самостійність, психологічна стійкість, вимогливість, критичність тощо. Важливим сегментом становлення майбутнього управлінця є формування характеру, сили волі, уміння приймати рішення, дотримуватись слова, відповідальності за людей і справу, відчуття справедливості. Цей процес має здійснюватись на загальному полі культури, життєвого досвіду, високої духовності і моралі. Особистість з урізаним набором якостей (або з відсутністю одного чи кількох із них) навряд чи стане повноцінним керівником. Правдою є й те, що ідеальних керівників, які б позитивно характеризувались у

всіх вимірах, немає. У кожного з них є свої вади, які, за правило, компенсуються іншими чеснотами або ж контролюються власною волею чи самовдосконаленням.

Особливу увагу звертаю на професійний і людський досвід керівних кадрів системи освіти. Навряд чи можна зрозуміти людину, яка погоджується бути керівником того чи іншого підрозділу системи освіти, ні дня не попрацювавши в цій галузі. Те ж саме стосується й відсутності досвіду простого людського спілкування. Дехто зауважує, мовляв, почне працювати – досвід прийде. Думаю, що це не так або не зовсім так. «Ex nihilo nihil fit» («ніщо не виникає з нічого»), – писали древні. Майбутніх керівників треба навчати, виховувати, зрощувати системно-виваженим чином. **Підготовка, підбір та розстановка керівних кадрів є коли б чи не основним завданням владних структур від державного до галузевого і регіонального рівнів.** На жаль, такої системи в Україні ще не створено. Домінують принципи «безпосереднього знайомства», «особистої відданості», «партийна приналежність», «родинних зв'язків», «чоловічожіночих симпатій» тощо. Останнє повною мірою стосується і такої людиноємної галузі, як освіта. Такої кількості випадкових, слабо підготовлених, недосвідчених керівних кадрів, які прийшли в освіту в останнє десятиліття незалежного розвитку, Україна не бачила ніколи. Якось непомітно від керівництва галуззю відійшли крупні особистості, справжні патріоти і професіонали, які заклали фундамент національної системи освіти України, що створювалась у перші роки незалежного розвитку. Достатньо згадати «Державну національну програму "Освіта" ("Україна XXI століття")», розроблену під керівництвом міністра П. Таланчука, стратегічні ініціативи міністра освіти М. Згуровського, «Національну доктрину розвитку освіти України» міністра В. Кременя, щоб переконатись у стратегічному мисленні керівників-лідерів української академічної спільноти першого десятиліття незалежного розвитку. До їх креативних моделей щодо відродження та розвит-

ку української освіти, науки і культури за національними та європейськими стандартами треба повертатись, їх слід продовжувати, розгортати, впроваджувати в практику. Далі успіхи були менш помітними. Щоправда, позитивного імпульсу розвитку освіти надала Програма «Нова українська школа» (міністр Л. Гриневич). Інших ініціатив в освіті, які можна було б зарахувати до беззаперечного позитиву, здається, не було. Управлінську сферу в освіті захопили люди, які про неї знали хіба що з настанов зарубіжних радників. Власного досвіду вони, як відомо, не мали. У школах чи університетах не працювали. Можливо, це й не погано. Адже подолати «радянщину», ідеологічний тягар якої до сих пір відчувається в освіті, зусиллями фахівців, вихованих на її основі, важко, а може, і неможливо. Як кажуть, «тіні минулого тяжіють над душами живих». Для здійснення прориву потрібні нові обличчя, нові погляди, новий світогляд і нові цінності. Однак – і це закономірність розвитку будь-якої системи – *нові управлінці мають бути фаховими, досвідченими, професійними, а головне – сформованими на основі власне національної культурно-педагогічної матриці, стрижньову палітру якої формують національна ментальність, національний характер, національна ідея* [2].

Саме тут доцільно згадати слова знаменитого державного діяча Великої Британії, прем'єр-міністра цієї країни в роки Другої світової війни, лауреата Нобелівської премії Вінстон Черчилля про те, що «в Англії

немає постійних ворогів і постійних друзів; у неї є лише постійні інтереси». Однак якраз національна складова (усвідомлення національних інтересів) виявилась найбільш проблемним місцем у світогляді, ідеології та діяльності нової генерації провідників державної освітньої політики України. Одні з них орієнтують освіту на Європу та США, інші – на Росію, треті малюють «супермодерну стратегію», яка відмежовується від всяк і всього, нехтує як зарубіжним, так національним досвідом.

Нині ситуація (2021 р.), здається, змінюється на краще. Українська освіта повертається до професіоналізму, національних витоків та відкритої європейської стратегії. Освітнянський загал з надією вдвигляється в ініціативи нових лідерів, підтримує їх. Однак про створення стрункої й розгалуженої системи формування керівників закладів освіти говорити ще зарано. Суперечності, які час від часу спалахують між керівниками різних підсистем державної освітньої політики, засвідчують, що освітній дискурс щодо пріоритетів ще не завершено. Його треба продовжувати, підшуковуючи, готуючи (виховуючи) й залучаючи до управлінської теоретичної й практичної діяльності молодих, освічених, амбітних, креативних... Україна має розум і таланти. Держава і суспільство потребують формування та впровадження нової концепції підготовки керівних кадрів загалом, освітньої галузі зокрема. В її основу мають бути покладені органічно поєднані між собою національні традиції та сучасні європейські інновації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. „Педагогічна матриця” української освіти: її значення для України і європейського світу // Рідна школа. 2012. Квітень-травень. С. 13–18.
2. Кремень В. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. Київ, 2007.
3. Мельник В., Кисельова І., Пучкова М. Конкурентна розвідка та промислове шпигунство як засоби конкурентної боротьби // Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку: зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., 29–30 берез. 2017 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» [та ін.]. Київ: КНЕУ, 2017. С. 84–87.

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. (2012). „Pedagogical matrix” of Ukrainian education: its significance for Ukraine and the European world [Ridna shkola. Kvitenn-traven'. Native school. April-May. pp. 13–18. (in Ukrainian)]
2. Kremen, V. (2007). Filosofiya natsionalnoy ideyi [Philosophy of the national idea]: Man. Education. Society. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Melnyk, V., Kiselyova, I., & Puchkova, M. (2017). Konkurentna rozvidka ta promyslove shpyhunstvo yak zasoby konkurentnoy borot by [Competitive intelligence and industrial espionage as a

4. **Ожеван М. А.** Національна конкурентна розвідка у глобалізованому світі: нові виклики та загрози на тлі «Казусу Сноудена» // Стратегічні пріоритети. Київ: НІСД, 2013. № 4 (29). С. 131–139.

5. **Скакун Т. О.** Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення // Ефективна економіка. 2018. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6195>

6. Школа завтрашнього дня (технологія Д. Ховарда). URL: https://stud.com.ua/60686/pedagogika/shkola_zavtrashnogo_tehnologiya_hovarda

7. **Якубівська Ю. Є.** Вплив промислового шпигунства на сферу інтелектуальної власності // Зовнішня торгівля: право та економіка. 2013. № 3(43). С. 158–162.

8. **Крывелев И. А.** История религий. Москва, 1975.

means of competition] Innovatsiyne pidpryemnytstvo: stan ta perspektyvy rozvytku: zb. materialiv II Vseukr. nauk.-prakt. konf., 29–30 berez. 2017 r. / M-vo osvity i nauky Ukrayiny, DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana» [ta in.] Innovative entrepreneurship: status and prospects: collection. materials II All-Ukrainian. scientific-practical Conf., March 29–30. 2017 / Ministry of Education and Science of Ukraine, SHEI "Kyiv. nat. econ. Univ. V. Hetman "[etc.]. (pp. 84–87). Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)

4. **Ozhevan, M.A.** (2013). Natsional na konkurentna rozvidka u hlobalizovanomu sviti: novi vyklyky ta zahrozy na tli «Kazusu Snoudena» [National Competitive Intelligence in a Globalized World: New Challenges and Threats Against the Background of the "Snowden Case"] Stratehichni priorytety. Strategic Priorities. № 4 (29). Pp. 131–139. Kyiv: NISD. (in Ukrainian)

5. **Skakun, T.O.** (2018). Ekonomichni zlochyyny: sutnisni oznaky ta kryminalistychnyy analiz yikh vchynennya [Economic crimes: essential features and forensic analysis of their commission] Efektyvna ekonomika. Effective economics. № 3. (URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6195>). (in Ukrainian)

6. Shkola zavtrashn oho dnya (tekhnohoiya D. Khovarda). [School of tomorrow (D. Howard technology)]. URL: https://stud.com.ua/60686/pedagogika/shkola_zavtrashnogo_tehnologiya_hovarda. (in Ukrainian)

7. **Yakubivska, Y.E.** (2013). Vplyv promyslovoho shpyhunstva na sferu intelektual noyi vlasnosti [Influence of industrial espionage on the sphere of intellectual property] Zovnishnyia torhivlya: pravo ta ekonomika. Foreign trade: law and economics. № 3 (43). Pp. 158–162. (in Ukrainian)

8. **Kryvelev, I. A.** (1975). Istoriya religiy [History of religions] Moscow. (in Russian)

Віль БАКІРОВ

доктор соціологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, дійсний член (академік)

Національної Академії наук України, член-кор. Національної Академії педагогічних наук України, член Колегії Міністерства освіти і науки України, член Атестаційної комісії МОН України, голова Ради ректорів Харківської області, ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Інтерв'ю, що дав нашому журналу Віль Савбанович Бакіров, присвячене проблемам вищої освіти сучасної України, досвіду Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, який 7 років поспіль входить до топ 500 з авторитетним британським рейтингом QS University Ranking та посідає перше місце серед українських університетів.

DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).02

КЛАСИКА, ЩО ВИПЕРЕДЖАЄ ЧАС

© Бакіров В., 2021

Редакція. Вища освіта в Україні останнім часом піддається досить суворій критиці, інколи справедливій, інколи не зовсім, лунають голоси про її відсталість від світових стандартів, принципову неспроможність забезпечити належну якість навчання тощо. Але не можна не помічати, що серед майже 400 українських вишів є декілька університетів справді світового класу і серед них Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Він один з найкращих в Україні, і не тільки, оскільки відзначається усіма визнаними міжнародними університетськими рейтингами, а згідно з авторитетним британським QS University Ranking сім років поспіль входить до топ-500, посідає перше місце серед інших українських університетів. Закономірно постає питання, як це можна пояснити, завдячуючи яким чинникам Каразінський університет, на тлі не дуже сприятливої соціально-економічної кон'юнктури, маючи в рази скромніше фінансування, ніж деякі столичні виші, стабільно демонструє високі результати наукової та освітньої діяльності. Саме із цим питанням редакція нашого часопису звернулась до людини, яка понад 20 років очолює цей університет, – академіка Віля Бакірова.

В.Б. Одним чинником це неможливо пояснити. По-перше, необхідно згадати, що до свого нинішнього стану університет ішов понад два століття. Це найстаріший, за визначенням Михайла Грушевського, світський університет на теренах України. Він був створений завдяки відчайдушним зусиллям Василя Каразіна на початку XIX століття, задовго до наполеонівських війн,

до народження Миколи Гоголя і Тараса Шевченка. Харків, на той час глухе провінційне невеличке місто, де мешкало близько 15 тис. жителів, отримав завдяки університету принципово нову логіку життя і розвитку, що згодом перетворило його на великий мегаполіс, центр освіти, науки, культури, мистецтва.

Із самого початку Харківський університет був частиною європейського університетського простору, в ньому викладала і вела дослідження європейська професура, достатньо згадати учня Фіхте філософа Й. Шада. Університет подарував світові велику кількість всесвітньо визнаних вчених, серед яких математики М. Остроградський, О. Ляпунов, О. Погорелов, філологи О. Потебня, П. Гулак-Артемівський, М. Костомаров, Марин Дринов, Д. Багалій, медики Л. Гіршман, М. Тринклер, хімік М. Измайлов, астроном М. Барабашов, фізики К. Синельников, А. Вальтер і ще багато світових наукових зірок. З університетом пов'язана і доля трьох нобелівських лауреатів – І. Мечникова, С. Кузнеця, Л. Ландау.

Протягом своєї дорадянської історії університет активно впливав на світовий інтелектуальний ландшафт, про що свідчать постаті великих діячів освіти, науки і культури, удостоєних звання почесного доктора Харківського університету. Їх імена говорять освіченій публіці самі за себе: Александр Гумбольдт, Вільгельм Гумбольдт, Герман Гельмгольц, Йоганн Гете, Максим Ковалевський, Дмитро Менделєєв, Лев Толстой, Іван Франко, Михайло Грушевський, Юрій Шевельов, і цей ряд можна продовжувати довго. Достатньо сказати, що багато фізичних законів, математичних формул, назв рослин, географічних, космічних об'єктів названо на честь випускників університету, понад 100 вулиць, проспектів, провулків носять імена університетських людей.

На кінець ХХ століття університет був визнаним флагманом фізико-математичної, природничої освіти і науки, виконував великий обсяг наукових розробок з оборонної тематики, мав серйозні результати в галузі соціально-економічних і соціально-гуманітарних досліджень. Зовсім не випадково він єдиний з українських університетів був запрошений до започаткування Болонського процесу і підписання у ве-

ресні 1988 року Великої хартії університетів (Magna Charta Universitatis).

Тобто, щоб бути університетом світового класу, треба мати за плечима довгу історію напруженої інтелектуальної роботи, акумулювати від попередників велику духовну енергію, створювати і зберігати кращі традиції і високі академічні цінності. Все це робить Каразінський університет не тільки національним надбанням, але й надбанням європейської університетської традиції та культури.

По-друге, Каразінський університет принципово і неухильно дотримується формату класичного університету. Це проявляється у широкому спектрі напрямів освітньої роботи, у гармонійному поєднанні природничих, фізико-математичних, соціально-гуманітарних напрямів підготовки фахівців. Навчальний процес побудований не на переказі чужих підручників та книг, а на власних наукових дослідженнях викладачів, багато з яких відповідають світовим стандартам науки. Каразінський має всі інші атрибути класичного університету – фантастичну за фондами і колекціями наукову бібліотеку, найстаріший в Україні ботанічний сад, астрономічні обсерваторії, унікальний музейний комплекс.

По-третє, університет сповідував і сповідує те, що зараз зветься студентоцентризмом. В університеті культивується повага і довіра до студентів, їх думка уважно враховується в деканатах і ректораті, студентські організації долучаються до факультетських і університетських справ, ініціюють і реалізують різноманітні просвітницькі, культурні, спортивні проекти. Думаю, що ми не знайдемо в українському університетському просторі такий студентський клуб, як «Karazin Student Hall», який відповідає найкращим архітектурним стандартам, має все необхідне для студентського дозвілля і яким повністю керують самі студенти. Ми також не знайдемо ще де-небудь систему міжфакультетських курсів, коли студентам щорічно пропонується близько 200 курсів (з актуальних проблем філософії, психології, соціології, екології, економіки, права, історії, комп'ютерних наук тощо), на які може записатися студент з будь-якого факультету.

І останній чинник, сильно відчутний і дуже важливий. Це каразінська особлива

університетська атмосфера, повітря демократизму, відкритості, толерантності, взаємної довіри, щирої невідомої любові до «альма матер». Для нас Каразінський не є просто місцем роботи, а є рідним домом, джерелом творчого натхнення, простором самореалізації і саморозкриття.

Редакція. Ви згадали каразінський музейний комплекс. Це насправді унікальне явище. Наскільки нам відомо, він складається з музею історії університету, музею природи, музею археології, нещодавно відкритого музею астрономії. Крім того, є художня галерея імені Г. Семирадського, «ЛандауЦентр», «ЄрміловЦентр». Вибачте, за запитання, але цікаво, чи потрібно це університету? Як така розгалужена культурологічна інфраструктура узгоджується з основними завданнями сучасного університету, який, як здебільшого зараз кажуть, має бути підприємницьким, заробляти кошти.

В.Б. Я вдячний за це запитання. Тривала історія класичних університетів базувалася на парадигмі «гумбольдтівського університету», яка вимагала нерозривної єдності науки і освіти і не брала до уваги культуру У постмодерному світі, в умовах глобальної моральної ентропії університетам треба брати відповідальність не тільки за долю науки і освіти, але й за долю культури, за духовний розвиток студентів і суспільства. Тому ми зробили спробу перетворити університет не тільки на центр наукового пізнання й освіти, але й на центр активних творчих культурних практик. Так, на всю країну і за її межами відомий університетський Центр сучасного мистецтва «ЄрміловЦентр» – визнана провідна художня інституція в Україні, що працює у сфері сучасного мистецтва, де виставлялися майже всі сучасні українські художники, скульптори. Величезну роботу ведуть і інші науково-культурні інституції університету, перетворюючи Каразінський на своєрідний культурний хаб, центр культурної комунікації десятків тисяч людей.

Редакція. Назвіть, будь ласка, основні досягнення університету за останні роки і основні проблеми, які треба вирішувати.

В.Б. Головне досягнення – це динамічний розвиток за вельми несприятливих умов, у контексті хронічної економічної кризи, політичної нестабільності, падіння

затребуваності вітчизняних наукових робіт, відтоку талановитої молоді в приватний сектор і за кордон. Ось трішки статистики щодо динаміки розвитку Каразінського університету за останні роки.

Кількість штатних науково-педагогічних працівників у 2020 році порівняно з 1999 роком зросла з 935 до понад 1800. Кількість докторів, професорів, що працюють на постійних посадах, зросла зі 165 до 293, кандидатів наук, доцентів – з 552 до 1061. А загалом, разом із сумісниками в університеті викладають і ведуть дослідження 31 академік та член-кор. НАНУ, 439 докторів наук, професорів, 1228 кандидатів наук, доцентів.

Контингент здобувачів освіти збільшився з 11 тис. до понад 20 тис. Контингент іноземних студентів зріс майже на порядок – із 470 до 4 200 осіб.

Загальні площі навчальних корпусів, наукових приміщень збільшилися з 186 000 кв. м. до 300 000 кв. м.

Фактично за кількісними показниками за останні двадцять років університет виріс удвічі. Поряд з університетом, яким він входив у ХХІ століття, з'явився фактично ще один такий.

Після набуття Україною державної незалежності ми створили 12 нових факультетів, декілька навчально-наукових інститутів, десятки кафедр. Великих зусиль вартувало відродження тих факультетів, які із самого початку визначали обличчя Харківського університету – медичного і юридичного. Медичний факультет представлений висококваліфікованим колективом практикуючих науковців-медиків, забезпечує англійську підготовку декількох тисяч українських і іноземних студентів, якість цієї підготовки офіційно визнана багатьма країнами і міжнародними організаціями. Юридичний факультет Каразінського університету, який веде свою історію з 1835 року, сьогодні один з найкращих у країні. Журнал «Форбс. Україна» поставив його на четверте місце серед топ-10 кращих юридичних факультетів. А загалом 14 університетських факультетів увійшли за оцінкою «Форбс. Україна» до ста найкращих факультетів.

До досягнень варто віднести високий рівень університетської науки, ефективну

роботу багатьох всесвітньовідомих наукових шкіл, насамперед у галузі фундаментальних наук, високих технологій. За кількістю публікацій, що реєструються у престижних наукометричних базах, таких як SCOPUS і Web of Science, університет займає лідируючі позиції в українському науковому просторі. За роки незалежності 60 університетських вчених стали лауреатами Державної премії України в галузі науки і техніки. Науковий авторитет Каразінського університету дозволяє йому вести активну і плідну співпрацю з Національною Академією наук України. З Борисом Євгеновичем Патеном, коли він очолював НАНУ, ми підписали Договір про співпрацю Академії і університету. На підставі цього договору успішно ведемо низку спільних проєктів, чому сприяє й те, що НАНУ зараз очолює наш випускник академік Анатолій Глібович Загородній, він же голова Наглядової ради Каразінського університету.

Безумовно, є досить багато питань, проблем, що потребують вирішення, щоби більше, нові проблеми виникають майже щодня, тому що світ навколо нас дуже швидко змінюється, потребує швидких і точних реакцій, але насамперед продуманої і чіткої стратегії подальшого розвитку. Таку стратегію розвитку до 2023 року університет розробив і затвердив. У ній зазначені головні університетські проблеми, пріоритетні завдання. На перше місце серед проблем, що потребують першочергових зусиль, я би зараз поставив «цифрову революцію» у технологіях університетської освіти. Над нею ми працюємо вже досить тривалий час, тому пандемія COVID-19 не застала нас зненацька, проте надзвичайно загострила необхідність удосконалення технічних платформ електронного навчання, засвоєння викладачами новітніх технологій електронного навчання, розширення бази університетських дистанційних курсів, створення банку найкращих світових дистанційних курсів для використання у навчальному процесі, засвоєння методик поєднання аудиторного і *on-line* навчання. Ми добре розуміємо, що із закінченням пандемії вже не буде повернення до традиційного формату університетської освіти, тому кожен факультет, інститут, кафедра працюють зараз над програмами розвитку дистан-

ційного, змішаного навчання, враховуючи організаційні, технічні, дидактичні, методичні, психологічні та інші складні аспекти «цифрової революції». Серед актуальних проблем назвав би також необхідність серйозного оновлення університетського менеджменту, розширення можливостей впливу науково-педагогічних працівників, науковців, співробітників на стратегічні рішення щодо розвитку університету, раціонального використання ресурсної бази, запровадження електронного документообігу, електронних систем планово-фінансової та кадрової роботи. Зараз ми запускаємо в дію систему електронного документообігу «АСКОД», що потребує розв'язання низки складних організаційних та психологічних питань.

Надзвичайно складним завданням є розширення фінансової бази наукових досліджень за нових умов фінансування університетської науки. Працюємо над підвищенням актуальності і якості запитів на фінансування досліджень з урахуванням міжкафедральної та міжфакультетської інтеграції наукових проєктів. Активізуємо пошук госпрозрахункових замовлень на науково-дослідні розробки в Україні та за кордоном.

Важливою проблемою є подальша інтеграція університету в міжнародний науково-просвітний простір, що вимагає більш активної участі у великих міжнародних наукових проєктах, більш щільної взаємодії із закордонними партнерами, посилення академічної мобільності студентів і викладачів, розширення і посилення можливості отримання студентами «подвійних дипломів» у співпраці із зарубіжними університетами-партнерами. Працюємо над реалізацією університетської Програми кадрового, матеріального та інформаційного забезпечення якості підготовки іноземних студентів, над збільшенням англомовних навчальних програм як для іноземних, так і для українських студентів.

Це далеко не повний перелік стратегічних завдань. Додав би до них інтеграцію університетської медичної науки і освіти з новітніми дослідженнями університетських науковців у галузі фізики, біофізики, біології, хімії, завершення створення сучасної університетської медичної клініки як полігону запровадження у лікарську практику новіт-

ніх технологій. Це дуже непросте завдання, яке під силу лише класичному університету. Нагальною проблемою є створення в університеті власного центру післядипломної медичної освіти, який забезпечуватиме інтернатуру і клінічну ординатуру.

Можна згадати комплекс робіт із модернізації спортивної інфраструктури, завершення капітального ремонту спортивного комплексу «Каразінський», спортивних залів у навчальних корпусах. Роботи дуже багато, вона потребує мобілізації великих коштів, але її треба виконувати.

Редакція. Скажіть, будь ласка, як змінилися студенти за останні 20–30 років. Хто зараз вступає до Каразінського, на яких абітурієнтів розраховує університет?

В.Б. Непросте запитання. Сучасне студентство в чомусь сильно відрізняється від передніх поколінь, а в чомусь залишається таким же.

Що, на мій погляд, не змінилося? Залишилося притаманне студентству оптимістичне сприйняття світу, відкритість новому досвіду, бажання самореалізації, щирість, безпосередність. Що нового? Мабуть, набагато сильнішими стали відчуття свободи, незалежності і самостійності у водночас спостерігаємо дещо меншу здатність до системної і послідовної роботи, до раціональної організації свого часу. Безумовно, сучасні студенти більш вимогливі до якості навчання, оскільки переважна їх більшість оплачує свою освіту, багато з них суміщає навчання з роботою. Вони мають набагато більшу суб'єктність, намагаються в різні способи впливати на якість, зміст навчання, його умови. Вони є більш яскраві, більш креативні, оскільки живуть і формуються у більш складному, різноманітному світі, серед безмежних інформаційних потоків. Мене приваблює в багатьох із них готовність до добрих справ, до благодійності. Пишаюсь тим, що наші студенти проводять благодійні бали і збирають гроші для допомоги хворим дітям, дитячим медичним закладам. Мені дуже цікаво з ними спілкуватися.

Щодо того, яких абітурієнтів ми чекаємо. Передусім, творчих, налаштованих на активне навчання, на рівноправне спілкування з викладачами. Таких, що здатні до критичного мислення, готових не до механічного заучування знань, а до розв'язання не-

стандартних проблемних ситуацій, до вільного орієнтування в океанах інформації. Дуже важливо, щоб вони були налаштовані на академічну добросесність. Хотілося б, щоби вони були толерантними до інших думок, інших цінностей, але водночас були здатні відстоювати свої погляди і принципи. Все це необхідно для їх подальшої адаптації до ринків праці, що зараз надзвичайно швидко змінюються, для неодноразової зміни соціально-професійних ролей, для навчання і перенавчання протягом життя.

Редакція. А якими мають бути сучасні університетські викладачі, аби відповідати запитам сучасних студентів?

В.Б. До сучасного університетського викладача можна висунути дуже багато вимог. Насамперед, він має бути цікавим для своїх студентів. Приваблювати їх своєю ерудицією, багатими знаннями. Бути людиною не тільки високопрофесійною у своїй справі, але й широко освіченою, знати-ся на літературі, мистецтві, на інших вимірах культури. Він має бути практикуючим вченим, вести наукову роботу і розкривати своїм студентам її зміст, методи, технології, показувати, як народжується наукове знання. Це найбільш перевірений спосіб формувати креативних фахівців. Дуже бажано, щоб він був залучений у міжнародний науково-освітній простір, мав контакти із зарубіжними колегами, володів іноземними мовами, принаймні англійською. І, звичайно, володів інформаційно-комп'ютерними технологіями навчання. В університеті є критична маса викладачів, які наближаються до цієї моделі, але є й такі, яким потрібна певна допомога. Тому ми створили низку програм щодо вдосконалення викладачів, зокрема посилення їх комп'ютерної освіченості, покращення володіння англійською мовою, сучасними педагогічними технологіями, стимулювання міжнародної академічної мобільності тощо.

Редакція. Хотілося б запитати про фінансовий стан університету, його бюджет, про роботу із залучення додаткових фінансових ресурсів.

В.Б. На превеликий жаль, фінансові можливості нашого університету, як і багатьох інших українських університетів, м'яко кажучи, залишають бажати багатого кращого. На кінець 2020 року університет

отримав понад 307 млн грн із державного бюджету і майже 411 млн грн надходжень так званого спецфонду (плата за навчання, госпрозрахункові теми, оренда тощо), тобто загалом 728 млн грн, або приблизно 26 млн дол. Це просто незрівнянно з бюджетами західних університетів, близьких до нас за позиціями в рейтингах. Західні університети, подібні нашому за масштабами і рівнем наукової і освітньої роботи, мають бюджети починаючи як мінімум з 1 млрд дол. Безумовно, така мізерність нашого фінансування не дозволяє гідно оплачувати труд викладачів, розвивати матеріально-технічну базу, поповнювати і модернізувати обладнання для наукових досліджень, виконувати необхідні ремонтні роботи тощо. Це бюджет не розвитку, а виживання, і, тим не менше, за рахунок жорсткої економії нам, як і багатьом іншим українським університетам, вдається забезпечувати життєдіяльність університету в цілому та його підрозділів. Так, зокрема, на придбання нового наукового обладнання ми змогли за останні чотири роки виділити 57 млн грн. Бо без такого обладнання неможливо вести якісні дослідження в галузі природничих і технічних наук. Тому одним із головних напрямів є пошук додаткових джерел фінансування. Коло їх, у наших реаліях, є досить обмеженим. Це оплата навчання здобувачами, участь у міжнародних наукових програмах, які фінансуються на грантових засадах, комерціалізація університетських наукових розробок, пошук госпрозрахункових замовлень на науково-дослідні розробки в Україні та за кордоном, використання інноваційних можливостей, передбачених новим законодавством про наукову та науково-технічну діяльність. За всіма цими напрямками ми досить активно працюємо і маємо приклади успішної роботи.

Звичайно, цього замало, необхідна більш системна і продуктивна робота з налагодження зв'язків із бізнесом і вже проглядаються цікаві перспективи взаємодії з великими вітчизняними компаніями, зокрема з такими як ДСН та деякі інші.

Редакція. *Університет і політика. Чи задіяний університет якимось чином у політичні процеси?*

В.Б. Закон про вищу освіту, статут університету виключають можливість діяль-

ності тих чи інших політичних, партійних структур, осередків на території університету. Безумовно, університетські люди можуть брати і деякі беруть участь у виборах до органів влади, місцевого самоврядування, виконують депутатські повноваження, виступають у ролі експертів, консультантів, але поза своєю університетською діяльністю.

Редакція. *В університеті зараз відбувається підготовка до виборів ректора, які призначені на 26 травня. Якими якостями, на Вашу думку, має володіти ректор такою університету, як Каразінський, ким він має бути?*

В.Б. Від особистості ректора, його якостей, його досвіду, його інтелектуального рівня дуже багато залежить. І передусім залежить загальна університетська атмосфера – чи буде вона інтелектуальною, творчою, довірливою, чи буде адміністративною і суто технократичною. На посаді ректора Каразінського університету має працювати людина, яка добре знає і щиро любить університет, дбайливо ставиться до досягнутого, водночас сміливо дивитися в майбутнє, є справжнім візіонером, передбачає можливі виклики, пропонує оптимальні відповіді й об'єднує людей навколо цієї роботи. Інтелегентність, людяність, системність, принциповість, вміння слухати і поважати людей, довіряти їм – риси, які відрізняють кращих університетських керівників.

Редакція. *І останнє запитання. На великому університетському банері на площі Свободи написано: Каразінський університет: класика, що випереджає час. Як з'явилося це гасло і як воно тлумачиться?*

В.Б. Декілька років тому ми розробляли бренд-стратегію університету у вузькому колі колег, які над цим працювали, погодилися, що непогано було б сформулювати головне, що відрізняє університет. Я подумав, що передусім ми є класичні, класичні за всіма ознаками цього концепту, зберігаємо і демонструємо найкращі, усталені, визнані вікові університетські традиції. Але не тільки. Ми спираємося на ці визнані досягнення, аби рухатися вперед, зберігаючи свій класичний стан, виходити на нові обрії науки, освіти і культури. І якось миттєво в голові склалося: *Каразінський – класика, що випереджає час*. Так було, так є і, впернений, так буде і надалі.

Катерина АСТАХОВА
доктор історичних наук, професор,
ректор Харківського гуманітарного
університету «Народна українська академія»

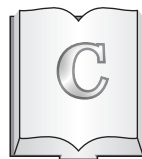
Ключові слова: освітні ризики, освіта знання, освіта розуміння, контингентні, кадрові, фінансові ризики, ризик втрати якості, освітні ареали, невизначеність.

Статтю присвячено деяким ключовим ризикам, яким схильна сьогодні освіта: фінансовому, кадровому, контингентному та ризику втрати якості. Автор намагається показати, як в умовах невизначеності нові інноваційні освітні структури – і серед них Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» – шукають шляхи пом'якшення цих ризиків.

УДК 37.014.5(477.54)
DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).03

КЛЮЧОВІ РИЗИКИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ: ПОШУКИ АДЕКВАТНИХ ВІДПОВІДЕЙ

© Астахова К., 2021

Сучасні освітні процеси характеризує високий рівень мінливості, невизначеності та нестабільності. Особливо якщо йдеться про Україну, де на загальносвітові тенденції розвитку освітнього поля наклалися проблеми політичні й соціально-економічні. А це, зрештою, створило досить напружену ситуацію в галузі освіти.

В історії будь-якої держави, будь-якого історичного періоду можна легко знайти часи, коли стан освітніх інститутів викликав найгостріше занепокоєння й критику суспільства. Саме в такі моменти, коли невдоволення якістю й результатами освіти досягало найвищої напруги, як водиться, починалися реформи.

Нинішній стан справ суттєво відрізняється від історичних аналогів. По-перше, сьогодні реформування набуло перманентного характеру. По-друге, поштовхом до пошуку інших сценаріїв розвитку інституту освіти є вже не тільки й навіть не стільки невдоволення суспільства, скільки видима невідповідність між потребами, що диктуються часом, і тими результатами, які освіта (за сьогоднішньої її структури й організаційно-управлінської схеми) може давати.

Звичайно, невдоволення основних груп впливу й замовників освітніх інститутів у наявності. Але водночас до зони турбулентності (із різним ступенем ризиків) потрапили всі освітні системи. Ніхто не може дати рецептів розвитку освіти, які б гарантували успіх, хоча б на найближчі десять-п'ятнадцять років.

Більш того, поширюється коло фахівців, які займаються діагностикою сучасних освітніх практик (на всіх щаблях освіти) і які однотайні у своєму занепокоєнні: ризики наростають із катастрофічною швидкістю, а пошук шляхів вироблення противаги поки що нормальних результатів не дав.

Швидкість руху змін у науці, технологіях, медицині досягла таких величин, що оновлення відбувається практично кожні п'ять-сім років. У таких умовах розвивати систему освіти, що базується на колишніх циклах і підходах, неможливо. Накопичення нової інформації, наукових відкриттів не дозволяє системі освіти не лише забезпечувати їх засвоєння учнями в повному обсязі, але навіть елементарно знайомити з ними.

Склалася ситуація, за якої «освіта знання» має поступитися місцем «освіті розуміння». Формула проста, але трансформація «під неї» освітньої системи – завдання з безліччю невідомих.

Терміни типу «виклики», «ризики» для сучасної освітньої аналітики стали практично нормою. За останні три-п'ять років з'явилася значна кількість публікацій із проблем ризиків в освіті. Їх розглядають і в загальному освітньому контексті, і як окремі конкретні ризики.

Одну з перших, доступних автору статей, що систематизують ризики в освіті, опубліковано 2015 року [5]. Автор – Опфер Е. – виокремлює найбільш типові для державного університетського сектору освіти ризики й відносить до числа провідних – фінансові. Безумовно, для будь-якого закладу вищої освіти питання ресурсної бази є головними. Але ось міра гостроти цієї проблеми є різною. У будь-якому разі на сучасному етапі. І так може бути з кожним окре-

мо взятим «освітнім» ризиком. Їх гострота й локалізація істотно відрізняються залежно від багатьох причин. Звичайно, можна окреслити найбільш типові ризики для всіх, але без урахування цілого комплексу відмінностей і поправок це буде сумнозвісна «середня температура по палаті». Водночас для різних освітніх систем, регіонів, міст і навіть університетів гострота тих чи інших ризиків буде сильно відрізнятися.

Якщо розглядати ризики в «одній, окремо взятій країні», то необхідно враховувати не лише країну, де функціонує заклад вищої освіти, але й регіон, місто, форму власності навчального закладу, його вік, джерела фінансування, чисельність викладацького складу та студентського контингенту, співвідношення кількості людей, які навчаються на бакалавріаті, у магістратурі, на програмах післядипломного навчання, особливості системи оподаткування конкретної країни, витрати на НДР, ступінь автономії тощо. Така деталізація не буде зайвою, якщо метою є визначення глибини ризиків для конкретного університету.

Якщо говорити про ризики, найбільш типові для нових університетів, до яких належить і Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», створений у 1991 р., то і в цьому разі необхідно враховувати деякі особливості освітнього комплексу: до його структури входить не лише університет, але й загальноосвітня спеціалізована школа, дошкільна структура та всі форми післядипломної освіти; високий рівень конкуренції на освітньому полі України й Харкова змушує університет постійно враховувати цінову політику інших навчальних закладів, орієнтуватися на неї; місію університету побудовано на запереченні комерціалізації освіти, яка, за визначенням, не може бути послугою; НУА будувалася на принципах соціальної відповідальності. Тут реалізується велика кількість соціальних програм і проєктів, що є не зовсім типовим для приватних навчальних закладів.

До найбільш гострих, якщо говорити про ранжування ризиків, для НУА належить ризик ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОС-

ТИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. Це ризик комплексний. Тут своєрідні «зони відповідальності» розподілено між внутрішніми й зовнішніми сторонами. Забезпечення балансу між ними потребує високого рівня розвитку ризик-менеджменту.

НУА – освітня установа нова, її переваги будуються винятково на авторитеті та іміджі. Будь-які промахи й проколи, пов'язані з якістю підготовки, завдають навчальному комплексу непоправної шкоди. Репутація молодого навчального закладу значно вразливіша, ніж у тих, хто перебуває на освітньому полі століттями.

І навпаки, формування й зміцнення репутації освітнього закладу як інституції, що забезпечує якість підготовки, створює додаткові можливості. Якість освітнього процесу в НУА залежить від безлічі чинників, серед яких найбільш значущими є: якість набору студентів; якість професорсько-викладацького складу; рівень матеріально-технічної бази й фінансового забезпечення; глибина інтернаціоналізації, система управління якістю тощо.

Останнім часом заклади вищої освіти України помітно просунулися в засвоєнні практик управління якістю. Але, гадаємо, системна й, головне, ефективна робота ведеться не в багатьох.

КАДРОВІ РИЗИКИ є іншою групою. Цікаво зазначити, що проблема «старіння кадрів», на відміну від інших університетів, ХГУ «НУА» торкається меншою мірою. Це пов'язано, не в останню чергу, із відносною молодістю навчального закладу та з використанням політики інбридингу (незважаючи на різне ставлення до нього у вишівському середовищі). Середній вік викладацької корпорації НУА становить 46 років і має тенденцію до зниження. Аналогічні показники за докторами й кандидатами наук. Така ситуація стала можливою в результаті досить гнучкої кадрової політики й кадрової роботи, а також завдяки поступовій природній заміні викладачів старших вікових груп випускниками НУА.

Стабілізувався відсоток плинності викладацьких кадрів, що балансує в межах

від 5 до 10%. У 2021 році він склав 6%. Цей показник можна віднести до категорії досягнень, бо на початковому етапі розвитку, коли більшу частину професорсько-викладацького корпусу становили сумісники, плинність кадрів досягала 22%.

Однак кадрові ризики не обмежуються одними статистичними показниками. Значно більшу загрозу, видається, становить втрата академічного етосу – проблема, яка носить прихований латентний характер і яка вразила систему вищої освіти не лише в Україні.

З цілої низки причин академічна культура, притаманна університетському сектору освіти, у вітчизняній вищій школі згасає. Укорінюються моделі поведінки, які ще зовсім недавно були й є неприйнятними й неприпустимими в академічній спільноті. Ідеться про зниження вимогливості, масове студентське шахрайство, що виражається в списуванні, купівлі курсових і дипломних робіт, порушенні етичних норм тощо. Для викладацького корпусу характерні інші прояви цієї хвороби, і вони також не носять одиничного характеру: плагіат, купівля кандидатських і докторських дисертацій, звань, низька якість занять, ігнорування НДР, корупційні прояви.

З огляду на наявність таких граней кадрових ризиків, НУА вживає системних заходів для збереження академічного етосу, трансляції такої академічної культури, яка б не сприймала негативних проявів. Тут, видається, багато чого залежить від забезпечення наступності поколінь у викладацькому середовищі, наявності та дотримання традицій, негативної публічної реакції на будь-які прояви неакадемічної поведінки студентів і викладачів. Не останню роль у збереженні академічного етосу відіграє й відсутність розриву між вербальними настановами та реальною ситуацією в університеті, діями й поведінкою управлінського ядра, наявністю культури діалогу. Ця грань кадрових ризиків потребує постійної уваги ще й тому, що часом внутрішнє культурно-освітнє середовище навчального закладу сильно дисонує із запитами й настановами

суспільства, яке повністю перейшло на споживчі позиції й відчутно знизило морально-етичні настанови.

Безумовно, університети покликані задовольняти потреби суспільства, але водночас не можна забувати про їх обов'язки ці потреби ще й формувати. В іншому разі, позиція «чого изволите» вихолощує саму сутність університетської освіти.

Суперечки про те, чи є освіта послугою, чи ні, не вщухають [3; 4; 9; 8; 10]. Але навряд чи сьогодні можна заперечувати: освіта як така є процесом становлення й розвитку особистості шляхом залучення до культури суспільства, що здійснюється людиною в спілкуванні та спільній діяльності з іншими людьми. Освіта завжди є самоосвітою (learning, а не teaching). Це процес за своєю природою неринковий, який не підлягає розгляду в термінології зовнішніх благ чи послуг. Навряд чи послугою є те, що людина робить для себе сама. Адже людина не «отримує» освіту, а «бере». Зрештою, освіта навіть не благо, а невідчужувана властивість життя людини [2, с. 56].

Саме з таких позицій НУА вибудовує свої відносини з внутрішніми й зовнішніми стейкхолдерами, насамперед батьками школярів і частково студентів. Але ризик перетворення освіти на послугу є реальним. Протистояння йому – украй важлива грань кадрових ризиків для приватного навчального закладу насамперед.

Третя група ризиків за порядком, але не за значенням – це ФІНАНСОВІ РИЗИКИ. Для навчальних закладів недержавної форми власності вони існують, проте мають інше забарвлення, інші акценти. Приватні навчальні заклади не залежать від державного фінансування, і їм, природно, не є страшними тенденції його скорочення. Це не погано й не добре. Це даність. Але є інші грані – ризики постійного підвищення оплати навчання, яка жорстко прив'язана до вартості комунальних послуг, до зарплатної політики держави, до зростання цін на послуги, техніку, витратні матеріали, будівництво та ремонти. Важливим ризиком із цього самого ряду є нестій-

кість грантових, спонсорських і фандрейзингових надходжень до бюджетів приватних навчальних закладів. Стійкої культури благодійності на потреби освіти, спонсорських програм в Україні поки ще немає. Як і немає можливості розвивати ендаумент-фонди чи інші форми довгострокового використання коштів у силу нестабільності економіки. Усе це, разом з відсутністю досвіду отримання й управління великими грантовими проєктами, не дозволяє поки приватним університетам мати дискреційні кошти, так необхідні для інноваційного розвитку. А без них фінансові ризики набувають часом досить жорстких форм.

Для їх пом'якшення НУА використовує формулу «50 на 50»: якщо взяти за сто відсотків кошти, яких бракує, то 1/2 потрібно заощадити, а 1/2 додатково заробити. Інакше кажучи, не лише економити або знаходити додаткові кошти, а поєднувати підходи – і економити, і заробляти.

В умовах ризиків, що постійно диверсифікуються, і зміни черговості їх гостроти на перші ролі у вітчизняній системі освіти дуже швидко вийшли КОНТИНГЕНТНІ РИЗИКИ. Ідеться не лише про кількісні, але й якісні параметри студентства країни. Саме цей ризик «притягує» до себе інші, загострюючи й без того їх роль і вплив на освітню систему. Однією із складових цього багатоаспектного й різновекторного ризику є проблема формування абітурієнтського середовища, тобто того контингенту старших школярів, які становлять реальний потенціал вищої школи.

Одразу хотілося б обмовитися: не йдеться про «набір» чи «профорієнтацію», форми діяльності, добре відомі як старшій школі, так і університетам. Ці поняття – тільки частина більш глибокого й місткого – «абітурієнтське середовище». Література поки не дає точного визначення поняття, у будь-якому разі в доступних автору джерелах. Та й увійшло воно в ужиток не так давно. У найзагальнішому розумінні це, видається, якась сукупність груп старших школярів, випускників і людей старших вікових груп, які не мають або планують здобуття

наступної вищої освіти, які зорієнтовані на вибудовування взаємин із вищою школою з метою здобуття освіти в найближчій перспективі.

Розуміючи те, що таке визначення є досить умовним, усе ж таки варто акцентувати увагу на ряді принципових моментів, що дозволяють розширити межі трактування поняття й розглядати його настільки розлого, наскільки це доцільно в даному контексті. По-перше, абітурієнтське середовище, видається, складається не лише винятково з випускників загальноосвітньої школи, які завершують свій цикл навчання. Воно є помітно ширшим. Тут і ті дорослі люди, які планують здобуття освіти (першої чи другої), і випускники коледжів, і студенти, яких разом називають нетрадиційними, і ті, які не закінчили раніше заклад вищої освіти, були відраховані або перервали своє навчання. Сюди ж потрапляють і старші школярі невипускних класів, які вже орієнтовані на вступ і долучаються до тих чи інших форм пошуку університету, знайомства з ним, вибору освітніх траєкторій.

По-друге, за певної частки відносності, але варто, кажучи про абітурієнтське середовище, ураховувати батьків абітурієнтів і старших школярів, учителів, які викладають у випускних і старших класах, тобто тих, хто прямо або побічно істотно й системно впливає на вибір і на підготовку до вступу в університети. Таке розширене трактування поняття, звичайно, суперечливе. Але, з огляду на вітчизняну специфіку розвитку вищої школи й вибудовування її взаємин з абітурієнтами, гадаємо, воно є допустимим.

Під «специфікою» в даному разі розуміємо серйозну включеність батьків у процес визначення напрямків освітньої траєкторії й підготовку до її реалізації. У вітчизняній практиці участь батьків іноді видається більш значущою й активною, ніж навіть самих абітурієнтів. І тридцятирічна практика діяльності НУА це підтверджує.

Так чи інакше, але сучасний стан всієї системи освіти, особливо вищої, є таким,

що абітурієнтське середовище, його кількісні і якісні параметри стають вельми значущими й привертають увагу як теоретиків, так і практиків. Ще зовсім недавно абсолютно по-іншому будувалися стосунки середньої й вищої школи, університету й абітурієнта. Коло «загальних проблем» обмежувалося, як водиться, перспективами вступу, і не більше. Сьогодні ж точок дотику й проблемних зон стає все більше. Особливо в умовах демографічної кризи.

У ситуації різко збільшеного в системі освіти права вибору, динамічної інтернаціоналізації світу університету, демографічних змін, масовості вищої освіти, що швидко переходить у стадію загальної, проблеми взаємин освітнього закладу з його потенційними студентами й слухачами стали відчутно різноманітнішими та гострішими. Абітурієнти отримали можливість вибору не лише в межах свого міста або регіону, а й за межами країни. Університети ж перейнялися не стільки якісними характеристиками майбутніх студентів і їхньою готовністю до навчання у вищій школі, але кількістю вступників, яка безпосередньо пов'язана з ресурсним забезпеченням навчального закладу й можливістю реалізації ним своїх статутних цілей і місії. Якщо ж сюди додати перехід світу до цифрової епохи з її наскрізною прозорістю й доступністю практично будь-якої інформації стосовно конкретного навчального закладу, то стає зрозумілим: у реальному аналізі абітурієнтського середовища, правилах його формування й вибудовуванні ефективних відносин зацікавлені практично всі університети, які прагнуть розвиватися й зберігати свій статус кво. До них належить і Харківський гуманітарний університет «Національна українська академія».

Освітні системи будь-якої держави завжди були зацікавлені у вступі до університетів добре підготованих, мотивованих абітурієнтів, вибір яких усвідомлений, а не випадковий. Полювання за «сірою речовиною», а не за чорним золотом – характерна риса інтелектуально-освітнього товариства ще кінця минулого століття. Нині вона ста-

ла, у будь-якому разі для провідних країн світу, вихідною обов'язковою умовою розвитку. Інтернаціоналізація вищої освіти, демократизація умов переміщення по світу – все це створило додаткові можливості і для абітурієнтів, і для університетів. Концентрація інтелектуального капіталу, його збереження й розвиток – найважливіша складова сучасних цивілізаційних процесів. Економіка знань, виклики цифровізації різко підвищили вимоги до якості людського капіталу та його кількості. Часи окремих інтелектуальних оазисів, що плекають генії, канули в забуття. Вони – лідери – безперечно, потрібні. Дивним виглядало б інше твердження. Але лише їх зусиллями цивілізації розвиватися вже не зможуть. Інший контекст. Масовізація вищої освіти в принципово іншу площину поставила завдання пошуку «свого абітурієнта» для університету та освітньої системи. Потужні міграційні студентські потоки, що перетворили післясередню освіту на новий бізнес і вагомий стаття прибутків, – зайве тому підтвердження.

Університети значно більше, ніж зовсім недавно, зацікавлені в пошуку своїх абітурієнтів, здатних вписатися в правила корпоративної культури, прийняти їх, засвоїти освітні програми й вийти на ринок праці з високим ступенем підготовки, що створює додаткову капіталізацію університету.

Залишивши за дужками тотальне проникнення ринкової термінології в опис освітніх процесів, бо це предмет окремої розмови, варто визнати: формування власного абітурієнтського середовища здатне допомогти університетам вирішити багато гострих проблем, що стоять перед ними, і створити якусь зону стабільності. Якщо, звичайно, у турбулентному світі можна говорити про стабільність.

Стійкий інтерес абітурієнтів до конкретного університету, освітньої системи, програм, що вивчаються, підтверджують право університету на існування, фінансування, розвиток, дозволяють відчувати себе впевненішим у жорстких умовах конкуренції, що зростає, і скорочення державно-

го фінансування. Простіше кажучи, університет без абітурієнтів існувати не може, як, утім, – поки – і навпаки.

Формування абітурієнтського середовища, що має стійкий інтерес до того чи іншого університету або освітньої системи конкретної країни, завдання глобальне, у вирішенні якого необхідна і політична воля, і стратегія на державному рівні. В умовах сучасної конкурентної боротьби за студента, розрізнені дії або зусилля окремих гравців приречені. Що, утім, не виключає пошуку рішень щодо створення власного макросередовища конкретним університетом. Процеси вбачаються паралельними.

Тільки в цьому випадку, видається, можливим є формування умов у суспільстві, за яких і воно саме, і потенційні абітурієнти будуть розуміти, чого сьогодні можна й потрібно очікувати від системи університетської освіти, які надії можна на неї покласти. Помилкові, застарілі настанови й сигнали, які надсилаються суспільству або які відсутні взагалі, породжують не лише помилкові очікування в абітурієнтів та їх оточення, але й необґрунтовані розчарування, негативне сприйняття дійсності після вступу.

Якщо говорити про вітчизняну освітню систему й ставлення суспільства до неї, то, на жаль, за всіх реформаторських послань (які реально є і так само реально змінюють стан справ), уявлення про неї вельми й вельми застарілі. Вибір освітньої траєкторії відбувається або на підставі настанов учорашнього дня: на яку спеціальність подати документи, щоб навчатися на бюджеті й потім багато заробляти; або взагалі методом випадкового вибору: куди підійдуть сертифікати ЗНО та підходить пороговий бал. Чи потрібно дивуватися високому відсотку відсіву студентів, низькій якості освіти й тотальному настрою «погана система освіти (поганий університет) не виправдали очікування». Є ще й нова тенденція – масовий від'їзд за межі країни для здобуття освіти «аби не тут». Здається, це теж наврод чи сильний стимул, що мотивує.

На стадії індустріального розвитку держава була єдиним замовником освіти. Вона

диктувала форму й зміст освітньої діяльності, забезпечувала замовлення на фахівців із вищою освітою та їх працевлаштування. Перехід до постіндустріального розвитку (або індустріально-розосередженого) диктує інші запити, і держава перестає виконувати роль монопольного замовника [9, с. 61]. Кар'єрно-освітня траєкторія стає зоною відповідальності самої людини [8, с. 79]. І це змінює звичну тканину освітнього поля.

Другий аспект проблеми – формування на тлі конкуренції, що зростає, потужних освітніх ареалів. Їх поява буде гостро конкурентним процесом і ознаменує собою практично новий переділ світу [10]. До найбільш впливових ареалів увійдуть європейсько-американський, китайський, іспано-латиноамериканський та арабо-ісламський. Кожен зі своєю країною-лідером (або групою країн) [2, с. 13].

Третій момент, дуже важливий під час формування абітурієнтського середовища й правильних посилів суспільству – це врахування тих змін, які відбуваються за зміною індустріальної моделі економіки на постіндустріальну.

На постіндустріальній стадії індустрія трансформується, змінює форму. Основною одиницею виробництва стає компанія [7, с. 7]. Як результат – зміна запитів на працівників.

Масове виробництво індустріальної епохи задовольняло потреби в найманих працівниках за рахунок кваліфікованих людей, підготованих для використання знань і технологій при виконанні певних функцій. Така ситуація потребувала великої кількості стандартних посад. Як результат – вища освіта готувала фахівця, що має «пакет» знань, застосування яких дозволяло вирішувати виробничі завдання.

Сьогодні виникла потреба в іншому типі співробітників, здатних не лише відтворювати аналоги, але й створювати нове. Звична підготовка фахівців за спеціальностями стала замінюватися міждисциплінарними підходами. Тенденція заміни кваліфікації компетентностями наявна [7, с. 19].

Стандартні освітні програми, що раніше «закривали» підготовку фахівця, у нинішніх умовах перетворюються на частину індивідуальної освітньої траєкторії, яка містить інституціалізовані й неінституціалізовані форми освіти [7, с. 19].

Міждисциплінарність як запит уже досить чітко проступає з боку роботодавців, бізнес-спільноти. Але дуже погано «прочитується» в університетських освітніх технологіях і в запитах абітурієнтського середовища, яке, як і раніше, жорстко орієнтоване на спеціальності й традиційний їх поділ: інженерні, економічні, гуманітарні.

Так чи інакше, але під час формування абітурієнтського середовища ті чи інші ключові зміни важливо не лише враховувати, але й адекватно доносити до суспільства та майбутніх студентів. Звісно, такі завдання не вирішуються одномоментно. Вони комплексні, довгострокові й досить дорогі. Але формування абітурієнтського середовища – одна з найважливіших умов повноцінного збереження й розвитку університету, його можливості реалізувати свою місію й адекватно відповідати на запити суспільства та людини.

Саме для залучення уваги фахівців, більш предметного аналізу тенденцій і маркерів, характерних для сучасного стану абітурієнтського середовища, у ХГУ «НУА» в лютому 2021 року було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Абітурієнтське середовище періоду глобалізації: шляхи формування та тенденції розвитку» [1].

Уже сам склад учасників підтвердив актуальність проблеми: близько ста вчених і викладачів із восьми країн (Німеччина, Білорусь, Сербія, Швеція, Польща, Азербайджан, Казахстан, Україна), серед яких – керівники провідних закладів вищої освіти Харкова (ректор ХНУ ім. В. Н. Каразіна академік НАН України, проф. В. С. Бакіров; ректор ХНЕУ ім. С. Кузнеця академік Академії економічних наук України, проф. В. С. Пономаренко та ін.) зібралися на цьому науковому форумі. Ключову доповідь, або «монолог метра», як зазначено

в програмі конференції, виголосив ректор ХНЕУ ім. С. Кузнеця В. С. Пономаренко, який подав ретроспективу проблеми абітурієнтського середовища з погляду вченого-економіста [6]. Коло проблем, порушених під час роботи, виявилось надзвичайно широким. Серед них – соціальний портрет сучасного абітурієнта; основні критерії та чинники вибору закладу вищої освіти; форми та методи діяльності університетів із формування власного абітурієнтського середовища; вектори взаємодії університету та школи тощо.

Традиційні рекомендації за підсумками не ухвалювалися. Але учасники у своїй думці були однаковими: абітурієнтське середовище, якісні характеристики цього річних абітурієнтів – проблема, від розв'язання якої багато в чому залежить доля вітчизняного університету. Важливо це розуміти й знаходити шляхи пом'якшення контингентного ризику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абiтурiєнтське середовище перiоду глокалізацiї: шляхи формування та тенденцiї розвитку: матерiали ХІХ Мiжнар. наук.-практ. конф., Харкiв, 12 лют. 2021 р. / М-во освiти i науки Украiни, Ін-т вищої освiти НАПН Украiни, Харк. гуманiтарний ун-т «Нар. укр. акад.» [та ін.; редкол.: К. В. Астахова (голов. ред.) та ін.]. Харкiв: Вид-во НУА, 2021. 208 с. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2134> (Дата звернення: 22.04.2021)
2. Будущее высшей школы: экспертный взгляд. Форсайт-исследование – 2030. Москва: ИНФРА-М; Красноярск: СФУ, 2018. 293 с.
3. **Гребнев Л.** WTO и Российские ВУЗы: от жесткой конкуренции к взаимовыгодному сотрудничеству // Высшее образование в России. 2006. № 4. С. 28–32.
4. **Гребнев Л.** Образование – рынок «медвежьих услуг» // Высшее образование сегодня. 2005. № 3. С. 55–65.
5. **Опфер Е. А.** Риск-менеджмент в управлении качеством образования в вузе // Высшее образование в России. 2015. № 10. С. 84–90.
6. **Пonomarenko В. С.** Кластеризация абитуриентского средовища як результат дії механiзмiв самоорганiзацiї учасникiв освiтнього процесу // Абiтурiєнтське середовище перiоду глокалізацiї: шляхи формування та тенденцiї розвитку: матерiали ХІХ Мiжнар. наук.-практ. конф., Харкiв, 12 лют. 2021 р. / М-во освiти i науки Украiни, Ін-т вищої освiти НАПН Украiни, Харк. гуманi-

Критично важливою для пом'якшення ризиків сучасної вищої школи, що існують, є категорія «розуміння». Тільки через розуміння тектонічних змін, що відбуваються в суспільстві і в освіті, можна забезпечити якусь її «проривність» та інституційну антихрупкість. Проривність, за усієї складності стану вітчизняної вищої школи, видається все ж таки можливою. Простих рішень тут немає. І «план заходів» щодо усунення відставання ледве доречний. Скоріше, мова має йти про експерименти, пошуки відповідей як системою загалом, так і окремими інноваційними університетами зокрема.

Мова, видається, не може йти про якісь схеми із серії «наздогнати й перегнати». Сучасні темпи розвитку повністю виключають такі підходи. Імовірно – пошук принципово інших траєкторій розвитку, що виключають «доганялки», але пропрацюють нові технології діяльності освітніх інституцій.

REFERENCES

1. **Astakhova, K. V.** (ed.). (2021) Abiturient-ske sere dovyshe periodu hlokalizatsiyi: shlyakhy formuvannya ta tendentsiyi rozvytku [The entrant environment of the globalization period: ways of formation and development trends]. Kharkiv: Vydvo NUA, 208 p. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2134> (data zvernennya: 22.04.2021) (in Ukrainian)
2. Budushcheye vysshey shkoly: ekspertnyy vzglyad. Forsayt-issledovaniye – 2030 [The future of higher education: an expert view. Foresight research – 2030]. (2018). Moscow: INFRA-M; Krasnoyarsk; SFU, 293 p. (in Russian)
3. **Grebnev, L.** (2006) WTO i Rossiyskie VUZyi: ot zhestkoy konkurentsii k vzaimovyiгодnomu sotrudnichestvu [World Trade Organization and Russian higher schools: from hard competition to mutually beneficial cooperation]. Vysshee obrazovanie v Rossii. Higher education in Russia, no. 4, pp. 28–32. (in Russian)
4. **Grebnev, L.** (2005) Obrazovanie – rynok «medvezhih uslug» [Education – the market of «dubious benefits»]. Vysshee obrazovanie segodnya. Higher education today, no. 3, pp. 55–65. (in Russian)
5. **Opfer, Y. A.** (2015) Risk-menedzhment v upravlenii kachestvom obrazovaniya v vuze [Risks management in controlling the quality of education at a higher school]. Vysshee obrazovanie v Rossii. Higher education in Russia, no. 10, pp. 84–90. (in Russian)
6. **Ponomarenko, V. S.** (2021) Klasteryzatsiya abituriyent-skoho sere dovyshecha yak rezultat

тарний ун-т «Нар. укр. акад.» [та ін.; редкол.: К. В. Астахова (голов. ред.) та ін.]. Харків: Вид-во НУА, 2021. С. 5–14. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2134> (Дата звернення: 22.04.2021)

7. Постиндустриальный переход в высшем образовании: доклад Фонда «Центр стратегических разработок "Северо-Запад"». Санкт-Петербург, 2005. 281 с.

8. **Строгетская Е. В.** Идея и миссия современного университета // Вопросы образования. 2010. № 4. С. 79.

9. **Филонович С. Р.** Life-long learning: последствия для высшей школы // Вопросы образования. 2010. № 4. С. 55–66.

diyі mekhanizmyv samoorganizatsiyi uchasnykiv osvithoho protsesu [Clustering of the entrant environment as a result of the mechanisms of self-organization of participants in the educational process]. In: Astakhova K. V. (ed.). Abituriyent-ske seredovysheche periodu hlobalizatsiyi: shlyakhy formuvannya ta tendentsiyi rozvytku [The entrant environment of the globalization period: ways of formation and development trends]. Kharkiv: Vyd-vo NUA, pp. 5–14. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2134> (data zvernennya: 22.04.2021) (in Ukrainian)

7. Postindustrial'nyy perekhod v vysshem obrazovanii [Post-industrial transition in higher education]. (2005). Sankt-Petersburg, 281 p. (in Russian)

8. **Strogetskaia, Ye.V.** (2010) Ideya i missiya sovremennogo universiteta [The idea and mission of a modern university]. Voprosy obrazovaniya. Educational studies, no. 4, p. 79. (in Russian)

9 **Filonovich, S. R.** (2010) Life-long learning: posledstviya dlya vyssheyshkoly [Life-long learning: implications for higher education]. Voprosy obrazovaniya. Educational studies, no. 4, pp. 55–66. (in Russian)

---

10. Global Monitoring Report on EFA (Education for All) // United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 2010.

Галина КОЗЛАКОВА

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АМСКП «Полісся»

УДК 54:001.32(09)

DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).04

**ЧАСОПИС «ВИЩА
ОСВІТА УКРАЇНИ»
ЯК ОСНОВА
ФОРМУВАННЯ
НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНИХ
ШКІЛ**

© Козлакова Г., 2021

Ключові слова: часопис «Вища освіта України», науково-педагогічні школи, вища освіта, педагогічні університети, технічні університети, структура академічного інституту.

У статті розглянуто історичні аспекти становлення часопису «Вища освіта України» як структурної одиниці в складі Інституту вищої освіти НАПН України. Подано публікації докторантів Інституту та поступове формування науково-педагогічних шкіл провідних докторів наук, наукових співробітників різних відділів, дослідження яких вплинули на розвиток наукових проблем у педагогічних і технічних університетах в Україні і Європі.

Зазначено оригінальні рубрики часопису, а саме: Трибуна ректора, Час реформ, Історія педагогіки вищої школи, Слово молодому науковцю тощо.

Проаналізовано перспективні на-

прями наукових досліджень у вищій школі, що пов'язані з вирішенням гуманітарних і психолого-педагогічних проблем сучасного суспільства та виконувались у різних відділах інституту. Показано участь членів редакційної колегії у створенні науково-педагогічних шкіл.

Вступ, актуальність

Часопис «Вища освіта України» створювався 20 років тому як одна із структурних одиниць Інституту вищої освіти АПН України (ІВО). На той час вже було організовано аспірантуру і докторантуру ІВО, а тому створення власного друкованого органу, в якому мали б можливість розповідати про перші наукові досягнення майбутні і діючі науковці було нагальною потребою для дирекції ІВО та усього колективу інституту.

Засновниками часопису стали Міністерство освіти і науки України, АПН України, ІВО АПН України, видавництво «Педагогічна преса».

Багато організаційної роботи брав на себе директор ІВО, доктор філософських наук, професор Андрущенко Віктор Петрович, на той час член-кореспондент АПН України. Часопис «Вища освіта України» зареєстровано у квітні 2001 р., у січні 2003 р. він був затверджений ВАК України як фахове видання з філософських, політологічних, економічних і педагогічних наук.

Перші два номери журналу видано у 2001 р., а з 2002 р. щорічно маємо повноцінні чотири номери, кожен з яких було схвалено до друку вченою радою ІВО. Журнал має обсяг 10,4 ум. друк. арк., загальний наклад 1000 прим. і поштову передплату по всіх регіонах України.

Редакційну колегію часопису очолив директор В.П. Андрущенко, до складу редакційної колегії увійшли ректори провідних університетів України (Віль Бакіров, Іван Вакарчук, Михайло Згуровський, Геннадій Півняк та ін.), відомі академіки АПН України та НАН України (Василь Кремень, Микола Євтух, Іван Курас, Петро Таланчук та ін.).

Заступником головного редактора багато років працювала Ганна Онкович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач одного з відділів ІВО. З усіх напрямів, за якими часопис визнаний фаховим (педагогіка, психологія, філософія, політологія, економічна теорія), створено редакційні колегії, до яких увійшли відомі українські вчені, зокрема автор статті.

Отже, з перших публікацій часопис заявив про себе як авторитетна трибуна для пошуку ефективних шляхів швидкого реформування системи вищої освіти України. Аналітичному огляду матеріалів, опублікованих у часопису «Вища освіта України», зокрема тих, що пов'язані із формування українських науково-педагогічних шкіл, присвячено цю статтю.

1. Історичні аспекти становлення часопису

Перший номер часопису вийшов у квітні 2001 р., в якому потужно заявив про свої наміри головний редактор В.П. Андрущен-

ко у статті «Концепція часопису «Вища освіта України». Привітав освітян з нагоди виходу у світ першого номера міністр освіти і науки, президент АПН України Василь Кремень. У цьому номері представлено Указ Президента України і Положення «Про національний заклад (установу) України», а також перелік перших 38 вищих навчальних закладів (університетів та академій), що одержали статус «Національний».

У № 4 за 2005 р. на основі звітів «Про підсумки наукових досліджень ІВО у 2003–2005 рр.» надруковано статті завідувачів відділами: філософів – професора М.І. Михальченка «Гуманізм і гуманітаризм: спільне і специфічне»; професора В.С. Лутая «Про концептуальні засади філософії сучасної освіти в Україні»; педагогів – професора Г.В. Онкович «Осучаснення змісту гуманітарної освіти – нагальна вимога сьогодення»; доцента К.В. Корсака «Проблеми забезпечення якості природничої та інженерної освіти», економіста професора В.Я. Боброва «Основні тенденції розвитку економіки вищої освіти в Україні». Фактично у назвах цих публікацій та їх змісті наголошено основні проблеми, на яких було зосереджено діяльність наукових відділів інституту та молодих науковців, аспірантів, докторантів, здобувачів наукових ступенів.

Із 2008 р. можливості публікацій у журналі «Вища освіта України» значно розширились за рахунок Додатків, яких можна було друкувати до двох на рік. Переважно в Додатках розміщувались матеріали річних звітних конференцій ІВО, що в різні роки мали різні назви як і відповідні тематичні випуски (табл. 1).

Спонсорами видання тематичних випусків були Класичний приватний університет (Запоріжжя, 2008–2014 рр.) та Інститут лідерства, інновацій та розвитку в рамках проекту «Національний Еразмус+ офіс в Україні» (2014–2016).

Як фахове видання в галузі педагогічних та філософських наук журнал перереєстровано у ВАК України в січні 2011 р.

Відомості про тематичні випуски журналу «Вища освіта України»

№ з\п	Назва тематичного випуску	Рік видання, №, додаток	Обсяг у стор.	Кількість статей
1	Наука і вища освіта в Україні: міра взаємодії	2008, №3, додаток 1	212 с.	
2	Наука і вища освіта в Україні: міра інтеграції	2009, №2, додаток 1	308 с.	
3	Наука і вища освіта в Україні: технології взаємодії	2010, №1, додаток 1	282 с.	
4	Наука і вища освіта: проблеми взаємодії та інтеграції	2011, №1, додаток 1	408 с.	
5	Наука і вища освіта	2012, №1, додаток 2	318 с.	
6	Наука і вища освіта	2014, №1, додаток 1	256 с.	
7	Європейська інтеграція вищої освіти України	2014, №3, додаток 1	172 с.	
8	Інтеграція вищої освіти і науки	2015, №3, додаток 1	300 с.	
9	Європейська інтеграція вищої освіти України	2016, №4, додаток 2	104 с.	

Двадцятиріччю створення НАПН України присвячено № 3 за 2012 р.

На сторінці головного редактора академік В.П. Андрущенко розповідає про академічну співпрацю університетів та академічних установ, важливість діяльності НАПН України в розвитку педагогічної і психологічної науки, забезпечення інноваційного розвитку освітнього процесу.

У 2014 р. заступником головного редактора призначено Наталію Кочубей, доктора філософських наук, професора НПУ імені М.П. Драгоманова. Із 2017 р. часопис ухвалюється до друку вченою радою НПУ ім. М.П. Драгоманова; із травня 2017 р. журнал «Вища освіта України» внесено до переліку видань, де можуть публікуватися наукові результати здобувачів наукового ступеня доктора і кандидата філософських наук.

У червні 2019 р. часопис знову пройшов перереєстрацію, одержав новий реєстраційний індекс, а головне – засновниками часопису стали НПУ імені М.П. Драгоманова та Видавництво «Педагогічна преса». Адреса редакції також перейшла до НПУ ім. М.П. Драгоманова: 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З цього часу журнал набуває більш філософського змісту, змінюється склад редакційної колегії. З'являються декілька нових рубрик, дещо змінюється формат журналу (колір обкладинки). Незмінною залишається сторінка головного редактора, яка

спрямовує авторів до чергового дискурсу на актуальні соціальні, освітянські та філософські теми.

Дуже корисним виявився показчик публікацій журналу за поточний рік, що його можна знайти в 4-му номері. Це дозволяє швидко знаходити статтю потрібної тематики серед чотирьох номерів року, отже, зекономити час і простежити розвиток необхідних наукових тенденцій.

2. Значення основних рубрик часопису

Заслужовують на увагу назви рубрик, що позначено в Концепції часопису, а саме: Філософія, зміст і прогнозування вищої освіти, Економіка і управління вищою освітою, Педагогічна майстерність, Історія педагогіки вищої школи України, Трибуна ректора, Зарубіжний досвід тощо.

Із першого номера в часописі з'явилися матеріали рубрики «Слово молодому науковцю», а вже № 4 за 2002 рік майже повністю було присвячено публікаціям аспірантів і здобувачів (18 назв), творчий доробок яких підтримав головний редактор В.П. Андрущенко. Водночас директор ІВО у своїй редакційній статті відзначив рік 10-річчя АПН України як рік підбиття підсумків і уточнення планів на майбутнє, створення і атестації людського потенціалу, якому належить це майбутнє.

Дуже змістовною стала рубрика «Трибуна ректора», в якій з перших номерів представляли свої національні університети ректори Віктор Скопенко, Анатолій Пав-

ленко, Олександр Голубенко, Геннадій Півняк, Микола Поляков та ін. Історична довідка про університет та розповіді проректорів з наукової роботи на початку 2000-х років були важливими для майбутніх абітурієнтів, аспірантів і докторантів, оскільки інформаційні сайти університетів лише починали створюватися.

На той час Міністерством освіти і науки щорічно видавалися «Довідники для вступників до вищих освітніх закладів України», проте слово ректора на сторінках часопису мало більш вагоме значення.

Перша стаття про наукову і науково-педагогічну діяльність ІВО з'явилися в газеті «Освіта» в листопаді 2003 р. [1]. Фактично це було представлення нової наукової установи АПН України, структури ІВО та перших наукових і науково-педагогічних здобутків за перші три роки діяльності. Усього визначено шість штатних відділів: два філософських (філософії і прогнозування вищої освіти та соціальних проблем студентської молоді); три педагогічних (педагогіки і психології вищої освіти, теорії і методології гуманітарної освіти, теорії і методології природничої та інженерної освіти); відділ економіки і управління вищою освітою (завідувач доктор економічних наук, проф. Бобров В.Я.).

У 2000 р. створено позабюджетний відділ інноваційної освіти, який очолив доктор історичних наук, проф. Корольов Б.І. у співпраці з Асоціацією навчальних закладів України недержавної форми власності.

Таблиця 2

Публікації в рубриці «Трибуна ректора»

№ з/п	Рік, номер	Ректор	Назва ВНЗ
1	2001, № 1	Віктор Скопенко	КНУ імені Тараса Шевченка
2	2001, № 2	Анатолій Павленко	Київський національний економічний університет
3	2005, № 4	Олександр Голубенко	Східноукраїнський національний університет імені В. Даля

4	2006, № 1	Геннадій Півняк	Національний гірничий університет
5	2007, № 2	Валерій Будаєв	Миколаївський державний університет імені В. О. Сухомлинського
6	2015, № 4	Валентина Астахова	ХГУ «Народна українська академія»
7	2016, № 1	Віль Бакіров	Харківський національний університет імені В. І. Каразіна
8	2016, № 4	Віктор Андрущенко	НПУ ім. М. П. Драгоманова
9	2017, № 4	Юрій Бобало	Національний університет «Львівська політехніка»

Перший номер часопису «Вища освіта України» за 2003 рік повністю присвячено проблемам і досягненням інноваційної освіти, тобто діяльності ВНЗ недержавної форми власності.

Отже, увесь спектр вищих закладів освіти України знайшов відображення у структурі ІВО, що й забезпечило багаторічну плідну співпрацю його наукових відділів з більшістю столичних та регіональних університетів.

На жаль, в останніх номерах часопису «Вища освіта України» немає публікацій у рубриці «Трибуна ректора», проте з'явилися оригінальні статті ректорів та їх роздуми про майбутнє своїх університетів (табл. 2, п. 7–9).

3. Формування науково-педагогічних шкіл ІВО

Про авторську науково-педагогічну школу та її вплив на розвиток вищої освіти в Україні докладно описано в статті [2]. Поняття про науково-педагогічну школу було вперше обґрунтовано в праці професора Н.М. Дем'яненко [3]. Перші науково-педагогічні школи фактично започатковано і створено в Інституті вищої освіти НАПН України у 2001–2015 рр., коли успішно працювали спеціалізовані вчені ради із захисту кандидатських, а потім і докторських дисертацій під керівництвом академіків В.П. Андрущенка, М.Б. Євтуха, В.І. Лугового, професора В.К. Майбороди. Кожне

засідання спеціалізованих учених рад було корисним уроком для всіх здобувачів: одним з перших для них було запитання «Які статті Ви прочитали в останньому номері часопису «Вища освіта України»?»

Найбільш активно працювали з аспірантами і докторантами педагогічних спеціальностей відділ педагогіки і психології вищої освіти (завідувач Н.М. Дем'яненко), відділ теорії і методології гуманітарної освіти (завідувач Г.В. Онкович), відділ теорії і методології природничої та інженерної освіти (завідувач К.В. Корсак, головний науковий співробітник Г.О. Козлакова).

3.1. Відділ теорії і методології природничої та інженерної освіти

Уже в 2005 р. було захищено перші докторські дисертації названими співробітниками: у лютому – педагогічної дисертації Козлаковою Г.О., у грудні – філософської дисертації Корсаком К.В. У цей період закладався фундамент науково-педагогічної школи автора статті, яка на той час уже підготувала чотирьох кандидатів педагогічних наук.

Саме в цьому відділі відбулися перші захисти докторських педагогічних дисертацій за науковим консультуванням професора Г.О. Козлакової (Саєнко Т.В., 2012; Сура Н.А., 2013; Самойленко Н.Б., 2014).

Безперечно, що для нашої авторської наукової школи найбільш цікавим і доступним **став напрям** «Інформаційно-комунікаційні технології у вищій технічній освіті» (ІКТ), що визначив логічне продовження наукових ідей, успішно захищених у докторській дисертації в лютому 2005 р. Серед цих ідей можна назвати: поширення університетського типу навчання у ВНЗ України, інтенсифікацію фахової підготовки студентів шляхом вивчення дисциплін іноземною мовою, застосування ІКТ у підготовці студентів непрофільних спеціальностей, формування іншомовної компетентності студентів технічних університетів тощо. На основі узагальнення результатів поїздок автора на наукові конференції в Німеччину, США, Канаду, Польщу, Словаччину визначився цікавий **напрямок до-**

сліджень із назвою «Міжнародна співпраця у вищій освіті». Цьому також сприяла активізація діяльності громадських академій – Міжнародної академії наук педагогічної освіти (МАНПО, Москва), Академії міжнародного співробітництва з креативної педагогіки (АМСКП, Вінниця, Житомир), Академічного співтовариства імені Михала Балудянського (АСМіБА, Словаччина, Кошице).

Усе це визначило актуальну тематику досліджень наших докторантів:

«Теоретичні і методичні основи запровадження екологічної освіти у технічних університетах» представила **Саєнко Тетяна Василівна** (2012, Національний авіаційний університет);

«Система іншомовної підготовки студентів за фахом ІКТ у технічному університеті» – захистила **Сура Наталія Анатоліївна** (2013, Східноукраїнський університет імені Володимира Дала);

«Формування міжкультурної компетентності студентів» стало темою завершеної докторської дисертації **Самойленко Наталії Борисівни** (2014, Севастопольський гуманітарний університет).

Необхідно зазначити, що саме в часописі «Вища освіта України» відбулися перші публікації результатів досліджень названих докторантів у статтях [6–8], які пізніше знайшли втілення в монографіях [9–11].

Не останнє місце у формуванні наукової школи посідає психологічний клімат у науковому відділі, в якому виконується дисертація, відбуваються наукові семінари, здійснюється постійна методична і психологічна допомога. Відчуття підтримки колективу наукового відділу дуже важливо для дисертанта, зокрема на останньому етапі оформлення документів перед захистом дисертації.

Вважаємо за доцільне навести дані про географію міст і ВНЗ, в яких працюють випускники авторської наукової школи: Дніпро (3), Київ (7), Кіровоград (2), Луганськ (1), Рівне (3), Севастополь (2), Сімферополь (1), Умань (1), Чернігів (1). Підтвердженням того, що зв'язки представників на-

укової школи з науковим керівником постійно підтримуються, стала книга [12], підготовлена і видана англійською мовою, яка містить статті авторів за двома науковими напрямами: «Сучасні технології та інновації у змісті вищої освіти» і «Міжнародна співпраця з метою модернізації вищої освіти».

3.2. Відділ педагогіки і психології вищої школи

Доктор педагогічних наук, професор Н.М. Дем'яненко очолювала відділ у 2000–2001 рр., потім працювала за сумісництвом та в складі спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій. У 2008–2009 рр. обрана заступником директора з науково-експериментальної роботи, проте повернулася завідувати кафедрою в НПУ ім. М.П. Драгоманова. Постійно входить до редакційної колегії часопису «Вища освіта України» за напрямом «педагогіка».

Першу розробку у відділі виконано за темою «Методологічні засади багаторівневої психолого-педагогічної підготовки фахівців (бакалаврів, спеціалістів, магістрів) у вищих закладах освіти III–IV рівнів акредитації».

Зазначимо, що коло наукових інтересів професора Н.М. Дем'яненко охоплюють історико-педагогічні дослідження та освіти дорослих, зокрема організація і впровадження тьюторського навчання.

На сьогодні науково-педагогічна школа професора Н.М. Дем'яненко становить понад 20 кандидатів наук і трьох докторів педагогічних наук.

Доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України Ольга Григорівна Ярошенко працювала у відділі педагогіки і психології вищої школи спочатку за сумісництвом, а потім на постійній основі. Вона першою в Україні захистила докторську дисертацію з теорії і методики навчання хімії. Відома в українській вищій школі, надзвичайно працелюбна і працездатна, професор О.Г. Ярошенко зміцнювала своїм багатим педагогічним досвідом відділ, постійно готувала навчальні і навчально-методичні посібники для вчителів, студентів, учнів.

Із 2015 р. професорку О.Г. Ярошенко включено до редакційної колегії часопису «Вища освіта України». За час роботи в ІВО нею сформовано науково-педагогічну школу, про кожного представника якої докладно написано в книзі [5]. У 2019 р. О.Г. Ярошенко обрано дійсним членом НАПН України. З 2016 р. вона очолює в ІВО відділ інтеграції вищої освіти і науки і продовжує активно готувати наукову молодь.

Наукова школа О.Г. Ярошенко витримала перевірку часом і відкриває нові горизонти розвитку вітчизняної педагогічної науки [5, с. 4].

Надамо короткі відомості про деяких докторантів О.Г. Ярошенко:

Держач Тетяна Михайлівна, доктор педагогічних наук (2015), професор, тема дисертації «Теоретичні та методичні основи підготовки майбутніх фахівців хімічних спеціальностей засобами інформаційних технологій»; спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти;

Білянська Марія Михайлівна, доктор педагогічних наук (2018), доцент, тема дисертації «Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах»; спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти;

Блажко Олег Анатолійович, доктор педагогічних наук (2019), доцент; тема дисертації «Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів до профільного навчання хімії учнів загальноосвітніх шкіл»; спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (хімія).

3.3. Відділ теорії і методології гуманітарної освіти

Доктор педагогічних наук, професор Г.В. Онкович багато років виконувала обов'язки заступника головного редактора часопису «Вища освіта України». Як завідувачка відділу залучала наукових співробітників до формування портфеля замовлень часопису, опрацювання вимог до рукописів, що подаються до редакції тощо. Першою темою дослідження відділу у 2000–2002 рр. була «Теорія та мето-

дологія трансформації гуманітарної освіти у ВНЗ України в XXI столітті».

Активне формування наукової школи професором Г.В. Онкович розпочато з перших років роботи в ІВО, тому істотно, що перші кандидатські дисертації захистили на спецраді аспіранти і здобувачі відділу: Мамчич О.Б. «Формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів початкової школи у ВНЗ»; Макаренко О.П. «Моделювання навчально-виховного процесу засобами українознавства в закладах освіти України»; Донець З.Ф. «Осучаснення змісту культурознавчих дисциплін у контексті міжнародних культуроохоронних конвенцій» та ін.

На сьогодні науково-педагогічна школа професора Г.В. Онкович становить майже 30 кандидатів наук та двох докторів педагогічних наук.

Висновки, рекомендації

1. Сучасний університет як установа, в якій виконуються наукові дослідження, де нові знання продукуються і впроваджуються в освітній процес, має забезпечувати і надавати академічну свободу вченим незалежно від напрямку наукових досліджень та затребуваності в найближчий час. Наукова школа стає тим самим осередком, у якому на громадських засадах виконуються важливі, актуальні для суспільства дослідження, зокрема з педагогічних наук, оскільки саме такі дослідження мають найбільший вплив на перебіг освітнього процесу через упровадження новітніх навчальних програм і навчальних спецкурсів. Як слушно і неодноразово зазначав свого часу академік І.А. Зязюн: «Бо у тому є потреба суспільства».

Сусідні європейські країни (Польща, Словаччина) мають урядові програми щодо підтримки наукових досліджень учених у своїх університетах. На жаль, в останні роки в Україні відбулося значне скорочення фінансування досліджень з педагогіки вищої технічної освіти. Проте з'явилася серйозна увага до розвитку STEM-освіти (Science-Technology-Engine-Mathematics).

2. Безперечно, що формування наукової або науково-педагогічної школи не мож-

на вважати одноосібною працею лідера, результатом якої стають нові кандидати і доктори наук. Однозначно, що роль наукового керівника і наукового консультанта є визначальною на всіх етапах виконання дослідження. Проте лише діючий професор, не байдужий до досягнень своїх вихованців, може привести їх до успішного захисту дисертацій, тобто входження в суспільне коло науковців і зміну соціального статусу.

Для кожного з них зразок діяльності керівника, його наукові публікації, зокрема в часописі «Вища освіта України», та участь в атестаційному процесі, налагоджені партнерські стосунки з іншими професорами мають важливе значення. Колегіальні рішення спеціалізованої вченої ради, організація засідань, слухання попередніх захистів – усе це є постійним елементом навчання і прикладом ділової науково-педагогічної діяльності для молодих учених, колективної співпраці, спрямованої на позитивний результат.

3. Двадцять років – для людини це значний відрізок часу, як і для будь-якої інституції або журналу. На жаль, зараз залишається лише зберігати світлу пам'ять про діяльність відомих в Україні професорів В.Я. Боброва, Б.І. Корольова, В.С. Лутая, М.І. Михальченка, М.Ф. Степка та інших активних авторів і членів редакційної колегії часопису «Вища освіта України».

Члени редакційної колегії часопису за напрямом «педагогіка» активно працювали з науковою молоддю, що сприяло формуванню авторських науково-педагогічних шкіл та їх значному впливу на розвиток вищої освіти в регіонах.

Більш докладну інформацію про становлення наукових філософських шкіл в Україні буде подано в наступних публікаціях.

Зараз розпочато підготовку до відзначення 30-річчя незалежності України, і, на наш погляд, колективу редакції часопису «Вища освіта України» є чим пишатися та звітувати про гідні наукові здобутки авторів, творчі зв'язки з колективами національних університетів і перспективами визначення концептуальних засад модернізації вищої школи в Україні і Європі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Козлакова Галина, Невмержицький Олександр.** Діяльність Інституту вищої освіти: науково-педагогічний аспект // Освіта. 2003. 5–12 листопада.
2. **Козлакова Г. О., Саєнко Т. В.** Науково-педагогічна школа: проблеми формування та її вплив на розвиток вищої освіти в регіонах // Історико-педагогічні студії: науковий часопис / гол. ред. Н. М. Дем'яненко. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. Вип. 9–10. С. 66–71.
3. **Дем'яненко Н. М.** Третя парадигма (Актуалізація досвіду становлення вищої педагогічної освіти та загальнопедагогічної підготовки вчителя XIX–першої чверті XX ст. в сучасних умовах) // Вища освіта України. 2001. № 1. С. 42–53.
4. **Онкович Г. В.** Медіа-педагогіка. Медіа-освіта. Медіа-дидактика // Вища освіта України. 2007. № 2. С. 63–69.
5. **Ярошенко О. Г.** Віхи становлення наукової школи. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю.В., 2020. 292 с.
6. **Саєнко Т. В.** Екологізація знання і виробництва в умовах інформаційного суспільства // Вища освіта України. 2005. № 4. С. 95–102.
7. **Самойленко Н. Б., Козлакова Г. О.** Міжнародна співпраця з підготовки вчителів до використання інформаційно-комунікаційних технологій // Вища освіта України. 2007. № 2. С. 36–41.
8. **Сура Н. А., Козлакова Г. О.** Організація комп'ютерного діалогового навчання іноземної мови у технічному університеті // Вища освіта України. 2012. № 3. С. 75–82.
9. **Саєнко Т. В.** Освіта екобезпечного інформаційного суспільства: проблеми і перспективи: монографія. Київ: Освіта України, 2008. 288 с.
10. **Сура Н. А.** Професійна іншомовна підготовка майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій у технічних університетах: монографія. Луганськ: СНУ імені В. Даля, 2012. 300 с.
11. **Самойленко Н. Б.** Міжкультурна компетентність майбутніх фахівців гуманітарного профілю: монографія. Севастополь: Рібест, 2013. 412 с.
12. Модернізація вищої природничої і технічної освіти в умовах інтернаціоналізації: монографія / Козлакова Г. О., Саєнко Т. В., Самойленко Н. Б. та ін.; за ред. проф. Г. О. Козлакової, проф. М. Ф. Степка. Київ: Вид-во УМО НАПН України, 2015. 152 с. (англ. мовою)

REFERENCES

1. **Kozlakova, Galina, Nevmerghickiy, Oleksandr.** (2003) Activity of Institute of Higher Education: Science-Pedagogical Aspect // Osvita. November, 5–12. (in Ukrainian)
2. **Kozlakova, G., Saenko, T.** (2016) Science-Pedagogical School: Problems of Formation and its Influence to Development of Higher Education in Regions // Historical-Pedagogical Studios: Science Magazine / Main Chief N. Demianenko. Kyiv: NPU named after M. Dragomanov. Issue 9–10, pp. 66–71. (in Ukrainian)
3. **Demianenko, N.** (2001) The Third Paradigm (Actualization of Experience of Organization of Higher Pedagogical Education and Common Pedagogical Training of Teacher in Period of XIX-first Quarter XX century in Modern Conditions // Vyscha osvita Ukrayiny. Higher Education in Ukraine, no. 1, pp. 42–53. (in Ukrainian)
4. **Onkovich, G.** (2007) Media-pedagogy. Media-education. Media-didactics // Vyscha osvita Ukrayiny. Higher Education in Ukraine, no. 2, pp. 63–69. (in Ukrainian)
5. **Yaroshenko, O.** (2020) Steps of Organization of Science School. Vinnytsia: Editor FOP Kushnir Y.V. 292 p. (in Ukrainian)
6. **Saenko, T.** (2005) Ecologization of Knowledge and Industry in Conditions of Information Society // Vyscha osvita Ukrayiny. Higher Education in Ukraine, no. 4, pp. 95–102. (in Ukrainian)
7. **Samoilenko, N., Kozlakova, G.** (2007) International Cooperation in Training of Teachers to Useful of Information-Communication Technologies // Vyscha osvita Ukrayiny. Higher Education in Ukraine, no. 2, pp. 36–41. (in Ukrainian)
8. **Sura, N., Kozlakova, G.** (2012) Organization of Computer Dialog Training of Foreign Language at Technical University // Vyscha osvita Ukrayiny. Higher Education in Ukraine, no. 3, pp. 75–82. (in Ukrainian)
9. **Saenko, T. V.** (2008) Education in Ecosafety Information Society: Problems and Perspectives: Monograph. Kyiv: Education in Ukraine. 288 p. (in Ukrainian)
10. **Sura, N. A.** (2012) Professional Foreign Language Training of Future Specialists in Information-Communication Technologies at Technical Universities: Monograph. Lugansk: SNU named after V. Dal. 300 p. (in Ukrainian)
11. **Samoilenko, N. B.** (2013) Intercultural Competence of Future Specialists of Humanitarian Profile: Monograph. Sebastopol: Ribest. 412 p. (in Ukrainian)
12. Modernization of Higher Natural and Engineer Education in Conditions of Internationalization: Monograph (2015) / G. Kozlakova, T. Saenko, N. Samoilenko and others; Science editors: prof. G. Kozlakova, prof. M. Stepko. Kyiv: Edition UMO NAPS of Ukraine. 152 p. (in English)

УДК 165.731:37.09 (410)''19''(043.5)
DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).05

CONCEPTUAL SPHERE OF EDUCATION AND ITS LINGUO- ANALYTICAL DIMENSION

Oleg PIESHV

Candidate of Philosophical Sciences,
Senior Lecturer Department of Philosophy
of Melitopol State Pedagogical University
named after Bohdan Khmelnytsky

кандидат філософських наук,
старший викладач
кафедри філософії Мелітопольського
державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Olena TROIZKA

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy
of Melitopol State Pedagogical University
named after Bohdan Khmelnytsky

доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри філософії
Мелітопольського
державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

© Pieshev O., Troizka O., 2021

Метою статті є виявлення значущих концептуальних зв'язків та демонстрація концепцій, що глибоко вкорінені у традиційному мисленні. Відмінності виникають, якщо освіту розглядати як єдиний процес або як сукупність процесів. У цьому разі невизначеність зумовлена неоднозначністю критеріїв. Більшість філософів сучасної освіти сходяться на думці, що поняття «освіта» та «розвиток людини» взаємозалежні, тому їх взаємозв'язок має важливе значення для навчання, стосунків учителя і студентів та власне освітньої спільноти. Зазначається, що людину не можна назвати освіченою, якщо вона в курсі деяких культурних явищ, але ні-

Ключові слова: філософія освіти, концепція, аналітична філософія, лібералізація, позитивізм, філософія мови.

Стаття є результатом досліджень у межах проекту «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT). The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein

коли не турбується про норми, що пов'язані з ними. На цій підставі робиться висновок, що освіта містить спонукання, насамперед моральне, тобто ініціацію. Поняття «освіта» передбачає не тільки розвиток певних здібностей, а й диференціацію свідомості у відносинах, які можуть розвиватися, проте шкодити іншим. Результатом такого освітнього впливу є присто-

сування до великої кількості правил і звичаїв, які необхідні для позначення каналів індивідуального життя, в результаті чого формується здатність до проникнення в суть себе, пізнання власної психічної структури. Це можливо за допомогою вивчення мови, яка, з погляду аналітичної філософії, є ключем до форми життя.

In the process of conceptual analysis R.S. Peters wants to identify meaningful conceptual connections and to demonstrate concepts that are deeply rooted in traditional thinking. This type of analysis aims to clarify important educational problems and eliminate conceptual confusion. For the analytical philosopher, "education" is a concept with the necessary normative connections that are logically embedded in it. However, he acknowledges that sciences such as sociology and anthropology may interpret the term "education" more neutrally, while addressing to the socio-cultural aspect. Thus, the term "education" has several interpretations depending on the uniqueness of the science in which it is used, so it remains ambiguous. Differences arise if education is considered as a single process or as a set of processes. In this case, the uncertainty is due to the ambiguity of the criteria. For R.S. Peters education cannot relate to a specific activity or process, but to a system of processes whose purpose is to "make a person better." The concept of education, as a family of processes, has its own form of life, in some way desirable to achieve [9, p. 55].

Reflecting on the meaning of the concept of "education", he proceeds from the so called "family of processes", the principles of unity of which determine the "better" future of society. Of course, this state cannot be considered formal, because "better" is understood from the axiological point of view, because a certain number of such processes leads to the achievement of the ultimate desired goal. Tasks of analytical philosophy, according to R.S. Peters

is to study the meanings of concepts used in everyday language and show the direction of formation of a general view of education, with special attention to the problems of knowledge and understanding, as well as individual ethical issues. Accordingly, the designation of practical goals can be found in the concept of "education", which means the emergence of something. Therefore, the philosopher turns to the study of concepts related to human development, especially since the concept of "education" indicates a purposeful improvement.

Most philosophers of modern education agree that the concepts of "education" and "human development" are interdependent, so their relationship has important implications for learning, teacher-student relations and the educational community itself. Only in this case, according to R.S. Peters, the theory of cognition can clarify the content of training courses, and therefore, what is learning, the nature of the relationship of the subjects of the educational process that determine learning success, as well as the importance, role and influence of the educational community, authority, discipline and punishment in overcoming educational difficulties.

According to Peters, analysis of the conceptual sphere of technical education consists in the following requirements for logical analysis: "Obviously, when analyzing the Proposal, we must come to the Elementary Proposition, which consists in the direct combination of names. This raises the question of how the combination is carried out" [2, c. 118].

In accordance with this task R.S. Peters builds his research. First of all he turns to the concept of "education," which is an "elementary proposition" as the unity of word and action in the making of the subject. It is no coincidence that as the main prerequisite for conceptual analysis, he highlights the ability to correctly correlate words. In this regard, we present his reasoning when considering the concept of "punishment": "If we have a concept, we should link "punishment" with other words, such as "guilt", and therefore say: "Only the guilty can be punished". Indeed, an understanding of this would probably lead teachers in our imaginary convention to argue that preserving the community as a whole is not a "punishment" because guilt has not been established" [9, p. 10].

The correlation of words on the basis of the "family of similarities" suggests, according to R.S. Peters, the establishment of the mental unity of word and action, denoted by the concept of "having a concept". This means, as we have already noted, understanding the connection of a word with other words in the context of what L. Wittgenstein calls a language game, which, according to A. Bogomolov, emphasizes not only the connection of language and action, but also "arbitrariness, and therefore the certainty of the adopted rules", as well as the impossibility of their perfect implementation [1, c. 254].

In his linguistic-analytical studies of education R.S. Peters is based on the idea of L. Wittgenstein (Philosophical Studies, 1963), according to which one should not look for simple situations that indicate the facts, but should turn to the understanding of the concept as a whole, in unity with others. We are talking about "family resemblance", which is found when comparing different types of games: "And the result of this study is this: we see a complex network of similarities that overlap and intersect. Sometimes these are complete similarities, sometimes - similarities in details" [12, p. 32].

Experience in finding such similarities R.S. Peters also finds himself in Socrates, who studied in detail individual cases of the use of concepts, as a result of which the connec-

tions between them are clarified by examining the life situations in which they are involved. Words in this case are used as tools, which allows to identify their conceptual structure.

R.S. Peters proceeds from the postulate of analytical philosophy, that there can be no experience and knowledge without the association of concepts that structure it. Therefore, it is assumed that there is a social agreement on the classification and categorization of experience and opinion. This implies the presence of texts that show their mastery. Accordingly, there is a problem of clarifying the relationship and understanding the relationship between the concepts. If we turn to the numerous forms of public expression, then, according to R.S. Peters, there are numerous claims to the objectivity of the tests. At the same time, attention is drawn to the fact that the concepts imply knowledge and understanding of the world that is perceived by the senses. At the same time, some concepts (for example, "believe", "decide", "act") have great importance for interpersonal experience and knowledge, as the latter becomes impossible without observations.

Moral consciousness, respectively, judgments, presuppose knowledge of such concepts as "duty", "justice", "good" and others, which must relate to understanding and experience, so it is important to show the objectivity of morality. Since this principle applies to aesthetic and religious experience, R.S. Peters offers the following classification of social regimes of experience: philosophical, religious, ethical, aesthetic, logical, mathematical and physical.

According to the thinker, for each of them there are appropriate categorical concepts: for example, for the physical world - "space", "time", "cause", for the ethical - "due", for the aesthetic - "beautiful". Accordingly, the objectivity of the test is related to the value of these "categorical points". Therefore, the scientist insists on the importance of anticipating the application of a categorical concept. Each of these "domains" provides autonomy, as it differs in the uniqueness of the concept, on the other hand - the concepts form a kind of "network" that allows you to take into ac-

count their various relationships not only within each domain, but also between them. Therefore, the development of knowledge in one domain involves the use of elements of understanding from others.

As a result, R.S. Peters concludes that these structural relationships are important for the choice of educational goals. This is explained by the fact that the development of education suffers not only from the ambiguity of the range of understanding and knowledge, but also from the ambiguity of its actual range, as well as the vague distinction and awareness of the purpose of general and special education.

The need for general education is that the specialist needs knowledge of relevant concepts that provide an understanding of knowledge in a special field [10, p. 57]. That is why R.S. Peters emphasizes the relevance of understanding the philosophical foundations that determine the understanding of social requirements for specific tasks. The problem is, the philosopher notes, that the observance of this balance becomes a subject of speculation and that in philosophy this problem is formulated when considering the meaning and role of categories.

Here we can see a practical requirement which is formulated - to determine the goals for all types of solutions in different types of experience, for example, the methods of algebra can be used when considering the motion of the planets [5, p. 239].

Thus, the object in analytical studies of education R.S. Peters is not only pedagogical, but also other types of social experience, including medical. As noted earlier, he focus on the study of the meaning of concepts such as "education" and "treatment". He draws attention to the fact that the concept of "cure" covers a set of processes of correction of people. Similarly, the concept of "education" indicates moral improvement, in other words, educational reasons are associated with the development of desirable qualities in people.

The difference between a teacher and a doctor is seen by R.S. Peters is that education has no results. This is clearly understood

because a person is not aware of the path intended for him. If there is a consensus for doctors about the state of health as a goal, then for teachers it is absent, so in pedagogy there are many opinions about the goals of education. The philosopher has repeatedly emphasized the need to find out what an "educated person" is, because development is justified by the value of who he will become, respectively, the formation of which knowledge and understanding becomes necessary. From this it is concluded that an educated person can be considered a person who is agile in solving practical problems and mastering innovations and has a narrow specialization.

Based on the above, R.S. Peters is critical of the state of education, the assessment of which does not involve consideration of the "family of processes" that determine the development of personality. However, he highlights some positive aspects of this approach, in particular, the focus on the gradual formation of the ideal that determines the content of education. This is due to the fact that the meaning of the term used to describe the process of education and training is quite unstable, and the lack of a differentiated concept does not provide grounds that would contribute to positive human conditions [7, p. 173]. That is why R.S. Peters considers it important to define the goals of education in the meta-physical sense.

The ban on the interpretation of education as a means of achieving the desired state is considered by R.S. Peters only as an indication of the general direction of action, the desire to "be educated", from which it follows that goals can not indicate the state of affairs. That is why the educational ideal may be that every child should learn with the joy of discovery. It is possible that during the consideration of the "family of processes" the basics of education will be revealed, which will lead to the desired state of success [2, p. 41].

The problem of maintaining the "rigor of knowledge" in the philosophy of education, according to R.S. Peters, should no longer be decided in a logical, but in a pragmatic aspect, because it is logical that is "in terms of our real

needs" [6, p. 173]. That is why the expediency of education, emphasizes the philosopher, is to form such knowledge that ensures the achievement of practical goals. In addition, critical thinking, the presence of aesthetic taste, which become the criteria for finding out what it means to be "educated" are relevant. The designation "to be educated" indicates that the "goals" of education, which are seen as a means of training qualified personnel, have nothing to do with the goals of teachers, although this does not mean that the teacher means purely professional and economic goals. Criteria that determine the content and methods of teaching emphasize the importance of an accurate idea of the goals [11, p. 223].

Analytical research involves the consideration of etymology, which reflects the "family of processes" in the form of a set of conditioned values. In understanding the meaning of "concept" R.S. Peters relies on its interpretation by L. Wittgenstein, who states the following: "The use of words does not always have a direct designation, as, for example, in geometry, where it is used as a term, such as the designation "triangle ". Rather, they are connected by the form of a "family", a complex network of coincidences, sometimes similarities in details, sometimes completely identical" [8, p. 47]. Therefore, the term "education" implies a "family of processes", whose principles of unity are the development of desirable qualities in something that determines existence.

Accordingly, there are many such processes that can be interpreted in terms that express the values of a person or group of people. R.S. Peters believes that the term "education" means the development of children in accordance with the picture, the project, so "giving shape", which indicates the imperative function of the teacher, which has become widespread in the authoritarian way of learning. It is emphasized that this method of teaching involves the unquestioning acceptance of doctrines, the formation of the necessary skills that support knowledge. From this point of view, a person as a material must be treated in terms of forming the ability to understand and recognize. He demonstrates that the metaphor

of "formation" implies the intention to "cure", which is objectionable, because the purpose of education is associated with the possibility of self-improvement and positive transformation. That is why the representative of the analytical philosophy of education includes the term "reform" in the "family of processes".

At the same time, it defines the following differences between the terms "education" and "reform". Thus, the reform provides that the individual depends on certain set standards of behavior. Education does not have such forecasts, as it is designed to ensure the interests of the people.

The reform includes a limited number of operations. Education, on the contrary, is not limited in their number, as it determines the transfer of certain positive qualities of society, so each individual can choose them for themselves, without outside influence. Education offers not only what should be developed in the context of awareness of values, but also what is associated with the development of knowledge and understanding, because an educated person is one who, above all, understands. That is why such an understanding should not be too narrow: "the education of a whole person is a conceptual truth that is incompatible with his narrowly specialized existence" [8, p.19].

In correlating the concepts of "education" and "learning" R.S. Peters reveals significant shortcomings in the use of the term "education", in particular its linguistic narrowing to formal education and learning: "With the advent of industrialism, the demand for knowledge and skills increases. "Education" is increasingly associated with "training" in special institutions. Such a significant number of changes in the development of compulsory education has led to the fact that this word is used in connection with the development of understanding and knowledge " [8, p. 67]. R.S. Peters believed that education is about knowledge and understanding and is linguistically equivalent to learning, because society needs symbols of success – diplomas, certificates, which are used as a means of competition within the socio-economic system. Training has be-

come not just legally binding, but socially and economically necessary. Socio-economic pressure leads to a kind of equation: "education" multiplied by "learning" is equal to "socio-political force" [8, p. 45]. In this context, the philosopher regrets that only formal education is legal for society. The thinker refers to T. Green, who notes that in many developed countries the "secondary benefits" of education are often valued - documentary evidence of education, which is valued more than the knowledge, skills and understanding. For the above process, R.S. Peters suggests the use of the term "learning," which describes a form of state or unconscious experience that requires participation, and notes that not all learning processes are educational because they must be excluded ethically or aesthetically undesirable.

Therefore, the concepts of "education" and "learning", from this point of view, are not logically conditioned, because education is possible outside of learning, especially since certain goals can be achieved without teaching. At the same time, clear ideas and skills are often formed. For education to be effective, the analytical philosopher believes, it is necessary to identify central goals, such as the quality of mind, which can be formed by mastering complex language structures, social institutions and traditions in the presence of regularity, development of rules and procedures. It is emphasized that this is impossible without outside help.

Accordingly, the function of the school, insists R.S. Peters, is to perform this task, which involves mastering the skill, for which it is necessary to focus on the content (scope) of the purpose of training. Therefore, ideal conditions and external motivation are only aids. Learning activities should have an end point, which indicates "what" and "how" to teach, so to provide an orientation to the cognitive state of students.

According to Peters, the term "education" defines the causality of the conscious process, and in this aspect the educational activity must meet the following conditions: 1) the security of the learning process; 2) the ability to demonstrate what has been studied; 3) focus on the capabilities of students. In the first case,

the transfer of skills is envisaged, as the training takes place within the community. However, it is necessary to focus on the potential of the student. Accordingly, it is argued that the concept of "education" indicates not only the development of something valuable, but also that which includes the development of knowledge and understanding. Therefore, an educated person is one who has an understanding not only of something valuable, but also of something that includes the development of knowledge and understanding of humanity.

When using the concept of "education", says R.S. Peters, it is necessary to keep in mind the existence of two types of conditions – the conditions of formation and conditions of knowledge in society as part of humanity. Therefore, the philosopher argues that we can not talk about the educational system of the country without assessing what others have already mastered, it is necessary to draw a parallel between the moral code of another community or subculture within their own.

Very close to the described definition of "education" can be considered the position of W. James: "When they say that education is development, it all depends on what is meant by the word" development ". In the language of pedagogy, this means, firstly, that the educational process has no purpose outside itself, it is its own goal, and secondly, that education is a process of constant reorganization, restructuring, transformation" [3, c. 315]. There is no doubt that in describing the meaning of the concept of "education" R.S. Peters relies on W. James.

In the family of "educational" processes, according to R.S. Peters, includes the concept of "instruction", but they can not be equated, because education is associated with study, not with mysterious contemplation. Therefore, education is only indirectly related to the motivation for any specific type of activity, because a person can get an education both alone and in a small group. Therefore, the philosopher clarifies that "education" is similar to reform, but it is not a specific activity or process. Rather, it must meet the criteria for activities or processes, cover a number of tasks, the solu-

tion of which involves the formation of certain attempts and success in certain activities.

According to the philosopher, the key problem is that the terms can not always be clearly interpreted, because, as mentioned earlier, they form a so-called "family", which is united by a complex network of semantic coincidences and intersections. They denote the scope of meaning only in general terms, so the term "education" should be considered as something that is consciously created in the minds of themselves and others. However, the philosopher emphasizes that this does not mean that there are no certain criteria of education that could not be correlated with this term. The difficulty lies in the fact that in natural language terms can acquire a connotative meaning, far from the main denotative. This does not mean abandoning the focus on the term, but rather encourages the distinction between central and peripheral use. Accordingly, "education" as "reform" can also act as a criterion for transformation and self-improvement, which is significant and valuable for a person. This is also pointed out by G. Ryle, who believes that teaching someone means transmitting the values of knowledge and understanding [4, c. 312].

The last remark is also shared by I. Scheffler when considering the term "learning", which, in his opinion, has a dual aspect: 1) learning as something through which people convey something that makes sense; 2) learning as something in which they really succeeded. In this case, success can be marked by general features: a sense of relevance, accuracy and strength, as well as more specific feelings – courage, sensitivity to others, a sense of style, etc.

In connection with the need to identify the central importance of the concept of "education" R.S. Peters denies the position that education is about education (*educere*), not education (*educatio*), which is based on the position of self-realization, not the force of external imposition. R.S. Peters insists on the primacy of the conceptual view of education, given that moral principles cannot be formed

from concepts, especially when a dubious etymology of concepts is used. The philosopher condemns such "conceptual hints," insisting on the need to mention the difference between education as the "task" of the word and its "achievement." The meaning of the term "achievement" is that a person is interested in what has meaning, truth, and not just considers science as a means of material progress. Education as an "achievement" does not necessarily have to be marked by a specific goal. In this regard, the example of a scientist who conducts experiments without any coercion.

More attractive, according to R.S. Peters, there is a conceptual view that strengthens the link between education and social purpose, points to the importance of understanding, especially since it does not seem possible to describe the educational tasks of the teacher without an idea of the educational goals of the student. To avoid this, R.S. Peters considers other concepts that are part of the conceptual sphere of education, first of all - the concept of "development".

In analyzing the above concept, R.S. Peters turns to the understanding of individual consciousness by British empiricists F. Bacon and J. Locke, who see development as a slow process by which common beliefs are formed in the form of experience. It is assumed that individual sensory data are obtained through sensory perceptions, resulting in the formation of an individual mind that contains complex ideas and expectations. Accordingly, the main function of the teacher is to provide an optimal environment where individual development can last for some time or more actively root certain ideas in the child's mind.

Thus, as noted earlier, knowledge and experience cannot exist without the association of the concepts that structure it. However, the key problem with this approach is that the concepts may not always have a clear interpretation. To clearly understand the term "education" it is necessary to identify its main objectives, and this is possible only through a detailed analysis of language structures, which is what analytical philosophy.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Богомолов А. С.** Английская буржуазная философия XX века. Москва: Мысль, 1973. 317 с.
2. **Витгенштейн Л.** Избранные работы / пер. с нем. и англ. В. Руднева. Москва: Изд. дом «Территория будущего», 2005. 439 с.
3. **Джеймс У.** Введение в философию; Рассел Б. Проблемы философии: пер. с англ. / общ. ред., послесл. и примеч. А. Ф. Грязнова. Москва: Республика, 2000. 315 с.
4. **Райл Гилберт.** Понятие сознания: пер. с англ. / общ. ред. В. П. Филатова. Москва: Идея-Пресс, 2000. 312 с.

REFERENCES

1. **Boghomolov, A. S.** Anghlyjskaja burzhuaznaja fylosofyja XIX veka [English bourgeois philosophy of the twentieth century]. Moscow: Mislj [Thought], 1973. 317 s. (in Russian)
  2. **Wittgenstein, L.** Yzbrannie raboti [Selected works] / per. s nem. y anghl. V. Rudneva. Moscow: Yzdateljskij dom «Terrytoryja budushhegho» [Territory of future], 2005. 439 s. (in Russian)
  3. **Dzhejms, U.** Vvedenye v fylosofyju; **Rassel, B.** Problemi fylosofyy [Introduction to philosophy] / [transl. By A.F. Ghrjaznov]. Moscow: Respublyka [Republic], 2000. 315 s. (in Russian)
  4. **Rajl, Gh.** Ponjatye soznanyja [Concept of consciousness]. Moscow: Ydeja-Press [Idea-Press], 2000. 312 s. (in Russian)
-
5. **Beckett, K. S.** Peters and the Concept of Education // Educational Theory. 2011. June. Vol. 61, Issue 3. P. 239–255.
  6. **Gardner, P.** The Paradox of Moral Education: a reassessment // Journal of Philosophy of Education. 1985. Vol. 19. P. 39–48.
  7. **Haydon, G.** Reason and Virtues: The Paradox of R.S. Peters on Moral Education // Journal of Philosophy of Education. 2010. No. S1, Vol. 43. P. 173–188.
  8. **Peters, R. S.** Psychology and Ethical Development // A Collection of Articles on Psychological Theories, Ethical Development and Human Understanding. London: George Allen & Unwin, 1974. 476 p.
  9. **Peters, R. S., Hirst, P. H.** The Logic of Education. London: Routledge & Kegan Paul, 1972. 147 p.
  10. **Warnick, B. R.** Ethics and Education Forty Years Later // Educational Theory. 2007. Vol. 57. P. 53–73.
  11. **Williams, K.** Vision and Elusiveness in Philosophy of Education: R.S. Peters on the Legacy of Michael Oakeshott // Journal of Philosophy of Education. 2010. No.S1, Vol. 43. P. 223–240.
  12. **Wittgenstein, L.** Philosophical Investigation. Oxford, 1963. 321 p.

УДК 113/119+37.0 (100+477)
DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).06

ОСВІТА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА НООТЕХНОЛОГІЙ

Наталія КОЧУБЕЙ

доктор філософських наук, професор
НПУ ім. М.П. Драгоманова, м. Київ

Тамара КІРИК

кандидат педагогічних наук, доцент,
ПВНЗ «Київський медичний університет»

© Кочубей Н., Кірик Т., 2021

Ключові слова: сталий розвиток, освіта, COVID-19, Давос-2021, Індустрія 4.0, велике перезавантаження, ноотехнології, ноогуманізм.

З позицій філософії та синергетичного світобачення автори розглядають особливості найбільш авторитетних оцінок світового сьогоднішнього і пропозицій подолання несподіваних криз і викликів. Для критичного аналізу обрані щорічні Всесвітні економічні форуми у місті Давос, які визнані світовим центром економічної, політичної, соціальної та управлінської думки. Стаття містить аналіз планів, що створені для зібрання Давос-2021. Засновник і виконавчий голова Всесвітнього економічного форуму Клаус Шваб у своїй книзі пояснює впли-

ви пандемії COVID-19 і пропонує «повне перезавантаження». Воно приховує інтереси Заходу і прискорення побудови Індустрії 4.0, що не орієнтована на уникнення екологічного колапсу. Авторі вказують на відсутність в сучасних дискусіях теми ліквідації екологічних загроз, неухвагу до ноогуманізму як певного втілення сталого розвитку та ігнорування можливості подолання криз не тільки через взаєморозуміння та довіру, а шляхом заміни індустриальних виробництв екологічно збалансованими ноотехнологіями. Показано місце українських закладів вищої освіти в сучасних рейтингах, які враховують цілі сталого розвитку як ноогуманістичне спрямування вищої освіти.

Стаття є результатом досліджень у межах проекту «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT). The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

1. Актуальність і рівень вирішення обраної проблеми

Наше дослідження виконувалося в рамках фахової діяльності, що характерна для викладачів провідних ВНЗ України і скерована на використання отриманих результатів у роботі зі студентами та пропозицію рекомендацій керівникам і всім учасникам національної освітньої сфери. Подібний рівень актуальності ми сподіваємося досягти через критичний аналіз найновіших наукових досягнень в їх широкому значенні (Sciences & Arts) й дослідження тих критично важливих політико-економічних подій, які визначатимуть подальші соціальні зміни в найближчі роки. Очікувані результати ми скеруємо на формулювання прогнозу найбільш успішного розвитку національної вищої освіти і всієї економіки України. Інформаційне поле для нашого дослідження постійно розширювалося, адже скорочення кількості паперових видань з надлишком перекривалося прискоренням збільшення обсягу електронних документів, матеріалів, статей і коментарів. Ієрархія важливості фрагментів цього потоку інформації була очевидною. Понад усе ми цінували останні за часом офіційні державні документи і продукцію провідних наукових установ (як [9; 12] та ін.), робочі матеріали і висновки подібних до Давосу форумів та зібрань політиків і науковців [15; 18], індивідуальні чи колективні твори, що стосуються обраної нами теми [1; 8; 10; 11]. Утримуючись від наведення списку найбільш авторитетних авторів (потрібне ми зробимо в основному тексті), вкажемо на необхідність вивчення *ad hoc* впливу на економіку, науку та освіту України провідних світових чинників, включаючи, очевидно, і пандемію COVID-19. У цій статі ми візьмемо на себе сміливість вказати на можливість дещо іншого шляху соціальних змін – не до стану «сталого розвитку – sustainable development» через запропоноване у Давосі-2021 «повне перезавантаження», а до ноосферного майбутнього через досягнення ноосимбіозу біосфери та людства.

Мета статті: на основі критичного аналізу найбільш впливових наявних публікацій про стан і перспективи всепланетного майбутнього (матеріали з форумів у Давосі [14], документи ООН [17], Римського клубу та інших організацій тощо), дати оцінку наявним державним планам розвитку у найближчі роки і сформулювати авторські пропозиції розвитку вищої школи і наук в Україні.

Завдання впливають із загального скерування дослідження й будуть акцентовані на виявлення унікальних рис сучасної біфуркаційної стадії життя всієї популяції людей на планеті, складання прогнозів на глобальне майбутнє і виявлення тих більш обмежених явищ, що матимуть головний вплив на освітню систему України, на розвиток подій після вибору того чи іншого вектору руху (сподіваємося на те, що повернення до хибної «багатовекторності» не станеться).

В методологічному плані ми будемо притримуватись відомих правил створення якісної наукової продукції, поклавши в основу руху до бажаних результатів виявлення перевірених фактів, вимірів і спостережень характеристик глобальних явищ. Важливим є також виявлення тих вагомих наукових досягнень, що обов'язково змінять економіку і щоденне життя в таких несподіваних аспектах, які відсутні в уже згаданих документах і планах через неврахування технологій, які є екологічно безпечними і не шкодять біосфері – нео- і ноо відкриттів. Ми переконані в тому, що загальні уявлення про нелінійність та складність процесів змін в природі і суспільстві, а також загальновідомі правила критичного мислення дадуть змогу отримати корисні результати для практики розвитку вищої освіти України. Також хотілося б висловити припущення щодо найбільш вірогідних шляхів еволюції нашої країни в майбутньому на основі «свого розуму», а не в результаті виконання десятків рекомендацій будь-яких зарубіжних експертів, які тільки нещодавно вивчили слово «Україна» й да-

ють поради без знання хоча б основ національного українського архетипу, світогляду і поведінки.

2. Виклад отриманих результатів

Розпочнемо не з негайного вивчення і порівняння численних «сучасних прогнозів майбутнього», а з нагадування про існування багатьох порівняно молодих сучасних наук з глибоким аналітичним і футурологічним потенціалом. Серед них доцільно акцентувати синергетику як «ядро сучасної наукової картини світу, методологія та наука» [7, с. 13]. Поява синергетики стала відповіддю провідних представників точних наук (І. Пригожина, Г. Хакена й інших) на гостру потребу пояснення стану і прогнозу можливого розвитку складних систем під одночасним впливом багатьох чинників різної потужності. «Основний теоретичний підсумок усіх наукових концепцій самоорганізації міститься у висновку про те, що порядок народжується з хаосу; хаос, нерівномірність, потік речовини й енергії, необоротність є джерелами порядку. Виникнення структур відбувається мимоволі, спонтанно, а це означає, що фундаментальною властивістю матерії є її активність, здатність до породження необоротних процесів» [7, с. 31]. Також важливим елементом синергетичного світобачення в соціальній площині є не наголос на відмінностях, а пошук підстав для єдності.

Для виконаного для даної статті дослідження ми хочемо вказати саме на послідовне використання головних досягнень синергетики в цілому і праць української синергетичної школи ([6; 7] та ін.). Ми не витрачатимемо місце для викладу інформації з синергетики, а просто застосуємо її досягнення для виконання обраних нами завдань.

Центральним питанням є філософський підхід до загальних роздумів щодо майбутнього світу в цілому. Вже перше ознайомлення зі світовими подіями та їх висвітленням у ЗМІ й наукових працях свідчить про лідерство теми «пандемії COVID-19», яка, на нашу думку, є своєрідною відповід-

дю Природи на бездумні дії людства. Її перевага настільки велика через залучення мало не всіх осіб, які спроможні висловлювати і/чи писати власні думки, що необхідно докласти певних зусиль для знаходження праць, які створюють фахівці з епідеміології. Їх не підтримують е-джерела і зацікавлені в посиленні істерії особи чи через бажання мати політичні бонуси, чи через наміри заробити гроші. Правда інформація не заперечує існування даного коронавірусу, але нагадує про кілька попередніх подібних епідемій меншого обсягу і вказує на те, що новітня у своїй фізіологічній деструктивності лише трохи перевищує щорічні сезонні атаки грипу.

Заперечити не можна інший факт – через синергетичне поєднання кількох факторів, які ми не станемо перелічувати, пандемія COVID-19 має катастрофічні економічно-соціальні наслідки. Динамічний розвиток світу припинився (єдиний виняток – Китай, що лише «трохи сповільнився» у 2020 р.) через політичні особливості організації та проведення тотальної війни з інфекцією в умовах неймовірно великого впливу сучасних традиційних та електронних ЗМІ. Наші наукові пріоритети полягають не в аналізі розвитку пандемії, адміністративних і політичних заходів та особливостей діяльності ЗМІ, а в дослідженні реакції всього наукового світу на розвиток всепланетних подій.

Так сталося, що після великого зниження аналітичної і просвітницької діяльності Римського клубу єдиним світовим інтелектуально-науковим лідером стали щорічні Всесвітні економічні форуми у швейцарському курортному містечку Давос. Зазвичай вони проходили в січні, але цей ювілейний – вже 50-й – пандемія змусила поділити на «дистанційну частину» і традиційну, яку запланували на літо в Сінгапурі, що є одним зі світових центрів інновацій та різноманітних досягнень (це він і засвідчив швидким зупиненням пандемії практично без людських втрат).

Напередодні Давосу-2021 його винахідник і науковий керівник професор Клаус

Шваб у чималій книзі «COVID-19: Велике перезавантаження» (співавтором є француз Т.Маллере, який організував у рамках форумів Мережу глобальних ризиків) виклав не тільки аналіз сьогодення, але й всі кроки для вирішення світових проблем [14]. Та ще до аналізу книги вкажемо на те, що для виступів в он-лайн форматі спершу були запрошені справжні лідери планети – Сі Цзіньпін з Китаю, Ангела Меркель з Німеччини, Еммануель Макрон з Франції, Бенджамін Нетаньяху з Ізраїлю і Нарендра Моді з Індії. З незрозумілих для нас причин ця група була розширена за рахунок Володимира Путіна, який наговорив такого, що навряд чи викликало радість Клауса Шваба, який особисто представляв росіянина.

Книга К. Шваба варта серйозного аналізу, адже її автор спирається не тільки на півстоліття діяльності «давосів», а й на особисті дослідження та використання інформації з дуже великої кількості доповідей, статей і книг, які щорічно створювались для участі в черговому форумі. У гарно змонтованому «Вступі» наприкінці зроблений наголос на тому, що у трьох частинах книги виконано цілісний і панорамний огляд «майбутнього ландшафту». Спершу виконано детальну оцінку впливу пандемії COVID-19 на п'ять визначальних груп макрокатегорій: економічних, соціальних, геополітичних, екологічних і технологічних. Потім розглянуто впливи на мікрорівні на численні конкретні сектори і компанії. Кінцева частина розглядає «характер можливих наслідків на індивідуальному рівні» [14, с. 11]. У назві кожної з частин присутнє слово «Reset», зміст якого на основі скерування книги слід розуміти як «повне перезавантаження», як відмову від усього попереднього і старт до щасливого життя мало не з нульової позначки.

Загалом К. Шваб переконаний у тому, що 2021 рік є цілковито вирішальним для усього нашого майбутнього і найкращим шансом для початку повної перебудови економік задля їх життєстійкості та ефективності. Для цього рекомендує два великі

кроки – відновити взаємодовіру і повернути до попереднього стану глобальну економічну кооперацію, а також переконати світ у тому, що всі країни мають шанси на краще і позитивніше майбутнє через Велике Перезавантаження (Great Reset) у поглядах і діях урядів, бізнесу, громадськості й особливо молодого покоління.

У питанні конкретики необхідних результативних дій вказується на те, що:

- бізнес має працювати не тільки для короткотермінової вигоди акціонерів, а бути «соціальним організмом» і служити людям, планеті і суспільству;

- реалізувати глобальне управління й виконувати глобальну мету – досягти вуглецевої нейтральності;

- запроектувати справедливі економічні та соціальні системи, орієнтуючи їх на піклування про людей зі стражданнями, насамперед, через коронакризу та інші можливі пандемії;

- пандемія в черговий раз засвідчила важливість нових технологій. Але вони мають скеровуватися на позитивні цілі й насамперед служити людям;

- створити нову «багатосторонню систему», що відповідатиме вимогам ХХІ ст.

У процесі пошуків визначення цієї нової і рятівної системи ми звернули увагу на початок підрозділу «1.4. Геополітичне перезавантаження» з твердженням про вакуум світового управління з хаотичним «кінцем багатосторонності (multilateralism)» [14, с. 44]. Та ми потрапили в цугцванг, прочитавши на стор. 49, що світ провалиться у ще гірші тарапати, якщо створить та не зміцнить саме «багатосторонні інституції». Будемо вважати, що тут йдеться про згадане вище «глобальне управління».

Все прочитане про управлінські, політичні і соціальні пропозиції К. Шваба і його співавтора не викликало у нас ентузіазму і переконаності в перетворенні 2021 року в старт світлого майбутнього. Лишалась маленька надія на пропозиції створення і використання «нових технологій» (точніше на підрозділ «1.6 – Технологічне перезавантаження» (стор. 62-68).

Детальне ознайомлення з ідеями використання нових технологій переконало нас в тому, що половина уваги і пропозицій К. Шваба стосуються стрибка у цифровізацію і роботизацію в першій половині 2020 року під впливом пандемії і необхідності уведення локдаунів, а друга половина скерована на аналіз ускладнень уведення тотального слідкування за усіма «потенційно рухомими» особами, що необхідне для гальмування швидкого поширення пандемії на самому її початку.

Все це й справді цілком сучасно і корисно, але в цілому К. Шваб зовсім не здійснює аналізу стану світової науки і перспективних технологій, не наголошує на необхідності посилення боротьби з екологічними й багатьма іншими негараздами. Як філософи, ми відзначаємо його перебування у межах лінійного наближення, переконаність у тому, що в майбутньому матимемо побудову Індустрії 4.0 (чи «четвертої промислової революції») і нічого більше. Навіть гальмування пандемій має відбуватися через локдауни та різні моделі тотального слідкування за громадянами (найкращою визнається та, що вже використовується у Сінгапурі).

К. Шваб і Т. Маллере, незважаючи на пропаганду 4-ї технологічної революції і пропозицію «повного перезавантаження», не змогли винайти щось принципово нове на його виправдання. Вони не вказують шляху виходу із екологічного колапсу і не пропонують ліквідацію пандемій без тотального карантину з усіма локдаунами. Утім, це характерно і для абсолютної більшості науковців світу, які й досі не помічають існування і перспективність ноосферних технологій, відкритих і запропонованих в Україні ще в 2000 році (К. Корсак). З філософської точки зору подібна пропозиція означає якісну трансформацію, перехід від небезпечних індустріальних до екологічно безпечних технологій з майбутнього, що відповідають ідеям сталого розвитку.

З моменту появи цих ідеальних технологій, які тільки в 2010 р. були названі «ноотехнологіями» (мудрими процесами і ва-

ріантами виробництва), пройшло аж 20 років, але так і не пощастило переконати світ у рятівних можливостях ноотехнологій і ноонаук (це науки з майбутнього, що спеціалізовані на винайденні ноотехнологій).

Доцільно нагадати, що в 1866 р. німецький природодослідник Е. Геккель запропонував екологію і екологічні науки. Пройшло багато років – ніхто на це не звертав уваги. Як усім відомо – світ почав «екологізуватися» аж з середини ХХ ст. К. Шваб теж про це пише, але робить наголос тільки на гіпотезі про можливість зупинки «глобального потепління» через ліквідацію «викидів CO₂». Так, підвищена кількість вуглецю в атмосфері, звісно впливає на середню температуру тропосфери. Але таких впливів загалом існує аж 10 і всі вони приблизно однакової сили. Один із найважливіших, про який чомусь майже ніхто не говорить – часові планетарні коливання клімату. На нашу думку, ще одним важливим моментом є неврахування пошуку та розвитку на ноосферних технологій. Останнє небезпечно, особливо з погляду на підвищення значення цифровізації та роботизації, що може призвести до непередбачуваних негативних наслідків.

На наш погляд, поява і можливий розвиток ноотехнологій як мудрого засобу зміни Індустрії 4.0, є проявом явища перетину людством в цілому точки біфуркації – проходження високого бар'єру великої кризи і труднощів. У своїх численних творах синергетики наголошують на тому, що не тільки в період наближення до точки біфуркації, а й у критичний момент неможливо здійснити точний прогноз того реального шляху, на який може вплинути на перший погляд незначна та непомітна випадковість, дезавуююючи негативні передбачення добіфуркаційного періоду.

А цих прогнозів за останні півстоліття було дуже багато. Не аналізуючи одного за іншим, вкажемо на їх приналежність до групи лінійних теорій, що передбачають продовження і посилення наявних трендів, не сподіваючись на появу чогось цілковито нового і надзвичайно перспективного.

В аспекті світобачення і головної парадигми діяльності проголошувалися гуманізм і неогуманізм (окремі інноватори пропонують дуже суперечливий за ідеями трансгуманізм), але всі вони мають індустріальний характер, що для освітян найбільш помітно у пропаганді змагання ВНЗ за титул «університету світового класу». Як відомо, у цьому змаганні понад усе цінуються ті відкриття і досягнення колективів ВНЗ, що скеровані на індустріальні засоби нападу і оборони. Наша незгода з цими застарілими поглядами стала стимулом для пропозиції «*ноогуманізму*» як світоглядної позиції, згідно із якою основою інтелектуального пошуку мають бути ноотехнології і ноонауки як засоби ліквідації не тільки епідемій, а й екологічного колапсу ([3; 4] та ін.).

Хоч загалом у світі все ще домінує індустріальна парадигма з семантично удосконаленою термінологією з суфіксом «сма́рт» (сма́рт-технології, сма́рт-міста тощо), але вже помітні перші ознаки руху до ноопрадігми з її перспективним лексиконом – ноотехнології, ноопроцеси, ноонауки, ноорозвиток, ноофілософія, ноопедагогіка та ін. Доказом цього ми вважаємо створен-

ня на початку 2020-го року першого у світі рейтингу ВНЗ, який спирається на ідеї ноогуманізму, на пропозиції ООН рятувати людство через втілення у життя «17 цілей до сталого розвитку» [13 16].

У колективній монографії десятків експертів і керівників МОН України велика увага звернута на реноме наших університетів у світі [12]. Вказано, що з 2015-го року політика МОН скерована на поліпшення цього показника і дослідження даних багатьох міжнародних вимірів. Але ми звернули увагу на те, що вміщений на стор. 63 Додаток А з назвою «Україна у провідних світових рейтингах університетів 2018-2020 рр. порівняно з іншими країнами» містить, на жаль, малокорисну для освітян та України в цілому інформацію – неповну і застарілу. Виконаємо її критичний аналіз, навівши всю таблицю з більш точною назвою й утримуючись від перерахування всіх 11 джерел.

Україна відсутня у рейтингах тих агентств, які використовують відверто «мілітарні» індикатори досконалості (як «шанхайський» Academic Ranking of World Universities), чи ігнорують нас з якихось

Таблиця 1

Україна у провідних світових рейтингах університетів 2018-2019 рр.

Рейтинг	Кількість присутніх у рейтингу університетів з обраних країн				
	Україна	Німеччина	Велика Британія	Росія	Польща
Times Higher Education World University Ranking [1]	9	48	101	48	19
QS World University Ranking [2]	6	45	76	24	
Academic Ranking of World Universities [3]	-	49	65	11	8
TOP - 500	-	30	36	3	2
TOP -100	-	4	8	1	-
Round University Ranking [4]	7	25	67	70	6
Green Metrics World University Ranking [5]	10	10	13	40	7
Global World Communicator [6]	-	43	58	24	3
Center for World University Rankings [7]	-	54	62	5	10
CWTS Leiden Ranking [8]	-	54	58	7	31
Scimago Institution Ranking [9]	29	91	120	136	68
Best Global Universities Rankings, U.S.News [11]	2	7	87	24	33
Порівняння національних систем освіти (місце)					
U21 Ranking of National Higher Education Systems [10]	38	16	3	35	31

політичних або інших причин. До наведеної таблиці ми маємо два зауваження – менше і більше.

Менше зауваження полягає в тому, що частина джерел застаріла. Перелік «Університету Індонезії» Green Metrics World University Ranking стосується не 2020-го року, а 2018-го, коли Україна мала там 10 закладів: два з Львова, по одному з Сум, Умані, Тернополя, Полтави, Харкова, Одеси, Острога і Ужгорода. Всього повний список 2018 року включав 719 університетів та інших ВНЗ. А от у новішому списку 2020-го року індонезійці вказали на двісті закладів більше (912), збільшивши представництво України мало не в два рази – аж до 17, де Львів представлений трьома, а Суми – двома закладами (<http://greenmetric.ui.ac.id/country-list2020/?country=Ukraine>). Запрошуємо переконатися у тому, що у цьому «зеленкуватому» рейтингу Україна має 17 закладів, Німеччина – 8, Японія – 4, а гігантський Китай – 2 (два). Це легко пояснити тим, що багато років Захід пропагував, поширював і навіть нав'язував власні цінності і критерії якості вищої освіти й наукових досліджень, на яких і побудована майже вся таблиця 1. Китайці виявилися найбільш старанними послідовниками, а тому в погоні за індексами Хірша та іншими показниками дуже пошкодили увесь національний науково-освітній комплекс. Нещодавно керівники Китаю першими у світі категорично заборонили «хіршеманію» і зобов'язали науковців створити досконалі національні рейтинги та індикатори якості наукової продукції. Рамки статті не дають змоги навести багато прикладів того, які втрати в різних країнах спричинювала адміністративна вимога друкувати статті тільки у WoS-журналах (тут «антидосягнення» Ірану мало чим поступилося китайським збоченням). А от в Україні, на жаль, навіть зараз політичні, наукові й освітні лідери не збираються діяти за цими позитивними прикладами.

Вагоміше зауваження стосується повного ігнорування великим колективом авторів міністерської монографії вже вказа-

ної нами тенденції руху світу від відсталих індустріальних індикаторів досконалості та цивілізованості до тих, які укладаються в тенденцію біфуркаційного переходу до ноогуманізму. Вони не врахували факт здійснених експериментів з новими рейтингами, які доцільно назвати «екологічними», і вміщенням навесні 2020 р. року в Інтернет їх результату, який має назву Impact Ranking 2020 [13; 16]. Україна має в ньому 10 закладів, Китай – 9, а Німеччина – тільки два. Науковцям та освітянам творці нового рейтингу пропонують орієнтуватися не на створення ще більш смертельної зброї, а на виконання всіх положень плану ООН з назвою «17 цілей для сталого розвитку» і на скерування вищої освіти на отримання максимальної користі для охорони довкілля і здоров'я громадян, на підвищення якості і безпеки життя.

Impact Ranking 2020 – нове слово в історії людства. Його творці не використовують слів «ноотехнології» чи «ноонауки», але в цілому цей рейтинг, який повинен визначати стратегію розвитку України (в книзі [12] на стор. 5 вказано, що такої стратегії не існує), ми оцінюємо як рішучий крок людства у пост-біфуркаційне майбутнє. Сучасна Україна має цілком прийнятні стартові можливості для руху в ноомайбутнє, а не в неоаграрне чи неоіндустріальне суспільство. Молоде покоління науковців, переборюючи очевидні адміністративні перешкоди, рухає Україну на одне з чільних місць не в Індустрії 4.0, а в економіці майбутнього з ноотехнологіями, ноонауками, масовим використанням дуже удосконаленого Штучного інтелекту (він миттєво на всю планету викриватиме злісних популісто-брехунів і всі фейко-досягнення східних сусідів).

Нам дуже легко робити висновки і рекомендації, адже останні два роки відзначені початком збільшення кількості ноотехнологій по експоненті: за 2000-2019 роки їх винайшли 8, а на даний момент їх щонайменше 28. Одну з них винайшли у Херсоні (<https://www.rbc.ua/rus/styler/soloma-prevratilas-penoplast-ukrainskie-uchenye-1606292737>).

html), але вагомішими є досягнення науковців Заходу. У США вже тиражують нескладне устаткування для отримання якісної яловичини через вирощування естремофілів з гейзерів [2], в Ізраїлі навчилися примушувати генетично змінені дріжджі продукувати білок коров'ячого молока. Очевидно, що абсолютна більшість прогнозів, які висловлює К.Шваб і його співавтор для Давосу-2021, є несуттєвими, до яких лідери світу прислухатися не будуть і знищать індустріальне світове тваринництво через ноотехнології і ноопроцеси.

Як свідчить приклад херсонського винаходу й досягнень інших нооінноваторів, для всього ноопрогресу, урешті, для ліквідації небезпеки екологічного колапсу і створення засобів для своєчасної зупинки пандемій (детальний проект з кількісними обчисленнями викладений наприкінці статті [5]) не є необхідними грандіозні по-

передні матеріальні і фінансові вкладення. У ноонаук така специфіка, що матеріальна частина відносно дешева, а от інтелектуальний внесок має бути високий. Кілька років тому у пресі промайнуло повідомлення, що експерти з Лондона в процесі вимірювання середнього індексу інтелекту (IQ) в багатьох державах відвідали й Україну. Виміри дали несподіваний результат – українці, як і часи Трипілля та Великого Трипілля, лишаються серед найрозумніших в Європі. Те, що нам не щастить з керівниками і ми, схоже, найбільш небезпечні. – то це кара Бога за нашу малу опірність до популізму і неспроможність колективно думати і діяти незалежно від чужих порад і вимог.

Та будемо сподіватися на краще і докладемо зусиль до поширення інформації про нооперспективи людства, до підготовки нових генерацій нооінноваторів з наших студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко В. П.** Роздуми про освіту : Статті, нариси, інтерв'ю. Київ : Знання України, 2008. 819 с.
2. **Бельчикова Е. В.** В следующем году на рынке появится мясо из микробов Йеллоустона (URL: <https://www.popmech.ru/science/news-658833-v-sleduyushchem-godu-na-rynke-poyavitsya-myaso-iz-mikrobov-yellowoustone/>)
3. **Кірик Т.** Філософія освіти про гуманізм, неогуманізм, ноогуманізм у вищій школі України-XXI / Т. Кірик // Вища освіта України. 2017. № 2. С. 32–38, 86–87, 91.
4. **Кірик Т.** Вища освіта – XXI: трансгуманізм та інші загрози на ноогуманістичному шляху // Вища школа. 2018. № 10. С. 69–80
5. **Корсак К., Корсак Ю.** Прихід ноосупільства і що робити керівникам і громадянам України // Вища школа. 2021. № 1. С. 39–50
6. **Кочубей Н. В.** Нелінійне мислення в освіті // Синергетичне світобачення: наукові і педагогічні аспекти: монографія. Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. С. 29–41.
7. **Кочубей Н. В.** Синергетические концепты в нелинейных контекстах: сети, управление, образование : монографія. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing. 2013. 359 с.
8. **Кремень В.** Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ: Грамота, 2005. – 448 с.
9. **Перехідна книга МОН за період з вересня 2019 по червень 2020.** Міністерство освіти і науки України. Київ, 2020. 100 с.

REFERENCES

1. **Andrushchenko, V.P.** (2008). Rozdumy pro osvitu : Statti, narisy, interv yu [Reflections on education: Articles, essays, interviews]. K.: Knowledge of Ukraine. (in Ukrainian)
2. **Bel'chikova Ye.** (2020). V sleduyushchem godu na rynke poyavitsya myaso iz mikrobov Yyellowoustone [Next year meat made from Yellowstone microbes will appear on the market] (URL: <https://www.popmech.ru/science/news-658833-v-sleduyushchem-godu-na-rynke-poyavitsya-myaso-iz-mikrobov-yellowoustone/>). (in Russian).
3. **Kiryk, T.** (2017). Filosofiya osvity pro humanizm, neohumanizm, noohumanizm u vyshchij shkoli Ukrayiny-XXI [Philosophy of education about humanism, neohumanism, noohumanism in higher education of Ukraine-XXI] Vyscha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine. No. 2. 32-38, 86-87, 91. (in Ukrainian)
4. **Kiryk, T.** (2018). Vyscha osvita – XXI: trnshumanizm ta inshi zahrozy na noohumanistychnomu shlyakhu [Higher education – XXI: transhumanism and other threats on the noohumanist path]. Vyscha shkola – Higher School. No. 10. 69-70. (in Ukrainian)
5. **Korsak, K.V., & Korsak, Yu.K.** (2021). Prykhyd noosupilstva i shcho robyty kerivnykam i hromadyanam Ukrayiny [The arrival of the new society and what to do to the leaders and citizens of Ukraine]. Vyscha shkola – Higher School, 1-2, 39-50 (in Ukrainian)
6. **Kochubey, N.V.** (2005). Neliniyne myslennya v osviti // Synerhetychne svitobachennya: naukovy i pedahohichni aspekty: Monohrafiya [Nonlinear thinking in education // Synergetic worldview: scientific and

10. **Січкаренко Г.Г.** Історичний досвід перебудови вищої освіти в Україні (1985-2005 рр.): монографія. Ніжин ; Київ Лисенко П. П., 2014. 359 с.

11. **Совсун І., Ніколаєв Є.** Вища освіта в незалежній Україні. Київ : Київська школа економіки, 2019. 38 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/03/Higher-Ed-in-Ukraine-FINAL_new1.pdf

12. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. МОН України. Київ: 2020. 71 с. URL: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf

pedagogical aspects: Monograph]. Sumy: VTD "University Book". (in Ukrainian)

7. **Kochubey, N.V.** (2013). Sinergeticheskiye kontsepty v nelineynykh kontekstakh: seti, upravleniye, obrazovaniye : monografiya [Synergetic concepts in nonlinear contexts: networks, management, education: monograph]. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing. 2013. (in Russian)

8. **Kremen, V.** (2005). Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiyni aspekty. Stratehiya. Realizatsiya. Rezultaty [Education and science in Ukraine – innovative aspects. Strategy. Realization. Results]. Kyiv : Hramota. (in Ukrainian)

9. Perekhidna knyha MON za period z veresnya 2019 po cherven 2020. [Transitional book of the Ministry of Education and Science for the period from September 2019 to June 2020]. Kyiv. Ministry of Education and Science of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian)

10. **Sichkarenko, H.H.** (2014). Istorychnyy dosvid perebudovy vyshchoyi osvity v Ukraini (1985-2005 pp.) : monografiya [Historical experience of perestroika of higher education in Ukraine (1985-2005 pp.): Monograph.]. Nizhyn; Kyiv Lysenko P.P. (in Ukrainian)

11. **Sovsun, I., & Nikolayev, Ye.** (2019). Vyshcha osvita v nezalezhniy Ukraini [Higher education in independent Ukraine]. K.: Kyiv School of Economics. (https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/03/Higher-Ed-in-Ukraine-FINAL_new1.pdf). (in Ukrainian)

12. Stratehiya rozvytku vyshchoyi osvity v Ukraini na 2021-2031 roky. MON Ukrainy [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021-2031. MES of Ukraine]. Kyiv. MES of Ukraine. (URL: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf) (in Ukrainian)

---

13. Impact Rankings 2020 [El. resource]. URL: https://www.timeshighereducation.com/rankings/impact/2020/overall#! /page/0/length/-/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/undefined.

14. **Klaus Schwab & Thierry Malleret** (2020). COVID-19: The Great Reset Geneva, July 2020 Kindle Edition (URL: <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf>).

15. **Schwab, K.** (2020). Davos Manifesto 2020: The Universal Purpose of a Company in the Fourth Industrial Revolution (URL: <https://www.weforum.org/agenda/2019/12/davos-manifesto-2020-the-universal-purpose-of-a-company-in-the-fourth-industrial-revolution/>)

16. THE Impact Rankings 2020: methodology [El. resource]. URL: <https://www.timeshighereducation.com/university-impact-rankings-2020-methodology>

17. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>)

18. **Weizsäcker, E., Wijkman, A.** (2018). Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer.

УДК 378.014.53:070.13

DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).07

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО МЕДІАГРАМОТНОСТІ ОСВІТЯН*

© Терепищій С., Костенко А., Богомаз О., 2021

Сергій ТЕРЕПИЩІЙ

доктор філософських наук, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, провідний науковий співробітник Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Анастасія КОСТЕНКО

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, старший науковий співробітник Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Оксана БОГОМАЗ

аспірант, молодший науковий співробітник Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Ключові слова: мас-медіа, грамотність, медіаграмотність, медіаосвіта, ЮНЕСКО.

Стаття присвячена дослідженню наукових підходів до медіаграмотності. Важливу роль відіграє розуміння медіаграмотності як окремого феномену. Зарубіжна наука щодо цього феномену має низку визначень, сформульованих міжнародними організаціями та різними авторами. Стаття містить ко-

роткий огляд спеціальної літератури за проблематикою про «медіаграмотність» в Україні та закордоном. Основним методом дослідження в статті є аналіз юридичних документів міжнародних організацій та проєктів, що дозволяють зрозуміти, розвивати та формувати медіаграмотність. У сучасному світі існує деякий плюралізм у розумінні медіаграмотності як окремого феномену. Важливо розуміти, що для сучасної людини стає життєво важливим орієнтуватися в інформаційних потоках, які існують. Навичка критично оцінювати інформацію стає також необхідною не лише на індивідуальному, але й на державному рівні. Всілякі неперевірені або навмисно недостовірні новини постійно з'являються в медіапросторі, і захиститися від такої інформації, з погляду невідготовленого споживача медіа-текстів, просто неможливо.

* Публікація презентує окремі результати дослідження в межах наукового проєкту «Медіаграмотність та соціальна відповідальність освітян в умовах інформаційної війни» (Номер державної реєстрації 0121U001003)

Постановка проблеми. Мас-медіа – потужна сила в житті сучасної людини. Музика, телебачення, відеоігри, журнали та інші мас-медіа – все це впливає на те, як ми бачимо та сприймаємо світ. Щоб бути захищеними і критично налаштованими споживачами мас-медіа, необхідно розвинути навички і звички медіаграмотності. Ці навички охоплюють можливість доступу до медіа на базовому рівні, щоб проаналізувати його критично на основі певних ключових понять, оцінити на основі цього аналізу і, нарешті, створювати медіа-тексти самостійно. Цей процес навчання навичкам медіаграмотності є медіаосвітою.

Слово «грамотність» зазвичай описує вміння читати і писати. У грамотності читання і медіаграмотності багато спільного. Читання починається з розпізнавання букв. Читання скоро читачі можуть визначати слова і, що найбільш важливо, розуміти, що ці слова означають. Читачі стають авторами, які створюють нові тексти. У міру накопичення досвіду читачі та автори розвивають навички грамотності. Подібний процес відбувається і в формуванні медіаграмотності. Для того, аби стати споживачем якісної інформації, потрібно зрозуміти, з яких компонентів вона складається. Але бути просто грамотним сьогодні не достатньо. Проблеми з формування медіаграмотності виникають, коли людина активно використовує медіа і технології для відпочинку та розваги. Медіаграмотність багато в чому враховує той факт, що контент, з яким ви зустрічаєтеся або створюєте, є проблематичним і заслуговує розумної і критичної взаємодії. Крім того, цей контент використовують безліч репрезентативних систем, які потрібно навчитися інтерпретувати і використовувати.

Стан розробленості проблеми. Феномен медіаграмотності став об'єктом наукового і філософського аналізу порівняно недавно – на початку XXI століття. Упровадженням та визначенням важливості медіаосвіти для формування медіаграмотного суспільства займалися і займаються до цього часу міжнародні організації та проекти, зокрема ЮНЕСКО, Європейська комісія та парламент, Європейська Асоціація підтримки інтересів медіаспоживачів, Європейський проект MediaCoach тощо.

Дослідженнями в цій сфері займалися як зарубіжні, так і українські вчені. Серед

зарубіжних виокремлюємо Л. Мастермана, Д. Букінгема, А. Сільверблата, Р. Кьюбі, Д. Поттера та ін.

Значний внесок у розвиток даного напрямку зробили українські вчені, зокрема О. Волошенюк, В. Іванов, Т. Іванова, О. Мокрогуз, Л. Найдьонова, Г. Онкович, О. Зарівна, О. Марків, Н. Коваленко, О. Литвиненко, А. Паукова, В. Тарасюк, К. Шворак, І. Карпик, С. Фіялка та інші дослідники.

Питання розвитку системи медіаграмотності досліджувала значна кількість вітчизняних та закордонних науковців і практиків. Водночас актуальним є дослідження питання розвитку системи медіаграмотності такої групи, як освітня, в контексті гарантування інформаційної безпеки суспільства.

Мета статті – дослідити та проаналізувати наукові підходи до визначення поняття «медіаграмотність освітан».

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток інформаційного поля провокує поширення значного масиву інформації. Частина цієї інформації є неструктурованою та неправдивою, тобто такою, що викривлює реальність, її часто називають маніпулятивною інформацією. Маніпулятивна інформація, яку поширюють засоби масової інформації, отримала назву «фейк нюз». В умовах динамічного нарощення інформаційного тиску на дорослих актуалізується впровадження медіаграмотності як інструменту самофільтрації інформації та корисної навички для дорослих щодо самостійного визначення потенційно маніпулятивних новин та «фейк нюз». У стратегічному полі це дозволяє значно покращити рівень інформаційної безпеки суспільства.

Насамперед зазначимо, що інформаційна безпека суспільства – це стан суспільства, за якого мінімізуються інформаційні загрози впливу дезінформації, в тому числі в рамках гібридних воєн, поширення потенційно маніпулятивних новин та «фейк нюз».

Медіапродукція створюється людьми, які роблять свідомий і несвідомий вибір щодо того, що включити, що залишити поза увагою та як подати те, що включено. Ці рішення базуються на власній позиції творців, яка визначається їхніми думками, припущеннями та упередженнями, а також засобами масової інформації, яким вони піддавалися. В результаті цього медіапродукти ніколи не є цілком точними

відображеннями реального світу – навіть найоб'єктивніший режисер документальних фільмів повинен вирішити, які кадри використовувати, а що вирізати, а також де поставити камеру, але ми інстинктивно розглядаємо медіапродукцію як пряме зображення реального.

Більшість засобів масової інформації – це бізнес, і тому він повинен приносити прибуток. Крім того, медіа-галузі належать до потужної мережі корпорацій, що здійснюють вплив на контент та розповсюдження. Питання власності та контролю є центральними – порівняно невелика кількість людей контролює те, що ми дивимось, читаємо та чуємо в ЗМІ. Навіть тоді, коли медіа-вміст не приносить прибутку, наприклад, відео на YouTube та публікації на Facebook, – способи розповсюдження контенту майже завжди використовуються з урахуванням прибутку.

Медіаграмотність у рамках реалізації концепції інформаційної безпеки суспільства:

- розширює поняття грамотності, оскільки сьогоденні повідомлення надходять у багатьох формах, і грамотність уже не може стосуватися просто вміння читати та писати;

- пропонує вирішення питань громадського здоров'я, таких як проблеми із зображенням тіла та вживання речовин, що посилюється через повідомлення про токсичні засоби масової інформації;

- дає можливість усім людям брати участь у глобальному медіа-середовищі.

Проаналізувавши ступінь наукової розробленості проблематики медіаграмотності, ми помітили, що найчастіше дана тематика розглядається в контексті медіаосвіти [17]. В цілому ж потрібно визнати, що в даний момент у науці немає однастайності й усталеного підходу до розуміння суті медіаграмотності. Саме тому вважаємо за необхідне докладніше зупинитися на тому, як трактують медіаграмотність європейські, американські та українські дослідники.

Варто зазначити, що в зарубіжній науці існує досить багато визначень поняття «медіаграмотність». Водночас вельми примітний той факт, що авторство великої частини з них належить не конкретним вченим, а різноманітним міжнародним організаціям та проектам, які так чи інакше займаються поширенням ідей і принципів грамотно-

го ставлення до інформації, яка міститься у формі медіа-текстів. На наш погляд, ця обставина дуже красномовно свідчить про те, наскільки важливими такі вміння вважаються у європейському співтоваристві.

Основною причиною для того, щоб світова спільнота дійшла до розуміння необхідності розвитку медіаосвіти та медіаграмотності, послужив стрімкий розвиток комунікаційних технологій, що спричинило за собою глобальний інформаційний медійний прорив. Уже на початку 1960-х років ЮНЕСКО підтвердило безперечну важливість мас-медіа у справі поліпшення світового соціального розвитку та налагодження діалогу через міжкультурні кордони. Одночасно для досягнення даної мети були підготовлені конкретні програми і стратегії, спрямовані на залучення і використання різних мас-медіа.

ЮНЕСКО, провідна міжнародна організація, яка сприяє розвитку медіаграмотності через створення Грюнвальдської декларації 1982 року, виділяє такі елементи під загальним «парасольковим» терміном «медійна і інформаційна грамотність» (табл. 1) [1, с. 21].

Таблиця 1

Інформаційна та медіаграмотність

Інформаційна грамотність	Медійна грамотність
Визначити і сформулювати інформаційні потреби	Розуміти роль і функції медіа в демократичному суспільстві
Знайти і отримати доступ до інформації	Розуміти умови, при яких медіа можуть виконувати свої функції оцінити інформацію
Оцінювати інформацію	Критично оцінювати контент медіа у світлі властивих їм функцій систематизувати інформацію
Систематизувати інформацію	Взаємодіяти з медіа для самовираження і участі в демократичних процесах
Дотримуватися етики при використанні інформації	Актуалізувати навички (також і навички використання інформаційно-комунікаційних технологій), які потрібні для створення медіаконтенту
Передавати інформацію	
Застосовувати навички роботи з ІКТ для обробки інформації	

Також ЮНЕСКО активно сприяє забезпеченню вільного доступу до знань, визнаючи важливу роль, яку відіграє медіаосвіта в підготовці молодого покоління. Саме вільний і справедливий доступ до інформації є найважливішим компонентом для розширення прав і можливостей людей і гарантує їх участь в успішному і гармонійному розвитку світової спільноти. На думку фахівців ЮНЕСКО, «медіаосвіта пов'язана з усіма видами медіа (друкованими та графічними, звуковими, екранними тощо) і різними технологіями; вона дає можливість людям зрозуміти, як масова комунікація використовується в їх соціумах, оволодіти здібностями використання медіа в комунікації з іншими людьми; забезпечує людині знання того, як:

- аналізувати, критично осмислювати і створювати медіа-тексти;
- визначати джерела медіа-текстів, їх політичні, соціальні, комерційні і / або культурні інтереси, їх контекст;
- інтерпретувати цінності, поширювані медіа;
- відбирати відповідні медіа для створення і поширення своїх власних медіа-текстів і набуття зацікавленості в них аудиторії;

отримати можливість вільного доступу до медіа як для сприйняття, так і для продукції» [15, р. 273–274].

Згідно з визначенням ЮНЕСКО, «медіаграмотність – це набір компетенцій для пошуку, критичної оцінки, грамотного розміщення інформації та медіаконтенту; знання про взаємодію з мас-медіа та інформаційно-комунікаційними технологіями; для просування рівності, свободи вираження, міжкультурного / міжрелігійного діалогу, миру і т. д. [15, р. 273–274].

Європейська Комісія прийняла таке визначення: «медіаграмотність можна визначити як здатність отримувати доступ, аналізувати й оцінювати силу зображень, звуків і повідомлень, з якими ми зараз стикаємося щодня і які є важливою частиною нашої сучасної культури, а також грамотно спілкуватися в мас-медіа, які доступні в індивідуальному порядку. Медіаграмотність відноситься до всіх мас-медіа, включаючи телебачення і кіно, радіо і музику, друковані мас-медіа, Інтернет і інші нові технології цифрового зв'язку [12].

Аналогічним чином Комісія заявила, що «мета медіаграмотності – підвищити обізнаність про різноманітність форм повідомлень мас-медіа, що зустрічаються в повсякденному житті. Це має допомогти громадянам зрозуміти, як мас-медіа фільтрують їх уявлення і переконання, формують популярну культуру і впливають на особистий вибір. Це повинно дати їм можливість критичного мислення і творчих навичок вирішення проблем, щоб зробити розумних споживачів і виробників контенту. Виходячи з вирішальної ролі мас-медіа в сучасному суспільстві, комунікація наполягає на важливості високого або більш високого ступеня медіаграмотності» [12].

У «Резолюції щодо медіаграмотності у цифровому світі» Європейського парламенту визначено, що «медіаграмотність – здатність використовувати медіа в особистих цілях і без сторонньої допомоги, розуміти та критично оцінювати різноманітні аспекти медіа, уміти виділити необхідну інформацію з величезного потоку даних, класифікувати ці дані» [8].

Міжнародна організація Європейська Асоціація підтримки інтересів медіаспоживачів (the European Association for Viewers Interests – EAVI) зазначає, що «медіаграмотність стає все більш актуальною, оскільки знання в даний час передаються, передусім, за допомогою цифрових технологій. Особи, що грамотно споживають контент з мас-медіа, можуть брати активну участь у громадському житті: від соціальних мереж до електронного уряду. Особи, які не володіють навичками медіаграмотності, залишаються ізольованими і уразливими» [18].

В останні роки Європейська Асоціація підтримки інтересів медіаспоживачів внесла свій вклад у зростаючу нормативно-правову базу, що стосується медіаграмотності, з численними політиками, які охоплюють широкий спектр діяльності, що відображає її багатогранний характер.

Багато аспектів медіаграмотності мають відношення до широкого кола галузей політики: недоторканність приватного життя, здоров'я, авторське право, освіта тощо. Концепція медіаграмотності також може бути контекстуалізована в рамках двох програм захисту ЮНЕСКО. У цьому сенсі концепція медіаграмотності може бути

охоплена ідеєю освіти в інтересах сталого розвитку, включеної в Принципи Організації Об'єднаних Націй, у яких ЮНЕСКО є провідною установою. Мета полягає в тому, щоб інтегрувати принципи, цінності та практику сталого розвитку в усі аспекти освіти та навчання, включаючи обов'язково медіаграмотність.

Європейський проєкт MediaCoach визначає медіаграмотність як фундаментальну навичку не тільки для молоді, але й для людей будь-якого віку, а також батьків, учителів і професіоналів у сфері мас-медіа. «Медіаграмотність – це здатність отримувати доступ до мас-медіа, розуміти і критично оцінювати їх різні аспекти та інформаційний зміст, а також створювати комунікації в різних контекстах. Він включає в себе всі мас-медіа» [11]. Медіаграмотність – це «передумова для активного і повноцінного громадянства» у XXI столітті.

Водночас головна суть усіх цих визначень зводиться до того, що в сьогоденному суспільстві, в якому кожен його член за допомогою сучасних комп'ютерних технологій може отримати доступ, створити і поділитися будь-якою інформацією, своїми поглядами і переконаннями, вкрай необхідно забезпечити можливість достовірної оцінки медіа-джерел, з основних мотивів і переконань, а також розуміння ступеня упередженості творця подібної інформації. Медіапедагоги вчать людей думати, прищеплюють їм навички незалежного мислення, такі необхідні для розвитку посправжньому демократичного суспільства.

Медіаграмотність особистості не менш важлива, ніж попередні форми грамотності. В оточенні сучасних комунікаційних медіа-мереж недостатньо володіти лише найпростішою функціональною грамотністю, необхідно виробити більш глибоке розуміння природи і міці глобальної інтерактивності. Незважаючи на те, що медіаграмотність може породжувати декілька визначень, усі вони покликані розширити те, що розуміється під грамотністю загалом.

За останнє десятиліття технології впроваджуються дуже швидко, і це спричиняє глибокі зміни у світі з погляду комунікації та типів мас-медіа. Термін «медіаграмотність» породив різноманітні визначення з акцентом на наступному: критичне мис-

лення в медіаграмотності, аналіз повідомлень та розшифровка інформації.

В Оксфордській енциклопедії медіаосвіта визначається як «вивчення медіа, яке відрізняється від навчання за допомогою медіа... Медіаосвіта (media education) пов'язана одночасно з пізнанням того, як створюються і поширюються медіа-тексти, так і з розвитком аналітичних здібностей для інтерпретації та оцінки їх змісту. Тоді як вивчення медіа (media studies) зазвичай пов'язується з практичною роботою зі створення медіа-текстів. Як медіаосвіта, так і вивчення медіа спрямовані на досягнення цілей медіаграмотності (media literacy)» [13].

Один з найавторитетніших зарубіжних медіапедагогів британець Лен Мастерман називав свою теорію «репрезентаційною» медіаграмотністю, зазначаючи, що мається на увазі «розуміння способів, якими медіа подають реальність, технології та ідеології, які водночас використовуються, що в підсумку необхідно для всіх громадян демократичного суспільства» [10, р. 7]

Професор Лондонського університету Девід Букінгем визначає медіаосвіту як процес навчання та вивчення медіа, а медіаграмотність – як результат цього процесу – комплекс знань та навичок, які набувають учасники медіаосвітнього процесу [6, р. 5].

Ще одна британська дослідниця медіаграмотності Аріана Дор зазначає, що «медіаграмотна людина володіє розвинутою здатністю до сприйняття, аналізу, оцінки та створення медіа-текстів, до розуміння соціокультурного та політичного контексту функціонування медіа в сучасному світі, кодових і репрезентаційних систем, використовуваних медіа; життя такої людини в суспільстві і світі пов'язане з громадянською відповідальністю» [7, р. 58].

У визначенні американського медіапедагога Роберта Кьюбі поняття «медіаграмотність» визначається як «здатність використовувати, аналізувати, оцінювати і передавати повідомлення (messages) в різних формах» [9, р. 69].

Інші американські дослідники Мері Хемм і Деніс Адамс зазначають, що «медіаграмотність – здатність індивіда визначати значення візуальних і вербальних символів, які він щодня отримує за допомогою телебачення, реклами, фільмів або циф-

рових медіа. Це більше, ніж просто декодування інформації: медіаграмотність також передбачає її критичне осмислення – здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі медіа-індустрії через необхідність самостійно створювати інформаційні повідомлення» [5, р. 38].

Професор медіакомунікації в університеті Вебстера Арт Сільверблат визначає медіаграмотність як «здатність людини за допомогою фізичного мислення розшифровувати інформацію отриману від мас-медіа, для того щоб скласти власну незалежну думку щодо змісту медіа повідомлення» [16, р. 27].

Вільям Джеймс Поттер, професор Каліфорнійського університету в Санта-Барбарі, стверджує, що є три ключові проблеми, пов'язані з медіаграмотністю: (1) «мас-медіа мають бути чітко визначені, (2) має бути надано визначення грамотності і (3) має бути врахована мета. Поттер також визначає деякі загальні теми, пов'язані з медіа. По-перше, мас-медіа потенційно створюють як негативний, так і позитивний вплив на людей. Медіаграмотність дає змогу людям захиститися від потенційних негативних наслідків сприянням посиленому контролю над впливом мас-медіа. Ця грамотність є особливо актуальною в культурі, де поширена значна кількість медіа повідомлення та медіа-текстів. Крім того, медіаграмотність – це те, чому потрібно вчитися під керівництвом експертів, особливо «враховуючи, що медіаповідомлення постійно розвиваються» [14, р. 678].

В українському підручнику «Медіаосвіта та медіаграмотність» Академії Української преси за авторства Валерія Іванова, Оксани Волошенко та інших авторів зазначено, що «медіаграмотність полягає в сукупності мотивів, знань, умінь і можливостей, що сприяють добиранню, використанню, критичному аналізу, оцінюванню, створенню та передаванню медіа-текстів різних форм, жанрів, а також аналізу складних процесів функціонування медіа в суспільстві» [2, с. 348].

В іншому навчально-методичному посібнику «Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід» знаходимо, що «медіаграмотність – це комплекс навичок та умінь не лише користуватися технікою мас-

медіа та спілкуватися з її допомогою, а насамперед розрізняти першорядну й другорядну інформацію, абстрагуватися від надлишкової, сповна сприймати зміст, «прочитувати» підтекст і тлумачити його» [3, с. 37].

У «Дорожній карті» Академії Української преси зазначено: «медіаграмотність – це активне чи пасивне сприйняття і використання матеріалів медіа, включаючи їх критичне сприйняття й усвідомлену оцінку, розуміння методів, які використовують медіа і їх вплив. Термін означає здатність читати, аналізувати, оцінювати і здійснювати комунікацію з використанням різних форм медіа (наприклад, телебачення, преси, радіо тощо). Поряд побутує й інше розуміння цього терміна: здатність розшифровувати, аналізувати, оцінювати і здійснювати комунікацію в різноманітних формах. Медіаграмотність – сукупність компетенцій, які дозволяють людям отримувати доступ, аналізувати, оцінювати і створювати повідомлення в різних видах медіа, жанрах і формах для особистого самовираження і реалізації своїх цивільних прав та, тим самим, забезпечення фундаментальних свобод суспільства» [4].

Висновки. По-перше, проаналізувавши основні теоретичні моменти, пов'язані з медіаграмотністю, ми дійшли висновку, що в сучасній науці до цього часу ведеться активна дискусія щодо різноманітності сторін феномену явища медіаграмотності – його функціональність, дисциплінарна приналежність, зобов'язання відповідних курсів у рамках освітніх установ, найбільш активних способів формування компетентностей, оцінок підвищення рівня медіаграмотності тощо.

По-друге, під медіаграмотністю освітян розуміємо комплекс компетентностей, необхідних для розуміння мас-медіа, у яких здійснюється створення, зберігання, передача та подання даних, інформації та знань, а також вмільний аналіз та створення медіа-інформації та медіа-текстів, поданих у різних формах та форматах. Зважаючи на значну кількість найрізноманітніших новітніх наукових підходів щодо визначення поняття «медіаграмотність», можна дійти висновку, що, роблячи акцент на чомусь конкретному, кожне з них досить чітко укладається в рамки медіаграмотності як у широкому, так і вузькому розумінні (щодо освітян).

По-третє, у даний час в Україні відсутні дієві механізми гарантування системи інформаційної безпеки суспільства, в тому числі і в контексті медіаграмотності. Це зумовлює потребу державного грантового фінансування щодо проєктів та освітніх заходів для дорослих у розвитку їх медіаграмотності. В стратегічній перспективі це дозволяє забезпечити ефективну систему інформаційного захисту суспільства, в тому числі і від впливу інформаційних гібридних інструментів.

По-четверте, динамічність інформаційного розвитку об'єктивно провокує зростання інформаційних каналів подачі інформації, проте не завжди вся подана інформа-

ція відповідає принципам об'єктивності, достовірності, повноти, чесності. Це викликає потребу в провадженні інструментів інформаційного захисту суспільства, зокрема, початку проведення освіти для дорослих у сфері медіаграмотності. Визначено потребу в упровадженні ефективної системи освіти з медіаграмотності для дорослого населення, що дозволить значно покращити рівень інформаційної безпеки суспільства. Для цього актуальним насамперед є формування системи інформаційних цінностей стосовно публічного та приватного життя особи. У перспективі актуальним є розширення кола осіб, які проходять курси з медіаграмотності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грюнвальдська декларація ЮНЕСКО. URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/theme_media_literacy_grunwald_declaration.pdf
2. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / ред.-упор.: В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; за наук. ред. В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
3. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: навчально-метод. посібник / О.Т. Баришполец, Л. А. Найдьонова, Г. В. Мироненко та ін.; за ред.: Л. А. Найдьонової, О. Т. Баришпольця. Київ: Міленіум, 2009. 440 с.
4. Дорожня карта з медіаосвіти і медіаграмотності України. Медіаосвіта та медіаграмотність. 2016. URL: <http://www.medialiteracy.org.ua/index.php/biblioteka/publikatsii/19-publikatsii/572-dorozhnyakarta-z-mediaosvity-i-mediahramotnostiukrayiny.html>

REFERENCES

1. Grunwald Declaration on Media Education. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000192971_rus
2. Media education and media literacy: textbook / ed.- emphasis.: V.F. Ivanov, O.V. Volosheniuk; for science. ed. V.V. Rizun. Kyiv: Free Press Center, 2012. 352 p. (in Ukrainian)
3. Media culture of personality: socio-psychological approach: educational method. manual / O.T. Baryshpolets, L.A. Naidenova, G.V. Mironenko and others.; for order.: L.A. Naidenova, O.T. Baryshpolets. Kyiv: Millennium, 2009. 440 p. (in Ukrainian)
4. Road map on media education and media literacy of Ukraine. Media education and media literacy. 2016. URL: <http://www.medialiteracy.org.ua/index.php/biblioteka/publikatsii/19-publikatsii/572-dorozhnyakarta-z-mediaosvity-i-mediahramotnostiukrayiny.html> (in Ukrainian)
5. Adams, D., Hamm, M. (2001) Literacy in a Multimedia Age. Norwood, MA: Christopher-Gordon Publishers, p. 38.
6. Buckingham, D. (1999) Changing Childhoods, Changing Media: New Challenges for Media Education. *Inter Media Education*, no. 3, pp. 4–11.
7. Dorr, A. (2001) Media Literacy. In: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Vol. 14 / Eds. N.J. Smelser & P.B. Baltes. Oxford, p. 58.
8. European Parliament resolution of 16 December 2008 on media literacy in a digital world (2008/2129 (INI)). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0598+0+DOC+XML+V0//EN>
9. Kubey, R. (Ed.) (1997) Media Literacy in the Information Age New Brunswick: Transaction, p. 69.
10. Masterman, L. (1995). Media Education Worldwide: Objectives, Values and Superhighways. *Media Development*, no. 2, vol. XLII, pp. 6–9.
11. MediaCoach. URL: <http://mediacoacheurope.eu/>
12. Media Literacy Profile Europe. European Commission. URL: http://ec.europa.eu/culture/library/studies/literacy-trends-profiles_en.pdf
13. Oxford Research Encyclopedias. URL: <https://oxfordre.com>
14. Potter, W. (2010) The State of Media Literacy. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 54(4), pp. 675–696.
15. Recommendations Addressed to the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization UNESCO. In: *Education for the Media and the Digital Age*. Vienna: UNESCO, 1999, pp. 273–274.
16. Silverblatt, A., Eliceiri, E. (1997) *Dictionary of Media Literacy*. Westport, CT: Greenwood Press, p. 27.
17. Svyrydenko, D., Terepyshchyi, S. (2020) Media Literacy and Social Responsibility of Educators in the Conditions of Information War: The Problem Statement. *Studia Warmi skie*, 57. DOI: 10.31648/sw.6006.
18. The European Association for Viewers Interests. URL: <https://eavi.eu/media-literacy>

УДК 378.014. 24:316.454.4
DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).08

**ACADEMIC MOBILITY AS
INTERNATIONALIZATION
GUARANTY OF THE FIELD
OF SPECIAL EDUCATION**

Maria SHEREMET

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Honorary Academician of the National
Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Dean of the Faculty of Special and Inclusive
Education, Vice-President of the Association
of Special Pedagogues of Ukraine,
National Pedagogical Dragomanov University,
Kyiv, Ukraine

Почесний академік Національної академії
педагогічних наук України, Заслужений
працівник освіти України, доктор педагогічних
наук, професор, Декан факультету спеціальної
та інклюзивної освіти Національного
педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова, Київ, Україна

Daria SUPRUN

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
of the department of Special Psychology and
Medicine Faculty of Special and Inclusive
Education, National Pedagogical Dragomanov
University, Kyiv, Ukraine

доктор пед. наук, професор, професор
кафедри спеціальної психології та медицини
факультету спеціальної та інклюзивної
освіти Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова,
Київ, Україна

Ключові слова: інтернаціоналізація;
вища освіта; транс- і міждисциплінарний
підхід; система професійної підготовки
в галузі спеціальної освіти; мобільні між-
народні студенти; іноземні студенти.

© Sheremet M., Suprun D., 2021

*У статті розглядаються сучасні
тенденції освіти спеціальних пси-
хологів у контексті професійної ін-
тернаціоналізації. Уточнено визна-
чення понять «інтернаціоналіза-
ція вищої освіти», «міжнародна мо-
більність» та «мобільність інозем-
них студентів». Висвітлено необ-
хідність міжнародної мобільності
як частини інтернаціоналізації ви-
щої освіти, а також зазначаються
останні тенденції інтернаціона-
лізації, які спостерігаються у всьому
світі; названо позитивні сторо-
ни інтернаціоналізації вищої осві-
ти та елементи культури універ-
ситету, які необхідно розвивати з
погляду інтернаціоналізації. Відро-
джено статус та тенденції профе-
сійної підготовки психологів у галузі
спеціальної освіти. Здійснено огляд*

Стаття є результатом досліджень у межах проекту «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT)
The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein

стандартних документів, які регламентують зазначене навчання.

Надано перелік компетенцій, якими повинні володіти фахівці-психологи до кінця навчання. Викладено перспективи подальших досліджень

у контексті вдосконалення професійної підготовки в галузі спеціальної освіти. Доведено необхідність застосування індивідуально орієнтованої та практично орієнтованої освітньої парадигми в освіті.

Introduction and formulation of the problem. The main mission of European education is to contribute to the knowledge development of society through research, excellence, quality education and international cooperation. Its concept requires new purposes' orientation, principles, content, and methods, obtained knowledge according to incarnation in life of personal oriented paradigm of education. So, we have new requirements for training in high educational institutions. There are universities, which provide a variety of educational services. The growth of competition in this area has led to an increase in the role of international rankings of universities. The development of internationalization is also influenced by information and communication technologies used by higher education establishments for advertising educational services and distance transnational learning. The problem of scientific and theoretical substantiation and development of functional system components of professional training in the field of special education, that takes into account practical needs of modern society and integration of the national education system into the international educational space is not completely solved, and this, in turn, negatively is reflected on the level of professional training and is not contributed for competitiveness of the domestic and international labor markets (Suprun, 2018a). So, there is a necessity of forming a new generation of psychologists in the field of special education that can provide expert help for individual with disorders of psychophysical development to create the conditions for successful socialization and self-realization (Zhuravlova, Sheremet & Suprun, 2021).

Analysis of researches and publications. The integration of universities into global processes contributes to the renewal of scientific, educational, personal and organizational potential of higher education institutions

at the individual, institutional and systemic levels. This is confirmed by joint scientific works published by international groups of authors. Sufficient results of researches have been accumulated in the countries of the European Union, the USA, Canada, the countries of the post-Soviet space, Ukraine that provide scientific prerequisites for theoretical understanding of the phenomenon of special education specialists' training for professional activity in the conditions of inclusive education, including: theoretical and methodological and philosophical aspects of inclusive education are outlined, strategies for supporting inclusive education of children with special educational needs are developed (Andrews, 2000; Brandon, 2011; Charlton, 2011; Deppeler, 2013; Dyson, 1999; Florian, 2013; Forlin, 2013; Kim, 2011; Loreman, 2013; Lupart, 2000; Sharma, 2013; Kolutpaeva, 2015; Taranchenko, 2015, Zhuravlova, 2021, Suprun, 2021 etc.); the ways of professional training, retraining and advanced training of correctional pedagogues and psychologists in the conditions of inclusive educational space are identified (Demchenko, 2016; Sheremet, 2020 etc.). Various scientific researches are devoted to numerous issues of Special Education Specialists' professional training (Grygorenko, 2019; Maksymenko, 1999; Poviyaekel, 1998; Rudenko, 2019; Syniov, 2016; Suprun, 2005; Suprun, 2016, 2018, 2019, 2020, 2021 etc.)

The main goal of the research is mastering the best examples of international experience in the field of modern world-class professional training in the context of professional internationalization and determine the state and level of the future special education specialists' training and readiness to work in nowadays worldwide conditions; show the trends of psychologists' education; analyze the practical aspects as a basic condition of identity formation; open key components of intellectual de-

velopment and their characteristics; manifest the process of personal education, sold through a scientific system.

Presentation of the research material.

According to the the analysis of foreign and national experience the main worldwide direction of psychologists' professional training are: pedagogy and science of education; clinical Psychology, Psychology of Communication, Psychology of typical and atypical development, Psychology and social processes, Psychology and Health, Psychology applied to health and work contexts, Psychology, Pedagogy and Social Services.

The next current trends of psychologists' professional training are revealed: transformation of the special psychologists' professional training in the context of internationalization of higher education; competent approach as an organizational mechanism for the modernization of professional training; inter- and transdisciplinary, as approach of psychologists' professional training in the field of special education and academic mobility.

As mentioned, the main aim of participation in the projects of academic mobility is mastering the best examples of international experience in the field of modern world-class professional training. Also it is unique opportunities:

- to renew and deepen knowledge and skills, to improve the professional level, which will guarantee the quality of the professional work;
- to support the professional development of people working in the field of education, professional training, in order improve the quality of teaching;
- to support professional training across Europe;
  - significantly improve knowledge of foreign languages;
  - to raise awareness and understanding of other cultures and countries;
  - to support international cooperation and contacts;
  - to be an active member of society and develop a sense of European citizenship and identity;
  - to have the ability offer projects and programs that better meet the needs of everyone in Europe.

Therefore, conceptual priorities and principles of academic mobility can be outlined: to improve the attractiveness of higher education in Europe and support higher education institutions with Europe to be competitive in the in-

ternational higher education market; to support the priorities recognized in documents such as the "New European Consensus on Development" and "European Higher Education in the World"; to support internationalization, to improve quality and attractiveness, equal access and modernization of higher education institutions outside Europe in order to strengthen development of institutions in the program partner countries; support the development of foreign policy goals and principles, such as property rights, social cohesion, equality.

Thus, based on the identified trends, opportunities, priorities and principles it has been determined that "professional competence", "competitiveness" and "professional mobility" are interdependent, so it gave grounds for considering them in a single triad as an integrative indicator for the level of success of psychologists' professional training in the field of special education. The outlined evidence of the theoretical, social and practical importance of the special psychologists' preparation, and insufficient theoretical and practical development gave us the grounds for conducting our own scientific research (Suprun, 2018a, 2018b).

Understanding the professional training of psychologists in the field of special education in higher educational institutions in projection on the practical implementation of level definitions has been defined as an optimal intensive use of traditional and innovative forms, methods and means of training aimed at effective and efficient assimilation of psychological and pedagogical knowledge and methods of obtaining it at the level of professional psychological and pedagogical, professional and subject, methodological, general cultural and managerial aspects.

It is established that the present stage of the development of pedagogy and psychology is characterized by the active use of modular trans- and interdisciplinary technologies, which is due to changes in educational reform, the influence of new pedagogical concepts, the search for analogues of modern educational interdisciplinary integration processes. So, it is necessary to mention the theoretical and practical essence and trends of the modern technologies of special education specialists' professional training in higher educational institutions which are revealed: universal interaction of various pedagogical systems and teaching

technologies, the introduction of new forms of practice and integrated pedagogical systems in practice provides the effectiveness of the pedagogical process; significant growth of the role of the communicative orientation of learning (Suprun, 2021). The possession of a foreign language is a professional and cultural base for a specialist in any specialty, which gives him the opportunity to be an equal partner in international co-operation; active use of technical means; increasing in the role of student mobility as a participant in the learning process in the conditions of internationalization.

Thus, based on the identified trends, such as competent approach and inter- and transdisciplinary, reasonable and methodologically justified is professionally directed training in the field of special education, the ultimate goal of which corresponds to outlined concepts of the student about future professional activity (objectivity activities), stimulates appropriate measures needs to obtain knowledge (motivation activity), leads to accordance training activities for personal use (purposeful activity) and also promotes the comprehension of the actual necessity of professional training as a guarantee to become educated, cultural, professional, competitive and successful person (awareness activities). Specified development occurs in the following psychological conditions: overcoming psychological barriers and protections, reduce symptoms of anxiety; forming a system of knowledge and skills as the basis for the development of professional motivation; promote self-actualization as the basic precondition of the mentioned motivation (Suprun, 2020). Therefore, an essential component of special education specialists' training is the introduction of special education courses «New trends of training in the field of special education» and «Management – a component of professional training», in which can be seen trans- and interdisciplinary connections. Also, based on the results of research and based on studies of this problem have been developed and applied in practice methodical complexes training sessions «Components' formation of professional and personal growth in the field of special education» and «Development of motivation of professional self-realization in the field of special education» (Suprun, 2018a, 2018b).

The analysis of the results of theoretical and empirical research

According to the defined criteria and indicators and with the help of selected organizational

forms and diagnostic methods, four levels of formation of practically oriented component have been distinguished: high, sufficient, middle, and low. The state and components of psychologists' professional training in the system of higher special education have been identified. It has been proved that a proper diagnostic provides a scientific approach to the organization of work with students, their professional development and self-development (Suprun, 2018a). The experimental groups consisted of students of the 2, 3, 4 courses of specialty 053 Psychology (special, clinical) of all over Ukraine. The total number of participants in the experiment was 739. The results of the levels' formation of practically oriented component in students-psychologists (special, clinical) are presented in Table 1.

Table 1
Formation of levels of the practically oriented component (in%)

Experimental groups	The distribution of participants in the ascertainment stage of the experiment by levels of practically oriented component (%)							
	High		Sufficient		Middle		Low	
	p	%	p	%	p	%	p	%
E1 (199)	9	4,1	55	28,0	104	52,9	31	15,0
E2 (294)	12	4,0	82	28,0	150	51,0	50	17,0
E3 (246)	13	5,9	67	26,7	129	53,0	37	14,4

The analysis of the research results shows the predominance of the Middle level of formation of the practically oriented component. However, according to the monitoring data, the vast majority of recipients showed high level of interest and involvement in the activity. At the same time, the separate part of students showed the low level of practically oriented formation (Suprun, 2020). The data obtained in the process of the cut on all indicators of practically oriented criterion, indicate that in general for students-psychologists in the field of special education was characterized by a lack of systematic knowledge, clear ideas about psychological and pedagogical activities, as a consequence, we have an incompletely formed attitude to it and the lack of ability to manage these activities. Therefore, the expediency of modernization of psychology teaching methods in higher education by means of conducting psychological and ped-

agogical motivational trainings in the process of knowledge formation, aimed at improving the components of professional training of psychologists (special, clinical) in the field of special education (Suprun, 2017). So, the analysis of the organization process of specialists' training in the field of special education led to the conclusion that it should be based on individual-oriented and practical-oriented educational paradigm in education. Retention of experimental data confirmed the expediency of the modernization of methodology of the psychological education at higher school in the process of formulating knowledge by psychological and pedagogical practically oriented training and special educational courses with trans- and interdisciplinary connections.

Conclusions, prospects for the further researches. So, speaking about the internationalization of higher education, in particular, in the field of professional psychologists' training in the field of special education, it should be emphasized the importance of this process and noted that it can be achieved not only by changing regulations. It also requires proposals from higher education institutions, international experience of universities, which will be able to transfer to other institutions and will multiply it themselves. The internationalization of higher education must cease to be a slogan of manifestation and become an everyday reality.

Among the advantages of internationalization three aspects are underlined:

The first is the formation of a higher education system understandable to the international community, which will be achieved through integration with the European Higher Education Area and the research area.

The second aspect is to ensure the competitiveness of Ukrainian higher education institutions. This can be achieved by supporting international cooperation of universities,

their participation in international projects and programs, improving the quality of higher education within each university.

The third is strengthening the potential of higher education institutions, preparing them for active participation in international projects.

Social and economic and political realities of the modern world, transformational processes in the domestic education system, requirements for the modern specialist and the social order of the labor market encourage the revision of certain established views on the goals and objectives of higher professional education in general and training of special psychologists in particular. The level of preparedness of the graduate must meet international standards, which will allow effective cooperation in the global living space. This is seen as possible, first of all, due to the breakthrough in education, and then in society in general.

The coverage of the foreign experience in psychologist professional training in the field of special education shows that the modern system of training specialists of the psychological profile in different countries has significant developments in the theoretical and practical field of study, which must be fully used for national higher education. This should be provided by means of a rational combination of foreign advanced pedagogical experience in the field of psychological education along with the innovative pedagogical work of Ukrainian scholars. Our study does not cover all aspects of discovered problem in the field of special education. To further areas of study of can cover modern concept of psychologist's personality competency, development of teaching systems, models and technology of training in the field of special education with the peculiarities of their functioning in the in the context of professional internationalization.

ЛІТЕРАТУРА

1. Синьов, В. М., Пометун, О. І., Кривуша, В. І., Супрун, М. О. (1997). Основи теорії виховання: навч. посіб. Київ : МП «Леся», 2000. 140 с.
2. Синьов, В. М. & Супрун, Д. М. (2016). До питання професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: єдність теоретичної і практичної готовності вирішувати професійні завдання // Освіта дітей з особливими потребами: від інституціоналізації до інклюзії: зб. тез Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології (Вінницький держав-

REFERENCES

1. Syniov V. M., Pometun O. I., Krivusha V. I., Suprun M. O. (1997). *Osnovy teorii vihovannya* [Basics of upbringing theory]. Kyiv: MP Lesia. [in Ukrainian]
2. Syniov, V. & Suprun, D. (2016). Do pytannia profesiinoi pidhotovky psykholohiv v haluzi spetsialnoi osvity: yednist teoretychnoi i praktychnoi hotovnosti vyrishuvaty profesiini zavdannia. [On the issue of psychologists' professional training in the field of special education: the unity of the theoretical and practical readiness to solve professional tasks] *Osvita ditei z osoblyvymy potrebamy: vid instytualizatsii do inkluzii* – Education of children with spe-

ний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна). Вінниця. С. 319–320.

3. **Супрун, Д. М.** (2017). Професійна підготовка психологів в галузі спеціальної освіти. монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 392 с.

4. **Супрун, Д. М.** (2019). Модернізація змісту професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 492 с.

5. **Супрун, Д. М.** (2018а). Теорія та практика професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.03. Київ, 2018. 657 с.

6. **Супрун, Д. М.** (2018b). Management – a component of psychologists' professional training (Менеджмент – складова професійної підготовки психологів): навч.-метод. посібник для студентів, слухачів магістратури та практикуючих психологів. Київ, 2019. 390 с.

7. **Супрун, М. О.** (2005). Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX-перша половина XX ст.): монографія. Київ: Вид. КІОІ МВСУ Паливода А.В., 2005. 350 с.

8. **Шеремет, М.** (2018). Вища освіта в Україні: інтернаціоналізація, реформи, нововведення // Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний та медичний аспекти. Полтава: ТОВ «АСМІ». С. 238–242.

9. **Шеремет, М. К. & Супрун, Д. М.** (2017). Самоздійснення в контексті професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: матеріали Всеукр. (заочної) наук.-практ. конф. Присвяч. 5-річчю кафедри корекц. освіти та спец. психол. Харків, 2017. С. 382–385.

cial needs: from institutionalization to inclusion. 319–320. [in Ukrainian]

3. **Suprun, D.** (2017). Profesiina pidgotovka psykholohiv v galuzi specialnoyi osvity (monographia) [Professional psychologists' training in the field of special education: a monograph]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Dragomanova. [in Ukrainian]

4. **Suprun, D.** (2019). Modernizatsiia zmistu profesiinoyi pidhotovky psykholohiv v haluzi spetsialnoyi osvity (monohrafiia) [Modernization of the content of psychologists' professional training in the field of special education: a monograph]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian]

5. **Suprun, D.** (2018a). Teoriia ta praktyka profesiinoyi pidhotovky psykholohiv v haluzi spetsialnoyi osvity. (dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.03) [The theory and practice of psychologists' professional training in the field of special education. (DSc thesis)]. Kyiv. [in Ukrainian]

6. **Suprun, D.** (2018b). Management – a component of psychologists' professional training (menedzhment – skladova profesiinoyi pidhotovky psykholohiv). Kyiv.: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian]

7. **Suprun, M.** (2005). Korektsiine navchannia uchniv dopomizhnykh zakladiv osvity: vytoky, stanovleniia ta rozvytok (druga polovyna XIX-Persha polovyna of XX century.) [Correctional teaching of pupils in the special education institutions: preconditions, formation and development (second half of the XIX – first half of the of XX century)]. Kyiv: View. KYUI MVSU Pal-ivoda AB. [in Ukrainian]

8. **Sheremet, M.** (2018). Vyscha osvita v Ukraini: internatsionalizatsiia, reformy, novovvedennia. [Higher education in Ukraine: internationalization, reforms, innovations]. Stanovlennia osobystosti dytyny v umovakh suchasnoho rozvytku suspiilstva: sotsialno-pedahohichnyi, psykholohichnyi, korektsiinyi i medychnyi aspekty – Formation of the child's personality in the conditions of modern development of society: socio-pedagogical, psychological, corrective and medical aspects. Poltava: TOV «ASMI». С. 238–242. [in Ukrainian]

9. **Sheremet, M. & Suprun, D.** (2017). Self-realization in the context of psychologists' professional training in the field of special education. Materials of Ukrainian (correspondence) scientific and practical conference devoted to 5th anniversary of the department correctional education and special psychology, 382–385. [in Ukrainian]

---

10. **Fedorenko, M., Suprun, D.** (2019). Psychological Linguodidactics of Speech Development Activity of Senior School Age Children with Autistic Abnormalities WEB OF SCIENCE Published: Apr. 2019 in PSYCHOLINGUISTICS.

12. **Frankl, V.** (2011). The Unheard Cry for Meaning. Psychotherapy and Humanism, Simon & Schuster, New York.

13. **Frankl, V.** (2006). Man's Search for Meaning. An Introduction to Logotherapy. Boston: Beacon Press. (Original work published 1959)

14. **Maslow, A.** (1943). A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 4, 370–396.

15. **Maslow, A.** (1987). Motivation and Personality (1st edition: 1954, 2nd edition: 1970, 3rd edition 1987).

16. **Suprun, D.** (2020). Formation of the Primary School Teachers' Information Competency in Postgraduate Education WEB OF SCIENCE Published: Sep. 2020 in Postmodern Openings.

17. **Sheremet, M., Suprun, M., Suprun, D.** (2020) Future Psychologists' Readiness to Work in Conditions of Social Cohesion in Education WEB OF SCIENCE Published: Sep. 2020 in International Journal of Applied Exercise Physiology.

18. **Zhuravlova, L., Sheremet, M., Dmytrieva, I., Suprun, D.** (2020). State of formation of motivation as one of the structural-functional components of speech development of primary schoolchildren with dysgraphia. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Vol. 24, Issue 08, p. 8985–8999. URL: <https://doi.org/10.37200/IJPR/V24I8/PR280893>

19. **Zhuravlova, L., Sheremet, M., Suprun, D.** (2021). Results of the Examination of Primary School Students By Means of Speech Therapy BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, Volume 12, Issue 1, pages: 326–342. URL: <https://doi.org/10.18662/brain/12.1/185>

ЗАКОНОМІРНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇХ УРАХУВАННЯ ПІД ЧАС МОДЕЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Петро СІКОРСЬКИЙ

доктор педагогічних наук, професор,
почесний академік НАПН України,
професор кафедри педагогіки
та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»

Ігор КОЛОДІЙ

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки
та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»,
начальник відділу забезпечення
функціонування системи управління якістю
освіти «Львівської політехніки»

© Сікорський П., Колодій І., 2021

Ключові слова: освітній процес, педагогічна закономірність, навчальна технологія, суб'єкти навчання, прийоми і методи.

У статті аналізуються педагогічні закономірності, які тією чи іншою мірою впливають на перебіг освітнього процесу, а отже, і на формування навчальної технології. Навчальна технологія – це цілісний алгоритм організації ефективного засвоєння знань, вмінь і навичок, який характеризується оптимальною комбінацією основних навчальних компонентів (суб'єкти навчання, зміст, прийоми і методи, форми і засоби) і з урахуванням вимог на-

укової організації праці, збереження і зміцнення здоров'я суб'єктів навчання забезпечує досягнення запланованих навчальних результатів. Оскільки зміст, прийоми і методи, форми навчання є важливими складовими освітнього процесу, між ними під час навчання існують стійкі та істотні взаємозв'язки (педагогічні закономірності), які, очевидно, впливають на ефективність навчання. Тому важливо з-поміж багатьох нині встановлених педагогічних закономірностей виокремити ті, які найбільш суттєво впливають на результати навчання учнів (студентів). Видатні українські педагоги К. Ушинський, В. Сухомлинський, С. Гончаренко досліджували і виявляли педагогічні закономірності, які пов'язують між собою зміст і методи, зміст і форми навчання тощо. Завдання цієї статті – узагальнити результати їхніх досліджень і показати вплив установлених ними закономірностей на моделювання технологій навчання.

Актуальність дослідження. Освітній процес спрямовується на виховання і розвиток, розвиток і навчання учнів і студентів. В освітньому процесі задіяні такі складові: суб'єкти навчання (педагогічні працівники, учні (студенти), зміст, прийоми і методи, форми і засоби. Найважливіша роль у ньому відводиться викладачам, студентам і змісту навчання. Очевидно, що між зазначеними найголовнішими компонентами освітнього процесу існують певні взаємозалежності і взаємозв'язки, які є стійкими і суттєвими, сталими і стабільними, а також об'єктивними. Такі взаємозв'язки називаються закономірностями. Як зазначає академік С. Гончаренко, «закономірності (дидактичні) – об'єктивні, стійкі й суттєві зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність» [1, с. 131].

Отже, взаємозв'язки між основними компонентами освітнього процесу можуть суттєво або не суттєво впливати на його якість, тобто на результати навчання. Вони мають бути стійкими, тобто не залежати, наприклад, від погоди чи настрою викладача. Закономірності освітнього процесу можна виявити і обґрунтувати, перебуваючи активним його учасником.

Під час моделювання навчальних технологій дуже важливо враховувати найважливіші педагогічні закономірності, які істотно впливають на ефективність освітнього процесу, інакше, використовуючи ті чи інші технології навчання або формуючи свої, можна прикладати значні інтелектуальні та фізичні зусилля під час реалізації основних завдань навчання, а його результати будуть мізерними. Тому під час проведення системних освітніх реформ дуже важливо виокремити ті найважливіші педагогічні закономірності, які суттєво впливають на освітній процес і врахування яких дозволить поліпшити якість освіти.

Аналіз результатів попередніх досліджень. Проблему існування стійких та істотних взаємозв'язків між основними складовими освітнього процесу досліджували видатні українські педагоги – К. Ушин-

ський, В. Сухомлинський, С. Гончаренко та ін. Встановлені ними педагогічні закономірності здебільшого стосуються середньої освіти. Однак чимало з них із невеликим уточненням і тепер діють і в закладах вищої освіти. Пошук нових педагогічних закономірностей продовжили наступні покоління вчених. В. Анісімов, О. Грохоська, Н. Нікадіров виділяють такі групи закономірностей процесу навчання: структурні (визначальна роль змісту освіти), системні (взаємозалежність процесу навчання і соціальної системи), змістовні (взаємозв'язок наукової, світоглядної і моральноціннісної складових змісту навчання), еволюційні (взаємозалежність якісних характеристик процесу навчання і його кількісних характеристик), функціональні (взаємозалежність процесу навчання і рівня підготовки учнів), історичні (взаємозв'язок основних складових процесу навчання з особливостями епохи). Зовнішні та внутрішні закономірності процесу навчання розглядають Л. Сєдова та І. Штих, а О. Гребенюк та Т. Гребенюк досліджують психологічні закономірності, які дозволяють встановити взаємозв'язки між основними складовими процесу навчання і психічними властивостями учнів.

Виклад основного матеріалу. Закономірності навчання поділяють на загальні і конкретні. Загальні закономірності навчання поширюються на основні його компоненти, а конкретні – лише на деякі з них (дидактичний, психологічний, гносеологічний, управлінський). Серед них є ті, які суттєво впливають на ефективність освітнього процесу, тобто на високі навчальні досягнення суб'єктів учіння, і ті, які не є суттєвими. Наприклад, те, що міцність засвоєння навчального матеріалу залежить від його системного і систематичного повторення є дуже суттєвою закономірністю, яка впливає на ефективність освітнього процесу. А от закономірність про те, що результати навчання залежать від засобів, які застосовуються, порівняно з попередньою є менш суттєвою, бо навчальні засоби є різними (більш вагомими і

менш важливими). Водночас, якщо звертати з освітнього процесу системне і систематичне повторення, то у вищих закладах освіти замість повного засвоєння визначених головних елементів знань, умінь і навичок буде проходження навчального матеріалу. Звісно, що такі знання не будуть міцними, оскільки процес засвоєння навчального матеріалу має свою структуру і протяжність у часі: сприймання, усвідомлення і осмислення, запам'ятовування, застосування, повторення. Якщо проігнорувати хоча б один із названих компонентів процесу засвоєння навчального матеріалу, то воно не відбуватиметься. Бо «знати – це означає насамперед користуватися знаннями, причому під час вивчення різних предметів це вміння виявляється по-різному», – зазначав В. Сухомлинський [7, с. 249].

Так М. Фіцула розрізняє дві великі групи закономірностей навчання: об'єктивні та суб'єктивні.

«Об'єктивні закономірності процесу навчання:

- виховний і розвивальний характер навчання;
- зумовленість навчання суспільними потребами;
- ефективність навчального процесу залежить від умов, у яких він відбувається;
- процес навчання залежить від реальних навчальних можливостей студентів;
- ефективність процесу навчання залежить від рівня активності студента.

Суб'єктивні закономірності процесу навчання:

- поняття студенти можуть засвоїти лише тоді, коли організовано пізнавальну діяльність щодо співвідношення понять, відокремлення одних понять від інших;
- навички сформуються лише за умови організації відтворення операцій і дій, покладених в їх основу;
- міцнішому засвоєнню змісту навчального матеріалу сприяє більш систематично організоване пряме й відтерміноване повторення цього змісту та його введення в систему вже засвоєного раніше змісту;

- опанування складними способами діяльності залежить від успішного оволодіння попередніми простими видами діяльності, що входять до складного способу, і від готовності студентів визначати ситуацію, у якій ці дії можна використати;

- рівень і якість засвоєння за рівних умов (пам'ять, здібності) залежить від урахування педагогом ступеня значущості для студентів засвоюваного змісту;

- використання педагогом варіативних завдань, що передбачають застосування засвоєних знань в істотних для студентів ситуаціях, сприяє формуванню готовності до перенесення засвоєних знань і пов'язаних з ними дій у нову ситуацію.

Загальними закономірностями процесу навчання є:

- закономірності мети навчання, які залежать від рівня й темпу розвитку суспільства, його можливостей і потреб, від того, наскільки розвинута педагогічна теорія і практика;

- закономірності змісту навчання, що впливають із загальної мети й цілей навчання, темпів соціального та науково-технічного прогресу, вікових та індивідуальних можливостей студента, матеріально-технічної бази навчальних закладів;

- закономірності управління процесом навчанням визначаються інтенсивністю й зв'язками у системі навчання, обґрунтованістю корекційних впливів;

- закономірності методів навчання залежать від знань і навичок педагогів у застосуванні методів, мети і змісту навчання, віку й можливостей студентів, організації навчального процесу;

- закономірності стимулювання навчання залежать від внутрішніх і зовнішніх стимулів (мотивів) навчання;

- закономірності якості навчання пов'язані з попередньо досягнутими результатами, характером і обсягом навчального матеріалу, організаційно-педагогічною взаємодією між педагогом та студентами» [10].

Підласий І. поділив закономірності навчання на дидактичні, гносеологічні, психологічні, соціологічні, організаційні.

• «Дидактичні закономірності охоплюють результати навчання, продуктивність засвоєння обсягу знань, умінь, навичок, складність навчального матеріалу тощо:

• результати навчання (у відомих межах) прямо пропорційні усвідомленню цілей навчання студентом;

• результати навчання залежать від способу участі студентів у навчальній діяльності;

• результати навчання залежать від методів, що їх застосовують;

• результати навчання залежать від засобів, які застосовують;

• навчання через «дії» у 6–7 разів продуктивніше, ніж через «слухання» [5].

Під час моделювання ефективних навчальних технологій потрібно враховувати закономірності навчання. Однак першочергово ті, які найбільш суттєво впливають на результати освітнього процесу.

Важливою закономірністю освітнього процесу є: **висока якість освітнього процесу, а отже, і високі його результати великою мірою залежать від рівня підготовленості викладача до педагогічної праці, його педагогічного досвіду, творчої спрямованості.**

«Одним з таких наріжних каменів є знання вчителів. Щоб спостерігати за розумовою працею школярів, треба знати в багато разів більше, ніж ти даєш своїм вихованцям...

Якщо вчитель знає лише те, що він дає школярам, він не може бачити класу, настрою дітей, інтересів, стежити за розумовою працею школярів та їх увагою» [7, с. 419], – писав В. Сухомлинський.

Висновки В. Сухомлинського і сьогодні є актуальними не лише для педагогічних, а й для науково-педагогічних працівників. На жаль, натепер підготовка викладачів, на наш погляд, вимагає суттєвого удосконалення.

Як зазначає Б. Левківський, «підготовку високопрофесійних викладачів нині в Україні здійснюють лише педагогічні вищі навчальні заклади, однак у цих ВНЗ готують фахівців для середніх шкіл. Жоден ви-

щий навчальний заклад не готує викладачів для вищих навчальних закладів. Звичайно ж, підготувати викладача ВНЗ, використовуючи плани підготовки викладачів середніх шкіл, неможливо. В Україні на викладацьку роботу до вищих навчальних закладів запрошують, як правило, випускників цих самих навчальних закладів, які закінчили аспірантуру... Однак їхня педагогічна підготовка обмежується у кращому разі засвоєнням курсу педагогіки та психології вищої школи та складанням заліку, який у більшості випадків має формальний характер» [3, с. 57].

До цього варто додати, що основне завдання аспірантури (докторантури) – поглибити знання у певній галузі науки, привити навички науково-дослідної роботи і домогтися розв'язання визначеної наукової проблеми, оформивши і захистивши результати дослідження у формі дисертації. Отже, аспірант (докторант), який успішно захистив кандидатську (докторську) дисертацію і планує займатися науково-педагогічною діяльністю, готовий виконувати наукові функції викладача, проте, зазвичай, не дуже розоміється на особливостях освітнього процесу та педагогічної діяльності.

Стосовно запрошення на викладацьку роботу осіб, які є провідними фахівцями у певній галузі, то «іноді практик, залучений до викладання, за допомогою старших і більш досвідчених викладачів та шляхом спроб і помилок, набувши особливий досвід, засвоює педагогічні прийоми, але у більшості випадків це призводить до негативних наслідків, оскільки чудовий практик не завжди є добрим вчителем, особою, яка може донести знання до студента» [3, с. 57].

У більшості випадків молодий викладач намагається послуговуватися досвідом науково-педагогічних працівників, які його навчали. Добре, якщо в нього виникне бажання критично аналізувати роботу старших, запозичувати в них раціональні зерна, пробувати переносити їх на новий ґрунт. Проте і в такому разі ствер-

джувати, що викладач буде готовий до організації освітнього процесу у ЗВО немає підстав. Адже, крім наукової роботи, навчання студентів, викладач повинен виховувати майбутніх фахівців як патріотів своєї держави, готувати їх до активного суспільно-політичного життя в ринкових умовах, утверджувати демократичні устремління.

«На жаль, нині виховна робота у вищих навчальних закладах не ведеться внаслідок поширення серед викладачів ВНЗ хибної думки про те, що для успішного викладання необхідне лише знання власного предмета. В сучасних умовах це необхідна, але недостатня умова. Час вимагає більшого» [3, с. 58].

Проблема підготовки високопрофесійних викладачів вищої школи актуалізується у зв'язку зі вступом України до Болонського процесу. А це і запровадження Всеєвропейської системи накопичення і перезарахування кредитів (ECTS), і забезпечення мобільності викладачів (знання іноземних мов), і впровадження нових технологій навчання, а також взаємовизнаних критеріїв якості вищої освіти тощо.

Для удосконалення підготовки викладача вищої школи потрібно визначити насамперед базові заклади вищої освіти, змодельовати в них відповідний освітній процес. На наш погляд, підготовку викладачів вищої школи найкраще сконцентрувати в класичних університетах, залучивши для цього відповідні науково-педагогічні сили. Зрозуміло, що виникатимуть проблеми з викладанням, наприклад, медичних чи технічних дисциплін. Однак університет може запрошувати для викладання дисциплін, спеціалісти з яких відсутні в ньому, з інших університетів.

Викладачів вищої школи потрібно готувати в магістратурі, збільшивши для них термін навчання до двох років. Навчаючи студентів на бакалавраті, вищий навчальний заклад повинен проводити необхідну профорієнтаційну роботу, створювати і моделювати відповідні ситуації,

щоб системно вивчати педагогічні можливості студентів, пропонувати студентам дисципліни за вибором психолого-педагогічного спрямування, диференціювати виробничу і переддипломні практики за психолого-педагогічним ухилом тощо. Студентів, які, навчаючись на бакалавраті, проявили відповідні педагогічні здібності, бажання займатися науково-педагогічною діяльністю і, звісно, мають для цього відповідні інтелектуальні можливості й успішно навчаються, вчена рада університету має скеровувати на навчання в магістратуру з підготовки викладачів вищої школи за відповідними напрямками в класичному університеті.

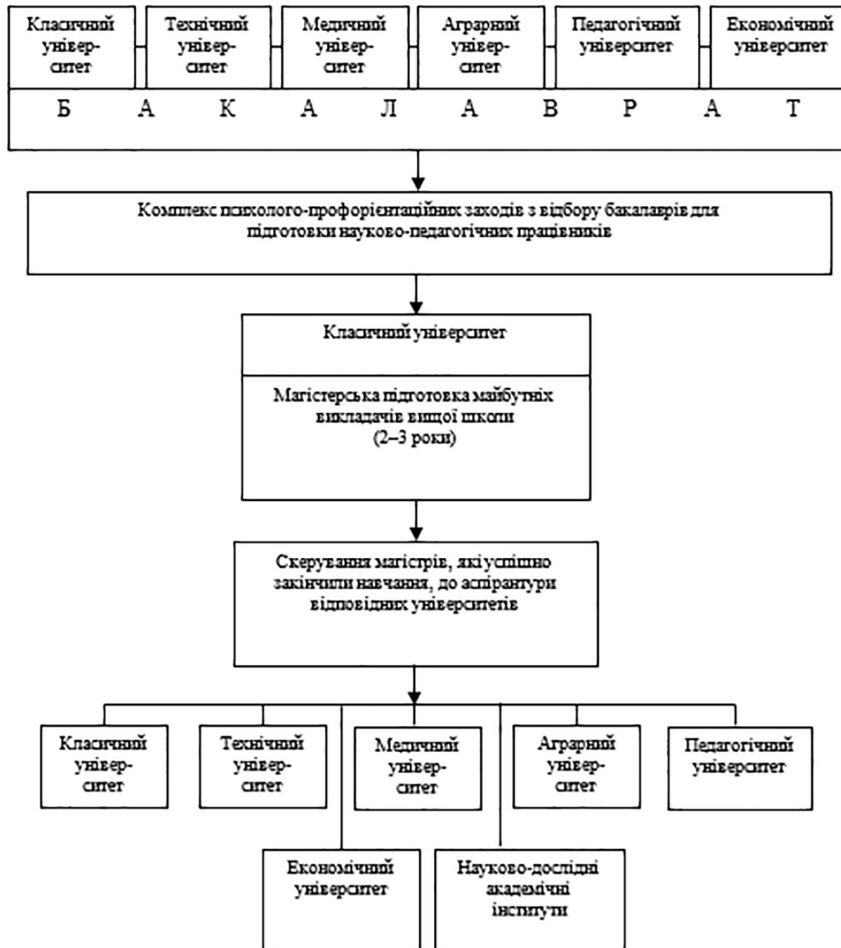
Викладач вищої школи повинен не лише володіти глибокими знаннями з циклу споріднених дисциплін, педагогіки і психології, філософії і методології досліджень, вільно володіти хоча б однією іноземною мовою (англійською), вміти організовувати і проводити наукові пошуки, а й бути духовно багатою, національно і патріотично спрямованою, творчою і відданою своїй справі, інтелігентною і гуманною, з високою педагогічною культурою.

Студенти, які успішно закінчили магістратуру (2–3 роки), і аспіранти після захисту кандидатської дисертації скеровуються на роботу до відповідного вищого навчального закладу.

Важливо наголосити, що в нових умовах актуалізуються психолого-педагогічні дослідження. Для університету однаково є бажаними і цінними і викладачі, які мають, наприклад, добру математичну підготовку і наукові ступені з психологічних чи педагогічних напрямів дослідження, і викладачі, які мають добру психолого-педагогічну підготовку і наукові ступені з фізико-математичних напрямів дослідження.

Тож зважаючи на вищевикладене, можна запропонувати таку організаційно-педагогічну модель підготовки викладачів вищої школи:

Запропонована модель не виключає залучення до науково-педагогічної діяль-

ності фахівців із виробничої сфери, науково-дослідних інститутів, відомих артистів чи спортсменів. Однак і для них є обов'язковою магістерська підготовка викладачів вищої школи.

Підготовка високопрофесійних викладачів вищої школи за цією моделлю потребує чимало часу, залучення додаткових фінансових ресурсів, відповідних організаційних змін, подолання усталених стереотипів, які пов'язані зі старою і не ефективною системою підготовки викладачів. Однак досягає успіху той, хто йде, хто добре усвідомлює, що готувати конкурентоспроможних фахівців, які забезпечать науково-технічний прогрес в усіх напрямках і галузях, можуть лише найкращі і добре підго-

товлені випускники університетів.

У навчанні студентів мовлення займає провідне місце і значення. «Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагородження її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова» [6, с. 202], – стверджував В. Сухомлинський.

Мова народу, – писав К. Ушинський, – «створена самим народом». Це «найкращий цвіт усього його духовного життя, який ніколи не в'яне і вічно знову розпускається... У мові одухотворяється весь народ і вся батьківщина... У скарбницю рідного слова складає одне покоління за іншим плоди глибоких сердечних порухів, плоди

історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя й пережитих радощів, словом увесь слід свого духовного життя народ бережно зберігає в народному слові» [9, с. 324].

Видатний український учений – філолог, богослов і педагог, державний і громадський діяч І. Огієнко зазначав: «Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторона нашого психічного Я...

І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужчим народом» [4, с. 22].

Огієнко І. яскраво продемонстрував взаємозв'язок між мовою і психікою людини: мова як засіб вираження психіки і як охоронець її психічної індивідуальної неповторності. Складною є психіка (від грец. *foxz* – душа) людини, вона є продуктом складних фізіологічних процесів, які проходять у мозку, і тісно пов'язана з її гено- і фенотипами. З-поміж основних психічних процесів (*відчуття, сприймання, пам'ять, уявлення, увага, мислення, мовлення, почуття, увага, воля*) центральне місце відводиться мовленню. «Поки жива мова народна в устах народу, доти живий і народ», – стверджував видатний український педагог К. Ушинський. А ще він доводив, що «мова народу – краший, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії» [9, с. 270].

Духовне життя людини тісно пов'язане з відчуттями і почуттями, сприйманням і запам'ятовуванням, мисленням і уявленнями. Усі зазначені психічні властивості виражаються і супроводжуються мовленням. І якщо почуття ще якось можна зобразити жестами чи мімікою, то мислення невіддільне від мови, оскільки немає інших засобів, щоб виразити результат мислительної діяльності. Зароджуючись у чуттєвому пізнанні і спираючись на нього, мис-

лення виходить далеко за його межі і являє собою перехід суб'єкта від наявних до нових знань у формі наукових понять, законів і закономірностей.

Зі сказаного видатними українськими педагогами впливає ще одна важлива педагогічна закономірність, яка суттєво впливає на моделювання навчальної технології: **чим більше і частіше студент супроводжує свої дії мовним супроводом, вчиться ставити запитання і відповідати на запитання інших, переказує прочитане тощо, тим краще і швидше розвивається не лише його мовлення, а й логічне мислення.**

Ще одна важлива педагогічна закономірність, яку потрібно врахувати, моделюючи освітні технології: **чим більш одноманітний вид діяльності на навчальному занятті, тим більша втомованість студентів, причому із збільшенням віку студентів зростає час на виконання однієї і тієї ж роботи без ознак втоми.**

Ушинський К. обґрунтував ще одну педагогічну закономірність: *«чим більше різноманітності в навчальних заняттях і чим менше різноманітності учнів, тим краще для початкового навчання»* [9, с. 239].

Така ж закономірність проявляється і в студентському середовищі, тобто чим більш гомогенна група, тим більш високий науковий рівень викладання можна запропонувати студентам.

Щоб підтримати увагу студентів під час навчального заняття, потрібно використовувати і цікавий матеріал, і проблемні ситуації, і структурування та генералізацію навчального матеріалу тощо.

Звісно, цікавий для студентів навчальний матеріал сприяє розвитку пасивної уваги. Однак, – як зазначав К. Ушинський, – «не все може бути цікавим у навчанні, а неодмінно є й нудні речі, і повинні бути. Привчіть же дитину робити не тільки те, що її цікавить, а й те, що не цікавить, – робити заради приємності виконати свій обов'язок. Ви готуєте дитину до життя, а в житті не всі обов'язки цікаві...» [9, с. 240].

Сухомлинський В. також пропонував не захоплюватися лише цікавим навчальним матеріалом.

Від чого залежить активна увага? Очевидно, що від сили волі, сильного характеру. Чи багато студентів нині спроможні відірватися від Інтернету і виконувати якісно домашні завдання, читати художню книжку? З кожним роком таких студентів стає все менше. Якщо навчання наповнювати лише цікавим матеріалом, то розвиватимемо лише пасивну увагу, виховуватимемо слабохарактерних, безвольних людей. «Чим більше в мене влади над самим собою і над моєю увагою, тим успішніше досягаю я мети, тобто чим більше в мене сили волі, тим більше і активної уваги. Люди неуважні – здебільшого в той же час люди слабохарактерні, з нікчемною волею» [9, с. 266], – підсумовував К. Ушинський.

Як відомо, будь-яка крайність шкідлива. Не є винятком і формування уваги. Якщо студентів навчати лише під загрозою покарання (колишнє схоластичне навчання), то можна виховати в них і активну увагу, і велику силу волі. Проте можна і загубити особистість, викликавши в неї відразу до навчання загалом, а подекуди й самогубство.

Тому, як зазначає К. Ушинський, «треба робити навчання цікавим для дитини, але водночас слід вимагати від дітей точного виконання й нецікавих для них завдань, не схилиючи надто ні в той, ні в інший бік, даючи поживу пасивній увазі і вправляючи активну, яка хоч і слабка в дитини, але може й повинна розвиватися та міцніти від вправлення. Воля наша, як і наші м'язи, міцнішає тільки від діяльності, що постійно посилюється: надмірними вимогами можна підірвати і волю і м'язи й спинити їх розвиток: але, не вправляючи їх, ви неодмінно матимете й слабкі м'язи і слабку волю» [9, с. 267].

Отже, ефективне виховання пасивної уваги слід шукати посередині: між цікавим і обов'язковим (нецікавим) навчальним матеріалом. Методика виховання пасивної уваги за допомогою цікавого матеріалу проста: потрібно віднайти цікавий матеріал,

заактуалізувати його або знайти прийоми і методи зацікавлення ним. Стосовно нецікавого, але обов'язкового навчального матеріалу, то тут потрібно застосовувати більш витончені прийоми організації його засвоєння: це структурування і генералізація навчального матеріалу, пошук взаємозв'язків його з цікавим матеріалом, добре продумані критерії оцінювання, використання системи перспективних ліній тощо.

Тут виникне питання: потрібно розвивати силу волі, характер дитини, щоб виховати в ній активну увагу, чи навпаки? Питання можна поставити по-іншому: що первинне – сила волі чи активна увага? Очевидно, що сила волі, бо без неї важко сформувати активну увагу.

Тому в розвивальному освітньому процесі потрібно брати до уваги таку закономірність: **чим більше сили волі і чим сильніший характер у студента, тим легше буде за потреби задіяти його активну увагу, особливо під час читання лекцій.**

Водночас, як відомо, кожний вік має свої особливості в розвитку уваги в дітей. Якщо в початкових класах на уроці часто змінювати види роботи, тримати дітей у напрузі постійними зауваженнями, безперервно активізувати розумову діяльність дітей, не враховуючи рівень сформованості сили волі в них, слабкі ще фізичні і духовні сили, то «така цілеспрямованість у роботі вчителя просто означає: витиснути з дітей все, що вони можуть дати. Після таких «ефективних» уроків дитина повертається додому стомленою. Вона легко роздратовується і збуджується» [6, с. 119], – зазначав В. Сухомлинський. Такі уроки є причиною порушень дисципліни, грубіяництва, конфліктних ситуацій.

«Розумові сили і нервова енергія учнів, особливо молодшого віку, – це не бездонна криниця, з якої можна черпати й черпати. Брати з цієї криниці треба з розумом і дуже обачливо, а найголовніше – треба постійно поповнювати джерело нервової енергії дитини» [6, с. 120].

Звісно, у студентів свої вікові особливості, у них вже сформована увага, тому її

можна задіювати для підвищення ефективності навчальних занять.

Для того щоб поповнювати джерело нервової енергії студентів, потрібно оволодівати усіма секретами педагогічної майстерності.

В житті студентського колективу потрібно моделювати душевну рівновагу, якій В. Сухомлинський надавав «такого змісту: відчуження дітьми повноти життя, якість думки, впевненість у своїх силах, віра в можливість подолати труднощі. Характерною особливістю душевної рівноваги є спокійна обстановка цілеспрямованої праці, рівні, товариські взаємовідносини, відсутність роздратованості. Без душевної рівноваги неможливо нормально працювати; там, де порушується ця рівновага, життя учнів перетворюється в пекло: вони ображають і дратують одне одного, в школі панує нервозність» [6, с. 120].

Душевну рівновагу мають забезпечувати керівники закладів освіти своїм демократичним стилем керівництва.

Отже, у педагогічній діяльності на всіх рівнях потрібно дотримуватися **принципу душевної рівноваги**, який впливає з такої закономірності: **чим доброзичливіший, спокійніший, діяльніснійший, діловитіший стиль відносин панує на занятті, у студентському (учнівському) і педагогічному колективах, тим більше успіхів можна досягнути в розвитку, навчанні і вихованні учнів та студентів.**

Важливою є закономірність, яка пов'язана з фізичним розвитком студентів, їх здоров'ям. І нехтувати нею – це означає формувати освітні технології, які шкодять здоров'ю студентів. А це не припустимо.

Отже, **чим більше в навчальній технології акцентується увага на освітньому компоненті (засвоєнні визначеного ядра знань, навичок і вмінь), тим більше слід звертати увагу на посилення фізичного виховання студентів, на якісне харчування і здоровий спосіб життя загалом.**

Відомо, що інтерес студентів до фізичної культури залежить від багатьох факторів: від навчально-матеріальної бази (спорт-

зал, спортмайданчик, спортивний інвентар тощо), від викладача (його фахової підготовки, педагогічного досвіду), від установлених пріоритетів у закладі освіти, серед яких фізична культура, здоров'я студентів мали би бути провідними, від культивування здорового способу життя в сім'ї, навчальному закладі.

«Статистичні дані свідчать про зростання за останні 10 років захворювання серед дітей на 20%, поширеність хронічних захворювань в 2,87 рази, на 22,9% збільшився контингент дітей-інвалідів. Найбільш поширеними є хвороби ендокринної системи (збільшення в 3,5 рази), хвороби крові та кровотворних органів (у 2,8 рази), хвороби системи кровообігу (у 1.8 рази), вроджені вади розвитку зросли на 77,6%, хвороби нервової системи – на 43,4%.

Серед випускників загальноосвітніх закладів, згідно із статистичними даними 60% мають порушення постави, 50% – короткозорість, 40% – порушення серцево-судинної системи та нервово-психічного відхилення, 60% – порушення мови. Кожен четвертий юнак за станом здоров'я не може проходити строкову службу в армії. Більш як половина дітей 12–14 років – 62% та більше як 72% молоді 15–20 років вживають алкоголь» [8].

Наведені невтішні статистичні дані про здоров'я наших дітей спонукають не лише до глибокого аналізу такого стану, а й до удосконалення фізичного виховання учнів у школах та студентів у вищих закладах освіти. Багато фахівців з фізичної культури і спорту ратують за те, щоб суттєво збільшити кількість уроків фізичної культури в тиждень, інші – зміцнити навчально-матеріальну базу, ще інші – удосконалити технології навчання з фізичної культури. Очевидно, що кожна із зазначених пропозицій актуальна, однак потребує переосмислення й нових підходів.

Моделюючи нові технології навчання, потрібно враховувати процеси запам'ятовування і забування. Наша пам'ять має таку добру властивість, як забування і відтворення того, що запам'ятовувалося ці-

льовими настановами до закінчення школи або назавжди. Як уже зазначалося вище, пам'ять розвивається тільки в процесі запам'ятовування (мимовільного чи довільного). Знання стираються з часом із пам'яті, а залишається з людиною добре (погано) розвинена пам'ять до кінця життя, яка продовжує розвиватися, якщо людина не лінується читати, запам'ятовувати. До речі, добре розвинена пам'ять допомагатиме в будь-якій роботі і в побуті.

Сухомлинський В. обгрунтував таку педагогічну закономірність запам'ятовування: **«чим більше коло фактів ця істина узагальнює, тим більше залежить запам'ятовування і збереження в пам'яті цієї істини від того, яке коло фактів школяр проаналізував і осмислив самостійно»** [7, с. 415, 416].

І ще: **«легше запам'ятовується те, що не обов'язково запам'ятовувати; емоційне забарвлення образів, які сприймаються, відіграє винятково важливу роль у запам'ятовуванні»** [8, с. 80].

Звісно, є ще чимало закономірностей, які пов'язані із запам'ятовуванням, однак, на наш погляд, у процесі формування нових технологій навчання потрібно враховувати ще й закономірність забування.

Важливо для організації засвоєння навчального матеріалу враховувати закономірності запам'ятовування і забування знань:

- уміння запам'ятовувати необхідний навчальний матеріал (використання асоціативних звуків з добре відомим матеріалом (за суміжністю, схожістю, контрастом)); запам'ятовування через ключові (опорні) слова, опора на свій тип пам'яті тощо);

- уміння повторювати навчальний матеріал (не дати повністю забути): важкий матеріал повторювати перед сном, а потім вранці, на свіжій пам'яті.

Систематичне повторення – це повернення до раніше вивченого матеріалу через певний проміжок часу, враховуючи закономірності забування (крива Еббінгауза: протягом першої години забувається 60% інформації, а через 6 год після заучування в

пам'яті залишається не більше 35% завченої інформації, а через 10 год у пам'яті залишається близько 20% від завченої інформації). Вчений запропонував схему ефективного запам'ятовування:

- відразу після читання ще раз повторити матеріал;
- через 20 хв інформацію повторити ще раз;
- через 8 год інформацію повторити знову;
- через 24 год інформацію повторити ще раз.

Із часом матеріал так чи інакше забувається. Схема тривалого запам'ятовування виглядає так:

- одразу після читання ще раз повторити матеріал;
- друге повторення провести через 20–30 хв;
- третє повторення – через 24 год;
- четверте повторення – через 2–3 тижні;
- п'яте повторення – через 2–3 місяці [2].

За такою схемою запам'ятовування головний матеріал тримається в пам'яті довго.

Під час моделювання нових технологій навчання потрібно враховувати, що з нагромадженням обсягу навчального матеріалу потрібно використовувати три рівні його генералізації (модульний, із навчальної дисципліни, із суміжних навчальних дисциплін) з метою полегшення його запам'ятовування.

Із результатів дослідження Еббінгауза виникає така закономірність: **чим більше періодів у повторенні логічно завершених, генералізованих елементів знань (друге повторення через 20–30 хв, третє повторення через 24 год, четверте повторення через 2–3 тижні, п'яте повторення через 2–3 місяці), тим довше в пам'яті тримаються ці знання.**

Звернімо увагу, що навчання, яке постійно супроводжується забуванням, погано розвиває пам'ять – основу мислительної діяльності. Бо, – як зазначав В. Сухомлинський, – «без збереження знань у пам'яті, без уміння швидко знаходити в пам'яті те, що необхідне для пояснення фактів і явищ навколишнього світу, неможлива розумова праця» [7, с. 417].

З іншого боку, не можна перенасичувати пам'ять різними фактами, статистичними даними тощо. І не лише тому, що цим матеріалом студенти не завжди послуговуватимуться в майбутній професійній діяльності, а й тому, що занадто велика кількість навчального матеріалу, яка пропонується студентам для запам'ятовування, отуплює пам'ять. Можна провести аналогію з вогнем, який ледве горить у печі. Якщо заповнити грубку щент дровами, то вогонь загасне.

Звідси ще одна педагогічна закономірність, пов'язана із системним і систематичним повторенням навчального матеріалу, без якої важко сформулювати ефективну освітню технологію: **чим частіше (за визначеними проміжками часу) організовується системне повторення (визначеного ядра знань), тим міцніше запам'ятовується навчальний матеріал, міцність засвоєння знань залежить ще й від стратегічних цільових настанов.**

Висновки. Важко організувати високоєфективне навчання студентів без використання якісних технологій навчання, які повинні стимулювати їх до систематичної ро-

зумової праці. Будь-яке навчання задіює різні освітні компоненти: прийоми і методи, зміст навчання, його форми, а також суб'єкти навчання (викладач, студент). Засвоєння навчального матеріалу є складним психолого-педагогічним актом, який має враховувати індивідуальні особливості кожного студента. Різні типи і рівні пам'яті, мислення, уваги, уяви у студентів утруднюють організацію освітнього процесу. Однак у будь-якому синергетичному середовищі, зокрема й освітньому, прослідковуються ті чи інші закономірності, які потрібно виявляти і враховувати під час організації навчання. Вченими встановлено багато педагогічних закономірностей, які пов'язують між собою різні освітні компоненти, і вони більшою або меншою мірою впливають на результати навчання студентів. Тобто їх потрібно виявляти і враховувати під час моделювання технологій навчання. У цій статті актуалізовано найважливіші педагогічні закономірності, які встановлювалися відомими українськими вченими, і обґрунтовано їх урахування під час моделювання технологій навчання в закладах вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гончаренко С. У.** Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
2. Крива забування Еббінгауза. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. **Левківський Б.** Підвищення педагогічної майстерності викладачів вищих навчальних закладів // Вища школа. 2005. № 3. С. 55–58.
4. **Огієнко І.** Українська культура. Київ, 1919.
5. **Ортинський В. Л.** Педагогіка вищої школи. URL: zakonomirnosti_pedagogichnogo_protsestu.htm
6. **Сухомлинський В. О.** Вибрані твори: у 5 т. Т. 3. Київ: Радянська школа, 1977. 670 с.
7. **Сухомлинський В. О.** Вибрані твори: у 5 т. Т. 4. Київ: Радянська школа, 1977. 638 с.
8. Сучасні технології навчання у вищій школі. URL: <http://library.kr.ua/elib/strelnikov/posibnyk-Strelnikov.pdf>.
9. **Ушинський К. Д.** Вибр. пед. твори. Т. 2. Київ: Радянська школа, 1983. 359 с.
10. **Фіцула М. М.** Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ, 2002. 528 с.

REFERENCES

1. **Goncharenko, S. U.** (1997) Ukrainian pedagogical dictionary. Kyiv: Lybid, 374 p. (in Ukrainian)
2. Ebbinghaus' forgetting curve. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian)
3. **Levkivskiy, B.** (2005) Improving the pedagogical skills of teachers of higher educational institutions // Higher School. No. 3, pp. 55–58. (in Ukrainian)
4. **Ogienko, I.** (1919) Ukrainian culture. Kyiv. (in Ukrainian)
5. **Ortinsky, V. L.** Pedagogy of high school. URL: regularities_pedagogical_process.htm (in Ukrainian)
6. **Sukhomlinsky, V. O.** (1977) Selected works in five volumes. Vol. 3. Kyiv: Radianska shkola, 670 p. (in Ukrainian)
7. **Sukhomlinsky, V. O.** (1977) Selected works in five volumes. Vol. 4. Kyiv: Radianska shkola, 638 p. (in Ukrainian)
8. Modern technologies of higher education. URL: <http://library.kr.ua/elib/strelnikov/posibnyk-Strelnikov.pdf>. (in Ukrainian)
9. **Ushinsky, K. D.** (1983) Selected pedagogical works. Vol. 2. Kyiv: Radianska shkola, 359 p. (in Ukrainian)
10. **Fitsula, M. M.** (2002) Pedagogy: a textbook for students of higher pedagogical educational institutions. Kyiv, 528 p. (in Ukrainian)

Тетяна САЄНКО

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри екології,
Національний авіаційний університет

Ольга ОСИПЕНКО

завідувач лабораторії «Інноваційні
технології архітектурного проектування»,
кафедра архітектури факультету
архітектури, будівництва та дизайну,
Національний авіаційний університет

Ключові слова: архітектурна освіта; екологічна компетентність майбутнього архітектора; компетентнісна модель підготовки фахівця архітектора; сталий збалансований розвиток; ноосферний науковий підхід.

Формування екологічної компетентності, тобто ціннісно-змістовних екологічних настанов, є засобом сучасного ноосферного наукового підходу у світорозумінні, відповідно до якого фахівець має бути обізнаним у своїй професійній ролі, мати уяву про закономірності, що діють у природі та соціумі. Визначено моральні принципи і фактори екологічної культури, які становлять внутрішню основу екологічної безпеки, загалом сталого, збалансованого, гармонійного, природоузгодженого розвитку.

УДК 373.5.091.27:741

DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).10

**ПОГЛИБЛЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ
В СТРУКТУРІ
ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ
АРХІТЕКТОРІВ
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ
ОСВІТИ**

© Саєнко Т., Осипенко О., 2021

Постановка проблеми та її актуальність. Підготовка висококваліфікованих фахівців архітектурної галузі є стратегічно важливим завданням, що потребує максимального використання досягнень науково-технічного прогресу, нових підходів до планування навчального, науково-методичного та виховного процесу, приведення методів, засобів і форм навчання відповідно до запитів сучасності з метою професійного становлення багатоаспектної, творчої особистості, готової до проектної діяльності, з арсеналом необхідних компетентностей, зокрема фахових, загальних, інтегральних та програмних результатів навчання; тобто зі сформованими професійними якостями, здібностями, властивостями, що в майбутньому використовуватимуться й удосконалюватимуться в процесі професійної діяльності. Технологічні, комунікаційні, геополітичні зміни призвели до переосмислення ролі екологічної освіти в професійному становленні майбутнього архітектора та до створення й упрова-

дження особистісно орієнтованих методик і моделей навчання з урахуванням особливостей розвитку освіти (міждисциплінарна інтеграція, екологізація, інтелектуалізація, використання інформаційно-комунікаційних технологій, міжкультурна комунікація тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз чинних освітньо-професійних програм, зокрема в галузі знань 19 «Архітектура і будівництво» за спеціальністю 191 «Архітектура та містобудування» (2014–2018 рр.) [1], навчальних планів, навчальних і робочих програм свідчить, що орієнтація навчання у ЗВО, зокрема НАУ, здійснюється «на широкому впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій з акцентом на графічних та комп'ютерних формах подачі проектних рішень» та «екологізації змісту архітектурної освіти», де обов'язковими дисциплінами є «Основи екології» і «Інформатика та основи комп'ютерного моделювання» на бакалаврському рівні; вибіркові предмети на магістерському освітньо-кваліфікаційному рівні (ОКР): «Архітектурна екологія», «Екологічні аспекти формування архітектурного середовища» та «Екологізація архітектури будівель і споруд». Чільне місце посідають також питання екобезпеки, енергозбереження, розробки проектних рішень на всіх стадіях використання інноваційних комп'ютерних технологій та застосування методів і засобів комп'ютерного моделювання в архітектурі.

Водночас середньої кількості аудиторних годин (від двох до чотирьох), відведених на зазначені дисципліни на тиждень, безумовно, недостатньо для оволодіння цими предметами відповідно до мети, яку ставлять програми навчання ІКТ та екологічного спрямування для ЗВО, а саме: підготовка студентів до практичного їх використання в майбутній професійній діяльності. Відповідно до вищезгаданої ОПП за спеціальністю 191 «Архітектура та містобудування» (2018), загальна мета навчання «полягає у розвитку особистості студента, у наданні йому фундаментальних і профе-

сійно-орієнтованих знань, умінь, навичок, компетентностей, необхідних для успішного вирішення професійних завдань, пов'язаних з діяльністю в архітектурно-будівельній галузі». Програмна інтегральна компетентність має забезпечити «здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та вирішувати практичні проблеми у сфері архітектури та містобудування, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, на основі застосування сучасних архітектурних теорій та методів, засобів суміжних наук».

Загальні компетентності (ЗК) передбачають у приблизно однаковій кількості позицій (ЗК4–ЗК6, ЗК10) «формування ефективної комунікаційної стратегії, використовуючи інформаційні й комунікаційні технології» та розвиток «здатності діяти соціально відповідально на основі етичних міркувань», «оволодівати сучасними знаннями з метою розширення світогляду». Серед фахових компетентностей (ФК) екологічні питання та інформаційно-комунікаційні співвідносяться відповідно як 11 : 7 та деталізуються у ФК2–ФК11, ФК13–ФК15, ФК20 і ФК21. У переліку програмних результатів навчання (ПРН) згадане співвідношення практично збігається з наступним, де екологічні предметно-спеціальні компоненти співвідносяться з інформаційно-комунікаційними як 12 : 7.

Саме ці компетентності на сьогодні є найнеобхіднішими для майбутніх фахівців-архітекторів у вирішенні широкого спектру професійних завдань та забезпечують професійні потреби в екологічній та інформаційно-комунікаційній тематиці випускників університетів. Очевидно, що в умовах інтеграції України у світовий освітній простір актуальності набуває питання вдосконалення освітніх програм, орієнтованих на підготовку компетентного і конкурентоспроможного фахівця. Водночас суттєва перевага екологічної компетентності не викликає сумнівів у порівнянні з інформаційно-комунікаційною, зважаючи не лише на згадані співвідношення, а й підстави, подані в табл. 1.

Передумови поглиблення екологічної компетентності у фаховій підготовці майбутніх архітекторів у ЗВО

Соціальні передумови	Комплексне вирішення проблем екологічної кризи на всіх ланках соціально-економічної діяльності: чисте довкілля, повітря, вода, продукція, екологічно чисті виробництва, будівництво, матеріали, міста, селитебні зони, транспортна інфраструктура, системне планування і розробка архітектурних проектів заради збереження природних ландшафтів та відновлення пошкодженого навколишнього природного середовища [2; 4; 5; 8].
Природоохоронні передумови	Зменшення антропогенного впливу на довкілля, врахування стану природних екосистем та урбанізованих середовищ, шляхів управління ними з урахуванням екологічних ризиків та принципів екологічної безпеки, розуміння важливості проблеми накопичення, переробки і асортименту відходів, активного використання вторинної сировини, врахування життєвого циклу матеріалів, питань їх екологічної стійкості та впливу на природне середовище, розробка енергозберігаючих проектів, об'єктів та управління ними, розширення практики ландшафтної архітектури, дизайну, територіальне та регіональне планування в рамках принципів сталого розвитку, взаємозв'язок з місцевою та глобальною демографією, ресурсами, перспективним збалансованим розвитком, урахування сучасної екологічної міжнародної та вітчизняної законодавчо-нормативної бази [1–8].
Освітні та світоглядні передумови	Екологічне виховання, навчання, мислення, свідомість, світогляд, загалом культура, на усіх етапах життєдіяльності населення, упровадження принципів ноосферного способу життя, що передбачають запровадження норм екологічної безпеки для підтримки здатності природних екосистем до саморегуляції, самоочищення, відновлення і саморозвитку [1–8; 13].

Проведене теоретичне дослідження та аналіз наукової літератури показали: термін «компетентність» визначається достатньо широко й неоднозначно. На думку Дж. Равена, вона є комплексом компонентів: знанневих (когнітивних), діяльнісних (поведінково-етичних), комунікативних (афективних). Автор включає до значення «компетентність»: розумові операції (аналітичні, критичні, комунікативні) й практичні уміння [12, с.122]. Дослідник Е. Огарьов виділяє п'ять компонентів «компетентності»: глибоке розуміння суті виконуваних завдань і розв'язуваних проблем; належне знання досвіду, наявного у певній галузі, активне оволодіння його найкращими досягненнями; уміння вибирати засоби й способи дії, адекватні конкуруючим обставинам місця й часу; почуття відповідальності за досягнуті результати; здатність вчитися на помилках і вносити корективи в процес досягнення цілей [11, с. 79].

У дослідженні І. Зимньої [7, с. 92] виділені такі характеристики «компетентності»: теоретична база; наявність основних умінь; здатність поєднувати теорію з практикою; уміння пристосовуватися до змін у суспільстві й нових технологій. Багатьма дослідниками зазначається, що «компетентність» є основою діяльності фахівця,

тому логічно розглядати компоненти компетентності як базу певних елементів діяльності. Так Ю. Фокін, описуючи структуру діяльності, звертає увагу на зв'язок цих елементів з якість особистості: усвідомлення потреби; формування мотиву; вибір способу здійснення діяльності; планування її; перелік та виконання практичних дій. Усвідомлення потреби й формування мотиву, на думку дослідника, «вимагає від людини певної ерудиції, що дозволяє свідомо вибрати те, що може задовольнити потребу». При визначенні способу задоволення потреби суб'єкт діяльності спирається на «ціннісні орієнтації, соціальні уявлення про те, що можна робити, а що аморально, протизаконно» [13, с. 215].

Пропонуючи модель майбутнього випускника ЗВО в екологічному аспекті, С. Глазачов, Є. Когай [6, с.74] виділяють три складові: блок інтеграційних якостей особистості; блок наукової картини процесу формування екологічної вихованості, освіченості; блок умінь. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що різні автори у своїх пошуках сходяться на думці про наявність у структурі «компетентності» обов'язових трьох компонентів: теоретичного, практичного, особистісного.

Виклад основного матеріалу. Отже, узагальнюючи проаналізовані джерела, формуємо структуру «екологічної компетентності» студента ЗВО, яка містить такі складові: *мотиваційну, когнітивну, діяльницьку, рефлексивну*. Виділяючи ці компоненти в структурі екологічної компетентності студентів університету, ми керуємось загальнопсихологічною єдністю свідомості, мислення й діяльності [8, с. 265] та спираємось на дослідження професійної компетентності фахівця, здійснені ще І. Лернером [9, с. 53]. Вибрані компоненти у певному співвідношенні відповідають структурі особистості і демонструють єдність двох її важливих аспектів: спонукального й виконавчого. Кожному структурному компоненту екологічної компетентності студента ЗВО даємо характеристику на підставі ідеї компетентнісного підходу в контексті поси-

лення особистісної спрямованості освіти (табл. 2).

Вважаємо, що *мотиваційний компонент* екологічної компетентності майбутніх архітекторів виступає як системоутворюючий. Будь-які предметні знання, перш ніж вони втіляться в практичну діяльність, пропускаються через «ціннісні фільтри» особистості, засвоюються нею, перетворюючись у власні понятійні категорії, настанови, поведінкові програми. Екологічно значущі якості особистості виступають у ролі тих внутрішніх умов, проходячи які зовнішні характеристики й вимоги екологічної діяльності перетворюються у компетентність студента. Особливе становище в цьому компоненті має емоційно-ціннісне ставлення студента до природи, екологічних проблем як глобального, так і регіонального рівня, що виражається у «свідомо-несвідомому єднанні людини з

Таблиця 2

Структура екологічної компетентності майбутнього архітектора

Компоненти екологічної компетентності	Змістова характеристика компонентів
Мотиваційний	<p>Усі цикли освітньо-професійної підготовки майбутнього архітектора [1]. Поєднання інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій студента, що спонукають до здійснення екологічної діяльності, наявність екологічно значущих особистісних якостей, які визначають:</p> <ul style="list-style-type: none"> - усвідомлення необхідності збереження природного середовища як найважливішої цінності; - переконаність у власній причетності до захисту довкілля; - розуміння суспільної і планетарної значущості екологічної діяльності – ноосферної парадигми; світоглядні, етичні, моральні, духовні, культурні основи екологічної діяльності та життєвих принципів; - потреба в активній участі в екологізації архітектурної діяльності; - прагнення й готовність до постійної екологічної самоосвіти, самовдосконалення, самосвідомості.
Когнітивний	<p>Цикл професійної підготовки [1]:</p> <ul style="list-style-type: none"> - зв'язки й залежності, що існують в екосистемах; - еволюційні процеси біосфери; - біологічні, фізичні, хімічні основи екологічних процесів; - глобальні проблеми людства, держави, регіону та причини їх виникнення; - шляхи розв'язання екологічних проблем суспільства; - роль людини в еволюції Землі; - вплив людської діяльності на навколишнє середовище; - шляхи мінімізації негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище; - джерела екологічної небезпеки на глобальному, національному й регіональному рівнях; - характер впливу на людину негативних факторів навколишнього середовища; - помилки й неправильна поведінка людей при взаємодії з небезпечними й шкідливими факторами навколишнього середовища; - екобезпечна поведінка людини з метою профілактики та подолання впливу негативних факторів навколишнього середовища на її здоров'я. <p>Система нормативно-правових знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> ек - економічні й правові аспекти природокористування; - суспільні норми поведінки у відносинах із природним середовищем; - права й обов'язки громадян у межах взаємодії людини й Природи.

Діяльнісний	Цикл професійної та практичної підготовки [1]: - уміти засвоювати наукову інформацію з проблеми; - переносити одержані екологічні знання й прийоми розумової діяльності у нові умови; - використовувати раціональні прийоми самостійної роботи для здобуття екологічних знань; - поновлювати екологічні знання й удосконалювати екологічні уміння; - здійснювати самоаналіз, самооцінку одержаної інформації; - критично й системно мислити; - прогнозувати можливі результати своєї діяльності, коригувати та перебудовувати її; - застосовувати практичний досвід екологічної діяльності; - розуміти, що дії, думки, емоції, проекти є колосальними збудувачами буття, які змінюють інформаційне поле світу та продовжують у ньому діяти необмежено довгий час.
Рефлексивний	Усі цикли освітньо-професійної підготовки майбутнього архітектора: - ставлення майбутнього фахівця до себе, до здійснення навчальної та практичної діяльності; - самоконтроль, самооцінювання, розуміння власної значущості в колективі та результатів практичної діяльності; - відповідальність за своє навчання та практичну роботу.

природою, її гармонією і цілісністю, у переживанні страждань», у «муках від її неповноцінності та знищення в ній гармонії і краси». Такий стан Б. Лихачов назвав «екологічною особливістю відчувати» [10, с.109].

Усвідомлення потреби у формі мотиву як спонукання до екологічно компетентної діяльності пов'язане з формуванням загальної стратегічної мети цієї діяльності або її результату – задоволення мотиву, а отже, й потреби. До викладеного вище, на нашу думку, доречно додати ще одну складову мотиваційного компонента екологічної компетентності майбутніх архітекторів – *цінності*. Згідно з ноосферною концепцією: ціннісні орієнтації визначають соціальні потреби, мотиви поведінки й вчинки людини [5; 6; 8]. Тільки визнані студентом цінності (природи, екологічної діяльності) переходять у ціннісні орієнтації, що проявляються в цілях, ідеалах, переконаннях особистості та зафарбовуються емоціями [4; 5].

Когнітивний компонент передбачає сформованість системи екологічних знань (природничо-наукових, світоглядних, нормативно-правових, практичних). Вони виступають орієнтовною основою діяльності студента. Вважаємо, що цей компонент містить систему знань, основними з яких є знання про: зв'язки й залежності в екосистемах; уявлення про біосферу як гарант життя на планеті; проблеми взаємодії суспільства і природи; відмінність екологіч-

ної освіти від освіти для сталого збалансованого розвитку як результат поглиблення не тільки сучасної глобальної екологічної кризи, а й кризи управління; формування морально-етичних настанов у ставленні до природи, до власної екологічної діяльності тощо. У зв'язку з чим поділяємо думку багатьох учених про те, що більше уваги необхідно приділяти регіоналізації екологічних знань та наближенню їх до проблем місцевості, де проходить життєдіяльність студента [2; 4–6; 9; 10; 12].

Для *діяльнісного компонента* майбутніх архітекторів виділяємо такі уміння: здобувати наукову інформацію з проблемних питань; переносити отримані екологічні знання й прийоми розумової діяльності у нові умови; оновлювати екологічні знання й удосконалювати професійно-екологічні уміння; використовувати раціональні прийоми самостійної роботи для здобуття екологічних знань; здійснювати самоаналіз, самооцінку одержаної інформації; критично й системно мислити; прогнозувати можливі результати своєї діяльності, корегувати й перебудовувати її; застосовувати здобутий практичний досвід екологічної діяльності; розуміти, що наші дії, думки, емоції, проекти є колосальними збудувачами буття, які змінюють інформаційне поле світу та продовжують у ньому діяти необмежено довгий час. Вважаємо, що суть *екологічної діяльності* полягає у перетворенні не тільки довкілля, а й у зміні самих себе, власного ставлення до навколишнього сві-

ту, розвиток таких якостей, як гуманізм, безрежливність, відповідність, самоусвідомлення, самовдосконалення, саморозвиток.

До *рефлексивного компонента* відносимо: ставлення майбутнього фахівця до себе, до здійснення навчальної та практичної діяльності; самоконтроль, самооцінювання, розуміння власної значущості в колективі та результатів практичної діяльності; відповідальність за своє навчання та практичні дії.

Висновки. Отже, запропонована нами структура *екологічної компетентності* майбутніх архітекторів у ЗВО/університеті, що спирається на психологічні теорії особистості та діяльності, дозволила виявити й обґрунтувати такі адекватні критерії для моніторингу її сформованості в студентів:

- *мотиваційно-ціннісний* (стійкість інтересу до екологічних питань, наявність потреби у підвищенні рівня екологічних знань, мотиви участі в екологічній діяльності, переважаючий характер екологічних цінностей);

- *когнітивно-інформаційний* (обсяг, усвідомленість, міцність сучасних розгалужених екологічних знань);

- *діяльнісно-відповідальний* (ступінь розвитку вмінь творчо вирішувати навчаль-

ні екологічні завдання, наявність досвіду участі в практичних справах із збереження й покращення стану навколишнього природного середовища, відповідальність за навчальну й практичну діяльність);

- *рефлексивно-особистісний* (самоконтроль, самооцінювання, розуміння власної значущості в колективі, результатів особистої практичної діяльності);

- та три рівні сформованості *екологічної компетентності* майбутніх архітекторів: *достатній, продуктивний, креативний*, яких, на нашу думку, цілком достатньо для констатувальної діагностики у визначенні екологічної компетентності майбутніх архітекторів у ЗВО.

Термін «*екологічна компетентність майбутніх архітекторів*» нами визначено як важливу складову професійної компетентності, що містить комплексну характеристику вмотивованого майбутнього фахівця стосовно системи інтегрованих екологічних знань, навичок та умінь, практичного досвіду екобезпечної і природоохоронної діяльності, високих особистісних якостей щодо сформованості екологічної свідомості, мислення, етики, культури, загалом сучасного ноосферного наукового світогляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освітньо-професійна програма «Дизайн архітектурного середовища» першого (бакалаврського) рівня ВО за спеціальністю 191 Архітектура та містобудування галузі знань 19 Архітектура та будівництво. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/9120>

2. **Осипенко О. Ю., Саєнко Т. В.** Психолого-педагогічні проблеми компетентнісного підходу у екологічній підготовці студентів // Актуальні проблеми вищої професійної освіти: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. 21–22 березня 2013 р. Київ, 2013. С. 87–90.

3. **Осипенко О. Ю.** Екологічна підготовка майбутніх архітекторів у структурі вищої архітектурної освіти // Наука і вища освіта: теоретичний та науково-методичний часопис. 2017. №1, дод. 2. С. 292–302.

4. **Саєнко Т. В.** Освіта екобезпечного інформаційного суспільства: проблеми і перспективи: монографія. Київ: Освіта України, 2008. 288 с.

5. **Бугаєв А. Ф.** Кодекс новой цивилизации: основы экологической безопасности. Киев: Изд-во «СПД Павленко», 2020. 624 с..

REFERENCES

1. Educational and professional program «Design of the architectural environment» of the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 191 Architecture and urban planning of the field of knowledge 19 Architecture and construction. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/9120> (in Ukrainian)

2. **Osipenko, O. Yu., Saienko, T. V.** (2013) Psychological and pedagogical problems of the competence approach in ecological preparation of students // Actual problems of higher professional education: international scientific-practical conference. March 21–22, 2013: abstracts of reports. Kyiv, pp. 87–90. (in Ukrainian)

3. **Osipenko, O. Yu.** (2017) Ecological training of future architects in the structure of higher architectural education // Science and higher education: theoretical and scientific-methodical magazine. No.1, d. 2, pp. 292–302. (in Ukrainian)

4. **Saienko, T. V.** (2008) Education of eco-safe information society: problems and prospects. Monograph. Kyiv: Education of Ukraine. 288 p. (in Ukrainian)

6. **Глазачев С. Н., Когай Е. А.** Экологическая культура и образование: очерки социальной экологии. Москва: Горизонт, 1999. 173 с.
7. **Зимняя И. А.** Педагогическая психология: учебник для вузов. Москва: Логос, 2000. 384 с.
8. **Крутов В. В.** Возвращение к себе. Основы развития сознания и управления мышлением. Киев: Генеза, 2014. 400 с.
9. **Лернер И. Я.** Процесс обучения и его закономерности. Москва: Знание. 1980. 96 с.
10. **Лихачев Б. Т.** Философия воспитания. Специальный курс. Москва, 1995. 250 с.
11. **Огарев Е. И.** Компетентность образования: социальный аспект. Санкт-Петербург: Изд-во РАО ИОВ, 1995. 283 с.
12. **Равен Дж.** Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Москва, 2002. 394 с.
13. **Фокин Ю. Г.** Психодидактика высшей школы. Психолого-дидактические основы преподавания. Москва: Изд-во МГУ им. Н. Э. Баумана, 2000. 423 с.
5. **Bugaev, A. F.** (2020) Code of the new civilization: the basis of environmental safety. Kyiv: SPD Pavlenko Publishing House. 623 p. (in Russian)
6. **Glazachev, S. N., Kogai, E. A.** (1999) Ecological culture and education: essays on social ecology. Moscow: Horizont. 173 p. (in Russian)
7. **Zimnyaya, I. A.** (2000) Pedagogical psychology. Textbook for universities. Moscow: Logos. 384 p. (in Russian)
8. **Krutov, V. V.** (2014) Returning to yourself. Fundamentals of the development of consciousness and management of thinking. Kyiv: Genesis. 400 p. (in Russian)
9. **Lerner, I. Ya.** (1980) The learning process and its patterns. Moscow: Knowledge. 96 p. (in Russian)
10. **Likhachev, B. T.** (1995) Philosophy of education. Special course. Moscow. 250 p. (in Russian)
11. **Ogarev, E. I.** (1995) Educational competence: social aspect. Saint-Petersburg: RAO IOV Publishing House. 283 p. (in Russian)
12. **Raven, J.** (2002) Competence in modern society: identification, development and implementation. Moscow. 394 p. (in Russian)
13. **Fokin, Yu. G.** (2000) Psychodidactics of higher school. Psychological and didactic bases of teaching. Moscow: Moscow State University Publishing House N.E. Bauman. 423 p. (in Russian)

**ІННОВАЦІЙНА МЕТОДОЛОГІЯ НАБУТТЯ
СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНОЮ**
**Рецензія на монографію С. І. Пирожкова,
Н. В. Хамітова «Цивілізаційна
суб'єктність України: від потенцій
до нового світогляду і буття людини». –
К.: Наукова думка, 2020. – 255 с.**

Тематика книги Сергія Івановича Пирожкова і Назіпа Віленовича Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» в сучасних умовах є центральною для нашої країни, адже сьогодні Україна здатна відповісти на виклики і загрози глобалізованого світу, тільки набуваючи цивілізаційну суб'єктність.

Суб'єктність автори розуміють як вияв прагнення бути собою, досягти самототожності, і таке прагнення є характерним як для особистостей, так і для спільнот. Однак бути собою, на думку авторів, означає ставати Іншим, розгортати свої потенції, без цього і особистість, і спільнота втрачають себе; неможливо постійно перебувати в одному і тому ж стані самототожності – якщо відсутній розвиток, то настає стагнація і деградація.

Цивілізаційну суб'єктність країни дослідники визначають як стан її розвитку, коли вона сама вирішує свою цивілізаційну долю, обирає ідентичність і партнерів. Цивілізаційна суб'єктність – це така якість соціального буття країни, коли вона зусиллями своєї наукової, художньої, релігійної й політичної еліти конструює власне цивілізаційне майбутнє, спосіб життя, усвідомлює свої, а не нав'язані ззовні цінності і формулює справжні національні інтереси.

Евристично продуктивною є ідея про те, що цивілізаційна суб'єктність країни передбачає особливу волю до неї – і народу, і його лідерів. Без волі до цивілізаційної суб'єктності будь-які теорії суб'єктності

і закони, спрямовані на її розвиток, будуть марними. Авторі наголошують: подіями своєї новітньої історії Україна довела, що її народ має волю до цивілізаційної суб'єктності, проте така воля наражає на небезпеки й випробування, їх подолання потребує глибинної трансформації світогляду відповідно до викликів і небезпек сучасності і здатності поступово втілювати новий світогляд у життя.

Необхідно погодитися з висновком авторів, що головним критерієм сили суб'єктності країни є здатність створити власний цивілізаційний проєкт та втілювати його в життя. Авторі переконливо доводять, що народ України тяжіє до гуманістичної якості суб'єктності, орієнтованої на християнські моральні цінності.

Звернемося до найважливішого, як на мій погляд, евристичного досягнення С.І. Пирожкова і Н.В. Хамітова в їх монографії. Він полягає у розробці нової методології соціогуманітарного знання – **мета-антропологічного потенціалізму**, що дозволяє коректно визначити фактори, критерії й умови набуття та розвитку Україною цивілізаційної суб'єктності в непростих умовах глобалізованого світу XXI століття.

Дослідники переконливо доводять, що така методологія, «по-перше, повинна вступати потенціалізмом – способом розвитку реальних можливостей країни в усіх цивілізаційних вимірах, а по-друге, орієнтувати розвиток країни у річищі гуманізації – бути антропологічно спрямованою.

Проте цього замало, адже мова йде й про креативну персоналізацію людини, здатність виходити за межі буденності, тому така методологія є не просто антропологічною, а й мета-антропологічною, методологією розвитку людини, а не лише країни» (с. 27).

Такий підхід інтегрує потенціалізм, який дозволяє адекватно оцінювати реальні можливості, закладені в тій чи іншій системі, його розробляє академік С.І. Пирожков, з метаантропологією, яку розвиває професор Н.В. Хамітов, спираючись на творчу спадщину відомих зарубіжних і українських дослідників – М. Шелера, Д. Бідні, М.О. Бердяєва та В.І. Шинкарука. Метаантропологія постає як філософія буденного, граничного й метагранічного вимірів буття особистості, суспільства, культури. Даним вимірам відповідають буденний, особистісний та філософський типи світогляду, які відображають буттєві виміри й одночасно формують їх специфіку і межі. Буденне буття розкривається як результат дії волі до самозбереження й продовження роду, граничне формується волею до влади й волею до пізнання і творчості, метагранічне буття – волею до свободи, любові, толерантності й співтворчості з Іншим. Буденний світогляд постає як несамостійний, некритичний, нетворчий, особистісний світогляд, навпаки, – як самостійний, критичний і творчий, а філософський світогляд має всі ознаки особистісного і до того ще й цілісність і системність, яких не вистачає особистісному світогляду.

Дослідники показують, що інтеграція метаантропології і потенціалізму як методологічних стратегій розвитку людини і суспільства задає нові можливості кожній із цих стратегій – потенціалізм отримує екзистенціальні й духовно-моральні орієнтири, а метаантропологія набуває практичного звучання, включаючись у реальні процеси розвитку людини й цивілізаційної спільноти.

У таких методологічних і світоглядних координатах автори доводять, що суб'єктність країни – це, з одного боку, здатність впливати, а не бути об'єктом

впливу, а з іншого – це здатність до незалежності та свободи, здатність бути собою, розвиватися, розгортати приховані потенції. Зазначається, що це закладає внутрішню суперечність суб'єктності країн, одні з яких більшою мірою налаштовані впливати на сусідів та навіть підкоряти їх, а інші – розвивати свій потенціал і якщо впливати, то не військово-політичними або навіть дипломатичними засобами, а економічними, технічними й духовно-культурними здобутками.

С.І. Пирожков і Н.В. Хамітов переконливо доводять, що перші країни спрямовані на *авторитарну суб'єктність*, яка з необхідністю означає експансію за свої межі й амбіції у створенні наднаціональних угруповань у різних модифікаціях, і, відповідно, авторитаризм, який з часом може переходити в тоталітаризм, а другі – на *гуманістичну суб'єктність*, що означає зосередженість на іманентному інноваційному розвитку і водночас – відкритість до світу, що виражається в практиках демократії.

Згідно з позицією дослідників, авторитарна суб'єктність країни, посилюючись, «стає імперською суб'єктністю, яка в найгірших випадках набуває ще й тоталітарних рис, тоді як *посилення гуманістичної суб'єктності робить її інноваційною і посправжньому демократичною*» (с. 24). Цікавим й актуальним є висновок про те, що сильна авторитарна суб'єктність як імперська суб'єктність і сильна гуманістична суб'єктність як інноваційна й демократична можуть зробити країну *світовим суб'єктом*. Однак, на думку авторів, це відбувається по-різному: «імперська суб'єктність є виходом на світовий рівень передусім у *військово-політичній та ідеологічній площинах*, тоді як інноваційна демократична суб'єктність означає вихід на цей рівень у більш широкому спектрі цивілізаційного розвитку – *від економічних до духовно-культурних здобутків*» (с. 24).

Не можу не погодитися з думкою про те, що український народ не схильний до авторитарності, щоби більше, глибинно протистоятим її; автори правильно зазначають, що на

якийсь час українці репресивно й саморепресивно підкоряються авторитарним лідерам, а потім відбувається соціальний вибух, отже, «авторитарний стиль суб'єктності... буде відхилений самою українською ментальністю. Дієвою є лише її гуманістична й демократична версія, яку слід посилювати інноваційністю» (с. 26).

Дослідники цілком виправдано ставлять питання щодо ролі українських науковців та освітян у досягненні інноваційної й гуманістичної суб'єктності нашої країни. Науковці й освітяни в царині гуманітарного знання формують той вимір суб'єктності, який автори називають «світоглядним»; даний вимір «означає *актуалізованість тих чи інших цінностей*, які визначають консолідованість, активність і спрямованість країни на цивілізаційний розвиток» (с. 214). У демократичному суспільстві цінності не нав'язуються, а обираються, саме тому в сучасних умовах продуктивна «світоглядна суб'єктність країни означає свободу вибору і розвитку основоположних цінностей, які зумовлюють ідентичність країни та напрямки її розвитку» (с. 214).

Не можна не погодитися з С.І. Пирожковим і Н.В. Хамітовим, що за умов демократії світоглядна суб'єктність актуалізується не ідеологією партії влади, а філософією. Водночас методологічно продуктивним є розуміння авторами філософії не лише як теорії, а й як есеїстики, філософської публіцистики й філософського мистецтва. Автори слушно зазначають, що навряд чи можна говорити про безпосередній вплив філософської науки на світоглядні процеси в суспільстві, які забезпечують такі складові суб'єктності, як гуманістичність та інноваційність, якщо враховувати специфічність термінології та стиль викладу. Дійсно, «лише з часом філософська наука входить в більш широкий суспільний контекст за допомогою філософської освіти, що, як і будь-яка освіта, працює на майбутнє, популяризує серед молоді досягнення науки й залучаючи до розвитку її ідей та їх втілення» (с. 217). Отже, концепції філософської науки, що становлять теоретичну основу

світоглядної консолідації та світоглядної суб'єктності країни, в більшості випадків впливають на них через філософську освіту, яка теж працює в майбутньому.

Що ж може вплинути на той стан світоглядної консолідації й суб'єктності, який ми маємо сьогодні? Автори відповідають на це питання доволі чітко: це може бути лише відповідна публіцистика, яка здатна узагальнювати спільні цінності й генерувати сенси, популяризує досягнення філософської науки не лише серед молоді, як це робить освіта, а й серед дорослих, соціально й інтелектуально зрілих людей. Дослідники дають оригінальне визначення філософської публіцистики як діалогової філософської есеїстики. Вони зазначають, що, на відміну від журналістики чи просто публіцистики, які заради рейтингу свідомо чи підсвідомо деконсоліднують суспільство, «граючи» на конфліктах та скандалах і маніпулюючи свідомістю, філософська публіцистика ставить екзистенціальні та світоглядні питання, що глибинно хвилюють людину, – питання самотності, відчуження, свободи, гідності, справжньої справедливості та її імітацій, а тому дійсно об'єднує людей навколо гуманістичних цінностей, створюючи і силу і продуктивність суб'єктності.

Ще одним важливим доповненням філософської науки й освіти у справі актуалізації світоглядної суб'єктності країни, на думку авторів, є філософське мистецтво – спосіб філософствування в художній формі. Дослідники вважають, що образи у філософському мистецтві – це смислообрази, однак, на відміну від смислообразів есеїстичної філософії та філософської публіцистики, вони є персоналістично вираженими – у вигляді героїв твору.

Погоджуюсь, що саме це дозволяє філософському мистецтву усвідомлювати й виражати цінності, що здатні консолідувати людей різних епох та народів. Адже філософське мистецтво стоїть на певній метапозиції щодо філософської освіти та публіцистики, які зазвичай більше укорінені у своєму часі й у своїй ментальності, а

тому може гуманізувати їх. У монографії показано, що філософське мистецтво одночасно і протилежне і близьке філософській науці. З одного боку, воно є протилежністю філософської науки, тому що виходить за межі понятійно-категоріального мислення у мислення образне, коли проблеми усвідомлюються і вирішуються не в концептуальних монологах автора, а в діалозі з читачем і глядачем, щоби більше – в діалогах персонажів, їх вчинках і відносинах. З іншого боку, «філософське мистецтво дивним чином зближується з філософською наукою, адже впливає і на філософську освіту, і на філософську публіцистику, формуючи їх тематику, зумовлюючи стиль викладу» (с. 214).

Проте якщо філософська наука передусім структурує освіту й публіцистику, а вже потім гуманізує їх, то філософське мистецтво виконує першочергове завдання гуманізації. «І гуманізація ця не абстрактна, а конкретна – виявляється у діалогах персонажів, які реалізуються у стихії мови та у стихії вчинків» (с. 214).

Дослідники доводять, що, маючи діалоговий характер, філософське мистецтво є консолідуючим за своєю суттю. І воно органічно консолідує як саму філософію в її

різноманітних формах і змістах, так і суспільство, яке оточує філософію. В результаті світоглядна суб'єктність переходить із можливості у дійсність, задаючи цінності, які сприяють і гуманістичному, і інноваційному розвитку країни. Дуже хотілося б, щоб у наступних своїх роботах автори розвинули саме цей комплекс ідей.

Монографія С.І. Пирожкова та Н.В. Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» є дійсно інноваційним дослідженням, в якому дух академізму поєднаний з практичним поворотом, зокрема й у способі викладення й у логіці подачі матеріалу. Тому книга буде цікавою вченим, освітянам, аспірантам, студентам, а також всім, хто цікавиться проблемою суб'єктності нашої країни як умовою гідного життя людини.

Світлана КРИЛОВА

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри культурології
та філософської антропології
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

ЦІННІСНО ОРІЄНТОВАНА ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД ЄС ДЛЯ УКРАЇНИ

Дослідження цінностей в освіті здійснюється в НПУ ім. М.П. Драгоманова в рамках імплементації проекту напряму Жана Монне проект «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT). Під час виконання проекту на постійній основі відбувається крос-кооперація та синергія з ще одним проектом напряму Жана Монне – Кафедра Жана Монне «Соціокультурні виміри Європейських Студій» (620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR), який також упроваджується в НПУ ім. М.П. Драгоманова. Спільні наукові розробки з партнерами з Університету Генуї в рамках зазначених проектів Жана Монне підтвердили необхідність дослідження цінностей в освіті, зокрема у вищій освіті. Цей науково-освітній напрям ціннісно орієнтованої освіти активно розвивається в Європейському Союзі, адже міграційна та демографічна кризи, загальносоціальна демотивація актуалізують необхідність виховання цінностей, передусім, у молодого покоління. Такий підхід збігається із загальноєвропейським підходом у сфері освіти для сталого розвитку. З метою поширення європейського досвіду освіти для сталого розвитку 18–20 травня 2020 р. в НПУ ім. М. П. Драгоманова відбулась міжнародна науково-практична конференція «ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНА ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД ЄС ДЛЯ УКРАЇНИ», на яку зареєструвалось понад 345 учасників з більш ніж 9 університетів та інших закладів освіти, більш ніж 120 учасників кожного дня були одночасно присутні на онлайн платформі Zoom. Перший день роботи конференції «Поширення цінностей ЄС в освіті» був присвячений розповсюдженню та впровадженню практик ЄС ціннісного підходу. Це були доповіді про діяльність європейських фондів, програм та інших ініціатив, що поширюють цінності ЄС. Роботу конференції урочис-

то відкрив ректор НПУ імені М. П. Драгоманова доктор філософських наук, професор, академік Академії педагогічних наук України, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи В.П. Андрущенко своєю програмною доповіддю про проблему підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи ХХІ століття. Важливість поширення європейських цінностей в освітньому просторі України як чинник формування стратегічної культури розкрив у своєму вступі проректор з міжнародних зв'язків професор В. Лавриненко. Також на пленарному засіданні були представлені доповіді П. Крайніка, експерта напряму Жана Монне Національного+ Офісу в Україні, координаторки програм Жана Монне з європейської економіки професора Л. Батченко, член-кореспондента НАПН України, професора А. Шевцова, радника президента НАПН України С. Курбатова, О. Краєвської, провідної експертки Західноукраїнського дослідницького центру з європейських студій, О. Тупахіної, координаторки Модуля Жана Монне EUVOLIA, в яких було окреслено важливість європейських цінностей у викладанні та роль європейських проектів, зокрема напряму Жана Монне. У перший день було проведено міжнародний воркшоп «Практика ЄС у ціннісній орієнтації освіти», панельну дискусію «Демократичні цінності в освіті: європейський досвід, українські практики», міжнародні круглі столи «Екологічна відповідальність в освітньому просторі» та «Ціннісно орієнтований сталий розвиток освіти: проблеми, досягнення, європейські практики». Конференція стала партнерською подією в рамках програми EU Green Week 2021, оскільки на ній розглядалися важливі теми екологічної безпеки. Були представлені важливі європейські ініціативи. Ініціатива Homeland Earth – «Земля – наш

* Стаття є результатом досліджень у межах проектів «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT) та «Соціокультурні виміри Європейських Студій» (620635-EPP1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR) The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein

Рідний Дім» (GSIS та ASPR, Відень, Австрія) – була представлена професором В. Вінтерштайнером, PhD, професором університету Клагенфурт, «A Campaign for Planetary Solidarity». А європейську ініціативу Green Deal представила професор Кафедри Жана Монне О. Мельник з доповіддю «Європейський зелений курс: перспективи та виклики для України».

Другий день роботи конференції «Інклюзія та різноманіття в освіті ЄС» був присвячений різним аспектам інклюзії (соціальній інклюзії та соціальній згуртованості, різноманітності). Цей день роботи конференції було організовано за підтримки активних учасників проекту Жана Монне з факультету інклюзивної та спеціальної освіти НПУ ім. М. П. Драгоманова під керівництвом професора М. Шеремет. У цей день тема європейського досвіду інклюзії в освіті, зокрема інклюзії та різноманіття освіти ЄС, була розкрита на пленарному засіданні у виступах провідних фахівців України, Молдови, Польщі, Норвегії; в навчальному класі професора Д. Спубер (Університет Генуї, Італія) «Інклюзивна освіта ЄС». Також було проведено секційне засідання з висвітленням нагальних проблем впровадження ідей інклюзії в освітній простір під керівництвом професора М. Шеремет. Доцент Г. Афузова провела круглий стіл «Доступність і різноманітність в освіті та суспільстві: реальність та перспективи» за участі фахівців-практиків та громадських активістів. Емоційно та методологічно навантаженою стала онлайн-трансляція вистави-експеримента «Я та Інший, або інклюзія в дії» БТ «Джерела».

Також одним з основних напрямів обговорення була проблема біорізноманіття, розвиток усвідомленого та шанобливого підходу до збереження біобалансу. Так, було проведено круглий стіл «Європейські освітні практики збереження біорізноманіття» у партнерстві з Київським зоологічним парком загальнодержавного значення. Результатом роботи круглого столу став «Меморандум про екологічну просвіту», в якому, спираючись на досвід європейських країн, всі учасники визнали необхідність співпраці у сфері екологічної освіти між академічними освітніми закладами та закладами природної та/або культурної спадщини; ведення широкої екопросвітницької роботи серед громадськості; створення міждисциплінарних освітніх про-

грам та спеціальностей з розвитку екологічної компетентності тощо.

Третій день роботи конференції «Сталий розвиток освіти або освіта для сталого розвитку» був зосереджений на вивченні основних тенденцій сталого розвитку, цінностей ЄС щодо екологічної відповідальності, важливості освіти в цьому процесі. Рамковий виступ на пленарному засіданні професора І. Добронравової, Голови Українського синергетичного товариства, почесної членкині GSIS (Австрія), розкрив синергетичний погляд на сталий розвиток і підтримувану освіту. Професор І. Якименко, академічний координатор проектів Жана Монне, розповів про впровадження Європейських студій зі сталого розвитку. Відбулися секційні засідання «Андрогогіка і герогогіка в концепції сталого розвитку суспільства» під керівництвом професора Н. Дем'яненко, «Інформаційна культура для сталого розвитку суспільства» під керівництвом доцента С. Цимбал та «Екологічна освіта в подоланні глобальних викликів сталого розвитку», в рамках якого О. Мельник провела круглий стіл «Потенціал Європейської Зеленої Угоди на шляху подолання кліматичних викликів».

Важливою подією конференції став навчальний клас від професора М. Бласкової (Університет Жиліна, Словаччина) «Європейські цінності для розвитку людського потенціалу». Активна зацікавленість до навчального класу, представленого професором М. Бласковою, зокрема, практичної методології на основі європейського дослідження цінностей освітян, ще раз продемонструвала готовність української освітньої спільноти до активного діалогу про цінності з практичним застосуванням досвіду європейських колег. Вочевидь, проблема дослідження та впровадження на практиці європейських цінностей, зокрема різноманіття та інклюзії, є надзвичайно актуальною як для України загалом, так і для її системи вищої освіти. Це збігається з ціннісним підґрунтям проектів Жана Монне EVDISD та SCAES, які впроваджуються в НПУ ім. М. П. Драгоманова.

Мар'я НЕСТЕРОВА

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри менеджменту
та інноваційних технологій
соціокультурної діяльності
НПУ ім. М. П. Драгоманова

ABSTRACTING REVIEW OF JOURNAL ARTICLES

HEAD EDITOR PAGE

Victor ANDRUSHCHENKO

EPISTOCRACY OF EDUCATION.....5

The status and role of the head of an educational institution and the industry in general in Ukraine during its independent development are analyzed. The contradictions of formation and development of a new generation of leaders in education are indicated. The author of the article emphasizes the need to update the management of education in accordance with the challenges of the time and current legislation. It indicates the characteristics that a head of an educational institution must have: deep knowledge and competence, professionalism and patriotism, European axiology and tolerance, high responsibility and personal dignity, a sense of the new and the ability to take reasonable risks, courage in decision-making and a number of other virtues. The leader in the education system must organically combine the traditional with a sense of the new, the national with the universal. It is emphasized that leaders are not born, they become in the process of constructive practice. The author argues that leaders need to be taught, trained, educated. This function is entrusted to universities in close cooperation with the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine and regional Institutes of Advanced Training of Educational Managers. Management training should be systematic, focused. It is necessary to form, bring up, merge not this or that quality of the head, and the person as organic integrity with a full set of all necessary virtues of the organizer and the manager.

Keywords: person, education, management staff, culture, upbringing.

URGENT PROBLEM

Kateryna ASTAKHOVA

KEY RISKS FOR MODERN EDUCATION: SEARCHING FOR ADEQUATE

RESPONSES 19

The article deals with some of the key risks that education is currently exposed to, namely: financial, personnel, contingent risk, and the risk of losing its quality. The author makes an attempt to show the way new innovative educational structures, and Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy" among them, are trying to mitigate these risks in the situation of growing uncertainty.

Particular attention is paid to substantiating the following conclusion: it is necessary to take into account not only the characteristics of individual education systems, but also those of specific universities, as the latter differ significantly from each other nowadays and, accordingly, build their movement patterns in different ways.

The issues of building the entrant environment are set out in detail, as it is becoming extremely urgent in the current situation, when we are facing an increase in the student body risks. The materials of the International Research to Practice Conference titled "Entrant environment of the glocalization period: creation methods and development trends" (February 2021) are used. The conference was almost the first time in domestic practice when issues of this kind were considered, and it draw the attention of experts and the scientific community to the problem of the entrant environment.

Keywords: Educational risks, education of knowledge, education of understanding, student body risks, personnel risks, financial risks, quality loss risk, educational areas, uncertainty.

Galyna KOZLAKOVA

THE MAGAZINE “HIGHER EDUCATION OF UKRAINE” AS A BACKGROUND

OF FORMATION OF PEDAGOGICAL-SCIENCE SCHOOLS 28

In this article they were shown historical aspects of organization of the Magazine “Higher Education of Ukraine” as a structure department of Institute of Higher Education of NAPS of Ukraine. It was represented some publications of postgraduates and doctorates of Institute and continuing process of formation of Pedagogical-Science Schools. Participation of members of editorial board in this process was shown too.

The leaderships of these schools are famous doctors of science, heads of departments and scientists those works had influence on development of science problems at technical and pedagogical universities of Ukraine and Europe.

They were represented the main rubrics of magazine such as: Tribune of Rector, Time of Reforms, History of Pedagogy of Higher School, Speech of Young Scientist so on. The science themes of deferent departments of Institute were shown too.

Keywords: magazine “Higher Education of Ukraine”, Pedagogical-Science Schools, higher education, pedagogical universities, technical universities, structure of academics institute.

EDUCATION PHILOSOPHY OF THE XXI CENTURI: SEARCH FOR PRIORITIES

Oleg PIESHEV, Olena TROIKA

CONCEPTUAL CONNECTIONS IN EDUCATION AND ITS LINGUO-

ANALYTICAL DIMENSION 36

The purpose of the article is to identify meaningful conceptual connections and to demonstrate concepts that are deeply rooted in traditional thinking. Differences arise if education is considered as a single process or as a set of processes. In this case, the uncertainty is due to the ambiguity of the criteria. Most philosophers of modern education agree that the concepts of "education" and "human development" are interdependent, so their relationship has important implications for learning, teacher-student relations and the educational community itself. Methodological foundations of the study are positivism, analytical philosophy of education and pedagogy, linguistic turn of postmodernism. It is pointed out that a person cannot be called educated if he is aware of certain cultural phenomena, but never worries about the norms associated with them. On this basis, it is concluded that education includes motivation, primarily moral, ie initiation. The concept of "education" involves not only the development of certain abilities, but also the differentiation of consciousness in relationships that can develop, but harm others. The result of such educational influence is the adaptation to a large number of rules and customs that are necessary to identify the channels of individual life, resulting in the ability to penetrate into the essence of themselves, knowledge of their own mental structure. This is possible through the study of language, which from the point of view of analytical philosophy is the key to the form of life

Keywords: philosophy of education, concept, analytical philosophy, liberalization, positivism, philosophy of language.

INNOVATIVE SCIENCE AND MODERN EDUCATION

Natalia KOCHUBEY, Tamara KIRYK

EDUCATION OF MODERN UKRAINE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE

DEVELOPMENT AND NOOTECHNOLOGIES 44

From the standpoint of philosophy and synergetic worldview, the authors consider the features of the most authoritative assessments of the world today and proposals for overcoming unexpected crises and challenges. The annual World Economic Forums in Davos, which are recognized as a world center of economic, political, social and managerial thought, have been select-

ed for critical analysis. The article contains an analysis of the plans created for the Davos-2021 meeting. In his book, the founder and executive chairman of the World Economic Forum, Klaus Schwab, explains the effects of the COVID-19 pandemic and suggests a "complete reset". It hides the interests of the West and accelerates the construction of Industry 4.0, which is not focused on avoiding environmental collapse. The authors point out the absence of the topic of eliminating environmental threats in modern discussions, disregard for noohumanism as a kind of embodiment of sustainable development and ignoring the possibility of overcoming crises not only through mutual understanding and trust, but by replacing industrial production with environmentally balanced nootechnologies. The place of Ukrainian higher education institutions in modern rankings, which take into account the goals of sustainable development as a noohumanist direction of higher education, is shown.

Keywords: sustainable development, education, COVID-19, Davos-2021, Industry 4.0, great reset, nootechnologies, noohumanism.

HIGER EDUCATION SCIENTIFIC PROJECTS

Serhii TEREPIYSHCHYI, Anastasia KOSTENKO, Oksana BOGOMAZ

SCIENTIFIC APPROACHES TO MEDIA LITERACY OF EDUCATORS..... 53

This article is devoted to the study of scientific approaches to media literacy. An important role is played by the understanding of media literacy as a separate phenomenon. Foreign science has a number of definite, formulated by international organizations and various authors.

The article contains a brief review of special literature on the issue of "media literacy" in Ukraine and abroad. The main research method in the article is the analysis of legal documents of international organizations and projects that allow to understand, develop and form media literacy. In today's world, there is some pluralism in understanding media literacy as a separate phenomenon. It is important to understand that for modern man it becomes vital to navigate in the information flows that exist. The skill of critically evaluating information also becomes necessary not only at the individual but also at the state level. All sorts of unverified or deliberately unreliable news constantly appear in the media space, and it is simply impossible to protect oneself from such information from the point of view of an unprepared consumer of media texts.

Keywords: mass media, literacy, media literacy, media education, UNESCO.

PERIOD OF CHANGE: EDUCATION PROCESS METHODOLOGY AND METHOD

Maria SHEREMET, Daria SUPRUN

ACADEMIC MOBILITY AS INTERNATIONALIZATION GUARANTY

OF THE FIELD OF SPECIAL EDUCATION 60

The article deals with modern trends of special psychologists' education in the context of professional internationalization. The definitions of "internationalization of higher education", "international mobility" and "mobility of foreign students" are clarified. Also article deals with theoretical and methodological foundations of the system of special psychologists' education. Teaching experience in domestic and foreign institutions of higher education is reviewed. The article shows the necessity of international mobility as part of the internationalization of higher education. The article marks recent internationalization trends, which are observed worldwide; lists the positive aspects of internationalization of higher education and elements of the culture of the University, which must be developed in terms of internationalization. The status and trends of professional training of psychologists in the field of special education are reviewed. The review of the standard documents that regulate such training is made. The list of competencies that must specialists-psychologists own by the end of training is provided. The prospects for further research in the context of improving professional training in the field of special education are outlined. Particular attention is paid to finding and developing of the optimal

set of methods of its providing, developing programs and definition of developed program's efficiency. The practical results of scientists' work in defining spheres are analyzed. Quantitative and qualitative analysis of the experiment results and the statistical material which has been obtained on their basis made it possible to conclude that the introduction of the system of professional training of psychologists in the field of special education in the pedagogical process of higher education institutions has provided positive results. The necessity of the applying of the individual-oriented and practical-oriented educational paradigm in education is proved.

Keywords: internationalization; higher education; inter- and transdisciplinary; system of professional training in the field of special education; mobile international students; foreign students.

Petro SIKORSKYI, Ihor KOLODIY

REGULARITIES OF THE EDUCATIONAL PROCESS AND THEIR ROLE IN THE PATTERNING OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES..... 66

We set a task to analyze the pedagogical regularities that affect the course of the educational process, and hence the formation of educational technology in this article.

Educational technology is a holistic algorithm of the organization of effective acquiring of knowledge, skills and abilities, which is characterized by the optimal combination of basic educational components (subjects, content, techniques and methods, forms and means). It is of paramount importance to take into account the requirements of scientific organization, preservation and strengthening the health of the subjects of training ensures the achievement of the planned educational results.

Because the content, techniques and methods, forms of learning are important components in the educational process. As the result stable and significant relationships (pedagogical patterns) obviously affect the effectiveness of learning. Therefore, it is important to single out among currently established pedagogical patterns those that most significantly affect students' learning process.

Outstanding Ukrainian teachers such as K. Ushinskyi, V. Sukhomlinskyi, S. Goncharenko researched and revealed pedagogical regularities that connect the content and methods, content and forms of education, etc. The task of this article is to summarize the results of their research and show the impact of their established regularities in the patterning of learning technologies.

Keywords: educational process, pedagogical regularity, educational technology, subjects of training, receptions and methods.

HUMANIZATION OF EDUCATION AND TRAINING

Tatiana SAIENKO, Olga OSIPENKO

DEEPENING OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE ARCHITECTS IN HIGHER INSTITUTIONS 77

The formation of professional competence of architects falls into the area of meticulous attention and state responsibility, as it lays the foundation for further building the arsenal of competencies necessary for architects, including information and communication and environmental.

The formation of ecological competence, ie value-based ecological attitudes, is a means of modern noosphere scientific approach in the worldview, according to which the specialist must be aware of his professional role, have an idea of the laws operating in nature and society. The moral principles and factors of ecological culture, which form the internal basis of ecological safety, in general sustainable, balanced, harmonious, environmentally friendly development.

Keywords: architectural education; ecological competence of the future architect; competency model of training a specialist architect; sustainable balanced development; noosphere scientific approach.

CONTENTS

HEAD EDITOR PAGE

Victor ANDRUSHCHENKO

EPISTOCRACY OF EDUCATION.....5

BEST EXPERIENCE

Will BAKIROV

A CLASSIC THAT IS AHEAD OF TIME..... 13

URGENT PROBLEM

Kateryna ASTAKHOVA

KEY RISKS FOR MODERN EDUCATION: SEARCHING FOR ADEQUATE
RESPONSES 19

Galyna KOZLAKOVA

THE MAGAZINE “HIGHER EDUCATION OF UKRAINE” AS A BACKGROUND
OF FORMATION OF PEDAGOGICAL-SCIENCE SCHOOLS 28

EDUCATION PHILOSOPHY OF THE XXI CENTURY: SEARCH FOR PRIORITIES

Oleg PIESHEV, Olena TROIKA

CONCEPTUAL CONNECTIONS IN EDUCATION AND ITS LINGUO-ANALYTICAL
DIMENSION 36

INNOVATIVE SCIENCE AND MODERN EDUCATION

Natalia KOCHUBEY, Tamara KIRYK

EDUCATION OF MODERN UKRAINE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT AND NOOTECHNOLOGIES 44

HIGER EDUCATION SCIENTIFIC PROJECTS

Serhii TEREPIYSHCHYI, Anastasia KOSTENKO, Oksana BOGOMAZ

SCIENTIFIC APPROACHES TO MEDIA LITERACY OF EDUCATORS..... 53

PERIOD OF CHANGE: EDUCATION PROCESS METHODOLOGY AND METHOD

Maria SHEREMET, Daria SUPRUN

ACADEMIC MOBILITY AS INTERNATIONALIZATION GUARANTY OF THE FIELD
OF SPECIAL EDUCATION 60

Petro SIKORSKYI, Ihor KOLODIY

REGULARITIES OF THE EDUCATIONAL PROCESS AND THEIR ROLE IN THE
PATTERNING OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES 66

HUMANIZATION OF EDUCATION AND TRAINING

Tatiana SAIENKO, Olga OSIPENKO

DEEPENING OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE IN THE STRUCTURE
OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE ARCHITECTS IN HIGHER I
NSTITUTIONS 77

INFORMATION. REVIEW. MESSAGE..... 84

Abstracting Review of Journal Articles..... 90

Contents 94

To Autors Attention 95

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

1. Статті, що пропонуються до друку, мають бути написані спеціально для часопису «Вища освіта України», відповідати вимогам департаменту атестації кадрів МОН України до наукових праць і скеровуватися на потреби керівників і колективів ВНЗ, освітніх політиків, науковців й аналітиків. Не рекомендовано надсилати статті хрестоматійного чи примітивно-перелічувального характеру. Стаття обов'язково має містити авторську позицію з обраного питання чи теми. Новий авторський матеріал і незалежні висновки мають складати не менше третини статті. Оформлення статті має свідомо скеровуватися на ефективність сприйняття та економію часу в осіб, які будуть знайомитися з нею.

2. Редакція залишає за собою право доцільно скорочувати і виправляти текст статті, а також вносити уточнювальні зміни в назву.

3. За достовірність фактів, дат, назв і точність цитування повністю відповідальні автори.

4. Редакція не листується з авторами.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Стаття не приймається до розгляду і повертається автору на відповідне доопрацювання у разі порушення хоча б одного пункту оформлення, відсутності фото та ін.

1. Статті приймаються у вигляді файлів у текстових редакторах MS Word for Windows (версії 6, 7 чи 98) електронною поштою. Електронна адреса редакції: wou@ukr.net

Графіки і малюнки (jpg або подібні варіанти) мають бути виконані чітко, займати окреме місце і не оточуватися текстом, формули – написані в узвичаєній математичній символіці, мати розмітку і відповідати формату журналу. Графічний матеріал подати також в окремому файлі. Автори мають піклуватися про легкість сприйняття матеріалу у чорно-білому варіанті.

2. Обсяг матеріалів (тексту, анотацій, літератури на усіх мовах та ін.) рекомендований у межах 20–22 000 знаків (включаючи пропуски) і не повинен перевищувати 24 000 знаків, чи 0,6 друк. арк. (близько 13–14 машинописних сторінок через два інтервали включно з таблицями, графіками і малюнками).

3. Стаття має бути підписана всіма авторами і супроводжуватися:

а) авторської довідкою за наведеною нижче формою. (З метою забезпечення об'єктивності зовнішнього рецензування в самій статті вказуються лише прізвища та ініціали авторів);

б) прізвищем та ім'ям, назвою статті, ключовими словами та стислою анотацією (300–400 знаків) українською, російською та (700–800 знаків) англійською мовами;

в) УДК.

4. Джерела (до 12–15) у списку літератури слід подавати за алфавітом у такому порядку: українською, російською, латиною. У посиланні на використане джерело зазначити порядковий номер джерела у списку та сторінку. Забороняється винесення посилань унизу кожної сторінки. Список має бути загальним і наводитися наприкінці статті. Рекомендовано спиратися на найновіші і найважливіші національні і зарубіжні джерела.

Увага! У зв'язку з вимогами реферативної бази даних наукової періодики «Scopus» необхідно додати переклад списку літератури англійською мовою з максимальною акуратністю.

ФОРМА АВТОРСЬКОЇ ДОВІДКИ

1. Назва статті.

2. Адреса для листування, телефон, факс і електронна пошта для контакту.

3. Прізвище, ім'я, по батькові.

4. Науковий ступінь, вчене звання.

5. Місце роботи.

6. Посада.

Окрім того, додається електронне фото у двох-трьох версіях (jpg, tiff (300 pixel/inch) та ін.). Для сканування не приймаються неякісні фото, фото на рельєфному папері, вирізки з газет і журналів, принтерні роздруківки тощо.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Теоретичний
та науково-методичний
часопис

ДЕРЖАВНЕ
ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ
ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

В. о. директора видавництва
Костянтин КОРНІЄНКО

Головний редактор
редакції журналів
Ніна БЕРІЗКО

Адреса редакції журналу:

Фактична адреса:
02094, м. Київ, вул. Попудренка, 54

Юридична адреса:
01135, м. Київ, пр. Перемоги, 10

+38 (044) 498-10-28

+38 (044) 498-10-29

office@pedpresa.ua

Над номером працювали:

Володимир КОЧУБЕЙ

Світлана РАДІОНОВА

© Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копійованими чи відтвореними в будь-якій формі і будь-якими засобами – електронними і фотомеханічними, зокрема через ксерокопіювання, запис чи комп'ютерне архівування без письмового дозволу видавця.

Підписано до друку 11.06.2021 р.
Формат 70 × 100^{1/16}. Папір офсет.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 10,4
Обл.-вид. арк. 11,0. Наклад 314 пр.
Зам. 21965

Видруковано ТОВ «Прінстор Груп»,
вул. Данила Щербаківського, 4,
м. Київ, 03190